türkiye'de sınıflar ve sınıf mücadeleleri

Y.N.ROZALİYEV

türkiye'de sınıflar ve sınıf mücadeleleri

Y.N.ROZALİYEV

TÜRKİYE'DE SINIFLAR VE SINIF MÜCADELELERİ

Y.N. Razaliyev, Turkiye'nin ekonomik gelişimi üzerine birçok incelemesi bulunan bir Sovyet araştırmacısı. Y.N. Rozaliyev kitaplarında Türkiye'deki kapitalist gelişmenin özelliklerini sergilemiş ve tekellerin egemen oluşunu net biçimde göstermiştir. Türkiye'nin kapitalist mi yoksa feodal, yarı-feodal bir ülke mi olduğunun tartışıldığı, Türkiye'de tekellerin gelişemiyeceğinin ileri sürüldüğü 1970 başlarında, Razaliyev en önemli çalışmasını, Türkiye'de tekellerin gelişimini konu alan, geniş boyutlu incelemesini tamamlamaktaydı. Diğer bazı araştırmacılar, Türkiye'de devlet kapitalizminin «ilerici»liğini ispatlamağa çalışırken, Rozaliyev devlet kapitalizmi ile özel tekellerin birbirine nasıl kenetli olduğunu, tekelci sermayenin devlet yönetimi üzerindeki etkinliğini gösteriyordu. Elinizdeki kitap da 27 Mayıs Devrimi sonrasında, 1965'e dek uzanan dönemde, tekelci sermayenin nasıl hızlı bir gelişim gösterdiğini ve 27 Mayıs'ın hemen ardından siyasal iktidar üzerinde hemen nasıl etkinlik kazandığını gösteriyor. Kitabın bu yanı, özellikle birkaç yıldır yaşanagelen siyasal deney açısından da öğretici olmakta. Rozaliyev'in diğer önemli kitaplarını şöyle sıralıyabiliriz: **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye Proletaryasının Durumu Üzerine Denemeler** (1954), **Türkiye'de Devlet Kapitalizmi, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri** (1962), **Türkiye'de Tekellerin Gelişimi** (1970).

BELGE YAYINLARI : 7

İkinci Baskı : Kasım 1979

Birinci Baskı : 1970 - Ant / Kapak Düzeni : Deniz Oral / Dizgi, Baskı : Kardeşler Matbaası / Kapak Filmleri: Ebru Grafik / Cilt: CENK Mücellithanesi / BELGE YAYINLARI: Nuruosmaniye Cad-Atasaray İşhani No. 406. Cağaloğlu.

Y. N. Rozaliyev

TÜRKİYE'DE SINIFLAR VE SINIF MÜCADELELERİ

Çeviren : M. ANİBAL

belge yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VII

GİRİŞ XI

BİRİNCİ BÖLÜM

27 Mayıs 1960 Devriminin Mahiyeti, Yeni Hükümetin Büyük Sermaye Karşısındaki Politikası ... 1

İKİNCİ BÖLÜM

Türkiye Büyük Sermayesinin Devrimden Sonra Kendi Durumunu Güçlendirmek için Verdiği Mücadele 25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Devrimden Sonra Türkiye Burjuvazisi ... 46

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Devrimden Sonra Türkiye'de İşçi Sınıfı ve İşçi Hareketi 99

ÖNSÖZ

Bugün siyasal olayların yorumlanmasını ve bunların esas olarak dayandığı sosyo-ekonomik yapıdaki gelişimlerin zamanında değerlendirilmesini mümkün kılacak araştırma ve incelemeler ne yazıkki son derece sınırlı. Bunun nedeni önemli ölçüde sınıfsal. Üniversite kürsülerinin, örneğin, Türkiye'deki tekellerin gelişmesini, bunların siyasal alandaki yansımalarını açığa çıkaracak araştırmalardan kaçınmaları, salt kaynak yokluğu yada ataletle açıklanamaz. Bu son derece bilinçli bir kaçış. Öte yandan gerek tekelci sermayenin, gerekse devletin istatistik vb. kurumlarının kullanılabilecek bilgileri son derece sınırlı ölçülerde yansıttığı, hatta bunları sakladığı da bir gerçek. Oysa büyük burjuvazi ve giderek tekelci sermaye grupları onyıllardır Türkiye'deki siyasal dönüm noktalarına damgasını vurmuştur. Görünürde reformcu hedeflere yönelen 27 Mayıs Devriminin yönetim kadrosunda (kabinede) büyük sermaye derhal etkin olmuş, 1965'e dek süren koalisyonlar döneminde devlet kapitalizmini de payanda edinerek, büyük bir sıçrama sağlamış, bugünkü tekelci gelişimin temelini oluşturmuştur. Bu açıdan bu dönem özellikle incelenmeğe değer. Ve yine ilginç olan bir yan, 1950 li yılların sonlarında kentlerdeki toplumsal muhalefeti peşinden sürükleyen C.H.P. nin 1961 - 1965 arasında izlediği büyük sermayeyi destekleme politikası sonucunda, bu yığınsal desteği yitirmesidir. Elbette tarih tekerrürden ibaret değildir. Ama 1970 lerde toplumsal muhalefeti yeniden etrafında toplamayı beceren C.H.P., iktidar olduğunda yığınların talepleri yine yerine getirilmemiş, tekelleşmenin hızlandığı, kâr rekorları kırılan bir dönem yaşanmıştır. Ecevit 1979 ekim seçimlerinden sonra yaptığı ilk konuşmada, C.H.P. nin bu tarihsel «kaderine» değinmiş, C.H.P. nin «devleti kuran»

parti olduğunu, bunalım dönemlerinde «devleti kurtarma» misyonunu üstlendiğini, ve daima bunun faturasını ödediğini belirtmiştir.

Türkiye'de tekelci gelişimin bir dönüm noktası da, 12 Mart dönemi olmuştur. 12 Mart döneminde tekelci grupların bütün siyasal - ekonomik talepleri pervasızca uygulanmıştır. Türkiye'deki gelişimin diğer bir yanı da, en baştan beri tekellerin devlet desteğiyle oluşturulmasıdır. Devlet kapitalizmi Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi için gerekli alt yapıyı kurmuş, ilk baştan bu güne burjuvaziye destek olmuş, teşvik etmiş, ona ucuz hammadde, ara malı, enerji, kredi v.b. sağlamıştır. Devlet bürokrasisi içindeki kodamanların oluşturduğu İş Bankası, Türkiye'deki kapitalist gelişime damgasını vurmuş, Türkiye'deki tekellerin oluşumunda ana rolünü oynamıştır. Ve bugün devlet tekelleriyle özel tekellerin yönetim kurulları birbirine karışmış durumdadır. Eğer iktisadi devlet teşekkülleri yöneticilerinin, yüksek devlet bürokrasisinin ve holdinglerin yönetim kurullarının son yirmi yıllık listeleri, bunlar arasındaki gidiş gelişler isim isim ortaya çıkarılırsa, siyasal gelişimlerin yorumlanmasında da önemli bir kaynak edinilmiş olur. Bu konuda birçok örnek tip var. Örneğin bir Fethi Çelikbaş: Onyıllarca büyük işletmelerin yönetim kurullarında yer alan bu kişi D.P. içinde sanayı çevrelerinin sözcülüğünü yapmış, daha sonra Hürriyet Partisine oradan da C.H.P. ye geçmiş ve 27 Mayıs kabinelerinde görev alabilmiştir. Unutuldu sanılan bu politikacı 12 Martta yine bakan olarak sahneye çıktı, ve yabancı tekellerin savunduğu «Serbest Bölge ve Limanlar»ın kurulmasını önerdi. Yada daha yakın bir örnek: 12 Mart döneminde Teşvik Tedbirleri uygulayan, yani dört nala gelişen enflasyonda büyük rolü olan dönemin maliye bakanı Z. Müezzinoğlu, son Ecevit Hükümetinde IMF'in katı reçetelerini uygulayabiliyor. Yada Merkez Bankası yöneticiliğinden başbakanlığa, oradan özel tekellerin yönetim kurullarına sıçra-

yan bir Naim Talu örneği. Bunlardan çıkarılacak sonuç, Türkiye'deki siyasal dönüm noktalarıyla tekelleşme sürecindeki sıçramaların üstüste düştüğü; Türkiye'deki oligarşinin bütün siyasal bunalım dönemlerinde siyasal kadrolar değişirken konumunu koruduğu, güçlendirdiğidir.

Ne yazık ki bu konuda elimizde çok az kaynak var. Bu arada Ahmet Aker'in 12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme *adlı incelemesini (1975); A.C. Aytulun'un* Türkiye Ekonomisine Yön Veren Holdingler *(1977) adlı çalışmasını belirtebiliriz.*

Rozaliyev, Türkiye'de devlet kapitalizminden bugünkü tekelci evreye dek olan gelişimi sürekli incelemiş bir araştırmacı. Türkçede daha önce yayınlanmış eserleri, 1950 lerde işçi sınıfının oluşumunu ve niteliğini ele alan Türkiye Sanayi Proletaryası, *ve* Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923--1960)*dir.*

Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri *adlı kitabının Türkçe birinci baskısının önsözünde, şu iki önemli nokta belirtilmişti: «(...) Rozaliyev bu eserinde, 1960-65 arasındaki olayları ve bunlarla ilgili tarihi gelişimi, o zamanlarda çıkmış bulunan çeşitli yayınları, özellikle sağ basını tarayarak elde ettiği bilgiler ışığında tahlil etmektedir. (...) Rozaliyev'in kitap boyunca kullandığı «milli burjuvazi» terimi, anti-emperyalist olan, yani pazarda yabancı sermaye ile yarışmak durumunda kalan ve bu mücadeleyi kabul eden burjuvazi anlamında değil, «Türk burjuvazisi» anlamındadır. Ayrıca yazarın, emperyalizm, büyük burjuvazinin emperyalizmle çelişkileri, proletaryanın bilinci ve T.İ.P. konusundaki, ayrıca kapitalist olmayan kalkınma yoluna ilişkin görüşleri eleştirisel bir gözle okunmak gerektir.»*

Rozaliyev'in bu kitabının en önemli yanı ise, Türkiye'deki tekelleşme sürecinin önemli bir evresini ve 27 Mayıs Devriminin niteliğini aydınlatmasıdır.

Belge Yayınları

GİRİŞ

Türkiye'nin gelişen burjuva toplumunda sosyo-ekonomik çelişmeler derinleşmekte ve keskinleşmektedir. Ülkedeki ekonomik - politik gelişme çizgisi, Türk halkını, geleceğini ciddi ciddi düşünmeye sevketmiştir. Kapitalizm emekçi yığınların sefaletini ve çektiği eziyeti gittikçe artırmakta ve emekçi yığınlar, politik görüşleri ne olursa olsun, sömürücü sınıfların temsilcilerinin verdikleri büyük sözlere rağmen ülkenin sosyo-ekonomik ve politik çelişmelerini yokedemeyeceklerine, ülkeyi içinde bulunduğu ekonomik gerilikten kurtaramayacaklarına gittikçe daha fazla inanmaktadırlar. 27 Mayıs 1960 Devrimi'nden bu yana Türkiye'de sınıf mücadelesi hızla artmıştır. Bu mücadelenin gidişi içinde bütün sınıf ve tabakalar yerlerini ve gelecekle ilgili tutumlarını belirtmeye zorlanmışlardır.

Bugün Türkiye'de, ekonomik ve politik hayatın tümünü gittikçe keskinleşen emek - sermaye çelişmesi ve gittikçe hızlanan burjuvazi - proletarya mücadelesi belirler. Son 2-3 yılda, işçi hareketlerinde ileriye doğru büyük adımlar atılmıştır. Bugünün Türkiye'sinde proletaryanın gelişen mücadelesi çok önemli bir olgudur. İşçi sorununda, Türk burjuvazisinin tutumu da çok önemli değişikliklere uğramıştır. Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinden ince aldatma yöntemleri alan Türk burjuvazisi, emekçilere karşı daha kıvrak ve demagojik bir politika kullanmaya başlamıştır. Fakat bu politika her geçen gün biraz daha sonuçsuz kalmaktadır. Mevcut durumun bir özelliği, iktidar partisinin bütünlüğünün gittikçe artan bir bölünme göstermesidir. Türkiye'de oluşmaya başlayan büyük sermaye ve tekellerin temsilcileri emperyalizmle sıkı bir iş-

birliği için kavga verirken, daha «sert» gerici bir politika gütmeye çalışırken ve sık sık maceracılık eğilimi gösterirken, burjuvazinin diğer tabakalarının temsilcileri de tereddüt ve kararsızlık göstermekte, bu durumdan kurtulmak için sürekli olarak bir çıkış yolu aramaktadırlar. Bugünkü Türkiye'de küçük burjuva aydınlarının, köylülüğün, zanaatkarların, şehir ve köy yarı - proleterlerinin ileri sürdüğü proleter olmayan sosyalizm (nonproletarian socialism) düşüncelerinin yayılması bir raslantı değildir. Egemen çevrelerin temsilcileri bile, bugünkü Türkiye'de sosyalist düşüncelerin önlenemeyeceğini açıkca kabul etmektedirler.(1) Türkiye'de büyük sermaye temsilcileri- ki bunlar son zamanlara kadar sosyalizmin hırslı düşmanıydılar - bugün, büyük sermaye faaliyetlerinin «sosyalist karakteri»ni ispatlama yolunda, «özel teşebbüs ve sosyalizm» hakkında yazılar yazmaktadırlar. Soygunculuklarını sosyalist ifade biçimiyle gizlemeye çalışmakta, hatta en kötüsü, İngiltere'deki İşçi Partililerin tutumlarını örnek göstererek «sosyalizmin, kapitalizmin çıkarlarıyla çelişmediğini» ispatlamaya çalışmaktadırlar.(2)

Devrim öncesi yıllarındaki ekonomik ve politik gelişmenin tahlili, çelişmenin yalnızca burjuvazi ve proletarya arasında değil, aynı zamanda milli burjuvazinin çeşitli tabakaları arasında da keskinleştiğini ortaya koyar. Bugünün Türkiye'sinde gelişen kapitalizmin özelliklerinden biri - emperyalist tekellerin güçlü etkisine maruz kalmış bu geri kalmış tarım ülkesinde, tekelci sermaye temsilcilerinin ince bir tabakasının hızla oluşumunun - gün geçtikçe açığa çıkmasıdır. Ve bu olay sömürücü sınıflarla, bu sınıfın tabakaları arasındaki çelişmenin keskinleşmesiyle sonuçlanmaktadır.

(1) **Adalet Bakanı İrfan Baran'ın Mart 1965'deki basın toplantısı konuşmasından (Milliyet, 16 Mart 1965).**

(2) **Nejat Eczacıbaşı, «Özel Teşebbüs ve Sosyalizm»,** İktisadi Yürüyüş, **30 Nisan 1964, Sayı 432, s. 13, 14 ve 18. «Türkiye Sosyalizmi» meselesi şu makalede incelenmiştir: E. Yu. Gasanova, «New Trends in the Social Thought of Turkey»,** Norody Azii i Afriki, **(Asya ve Afrika Halkları) Sayı: 1, 1965,** s. 26 - 34.

«Türkiye'de kapitalizmin gelişmesiyle yavaş yavaş sermaye birikiminin oluştuğunu ve Türk tekelleri denilebilecek büyük sermaye ortaklarının ortaya çıkışını görüyoruz. Büyük burjuvazinin dar bir kesimi, emekçi yığınları en zalim bir şekilde sömürmekte ve aynı zamanda, küçük ve orta burjuvazinin çıkarlarına da tecavüz etmektedir. Bugün ülkemizde, yabancı tekelci sermayeye sıkı sıkıya bağlı olan ve sayıca fazla olmayan büyük burjuvazi ile orta ve küçük milli burjuvazi arasında keskin bir çelişmenin varlığından söz etmek için yeterli neden vardır. Büyük burjuvazi ülkedeki bütün kalkınma çabalarının karşısına dikilmekte ve her türlü reforma köstek olmaktadır.»[3]

Türkiye'nin egemen partisindeki çelişmeler, parti içi çatışmada somut bir biçimde yansımaktadır. Fakat partiler arasındaki anlaşmazlıklar, kavgalar, çeşitli saldırılar ve mücadele yöntemleri, siyasi tartışmaların temel nedenini gizleyemez. Bugünkü Türkiye'de tekelci burjuvazi haline dönüşen büyük burjuva temsilcileriyle küçük, orta ve tekelci olmayan bir kısım büyük burjuvazi arasındaki iktidar mücadelesi hızla gelişmektedir.

Türkiye'nin ekonomik ve politik durumunun şu yada bu şekilde çok ciddi bir sorun olduğunu kabul etmeyecek bir politikacı, iktisatçı yada gazeteci bulmak zordur. *Forum* Dergisi, «Türkiye, tarihinin çok kritik bir dönemini yaşamaktadır,» demektedir. «Türkiye, dış politikasını bir kere daha gözden geçirmelidir... Ülke çok ciddi ekonomik zorluklarla karşı karşıyadır...»[4] İş çevrelerinin yayın organı olan *İktisadi Yürüyüş* de Türkiye'nin «ekonomik ve siyasi bir buhranın arifesinde» olduğunu kabul etmektedir.[5] Başka bir gazete de şöyle demektedir: «Türkiye'de tehlikeli ve sürekli ekonomik, politik ve bunların sonucu olarak sosyal bir kriz

(3) Yakup Demir, Halis Okan, «Turkey: Routes of Development», Problemy Mira i Sotsializma (Barış ve Sosyalizm Sorunları), Sayı: 5, 1965, s. 72
(4) Forum, Sayı: 242, 1 Nisan 1964, s. 6.
(5) İktisadi Yürüyüş, Sayı: 393, 1961, s. 4.

görülmektedir.»[6] Baade Komisyonunun görüşüne göre.[7], Türkiye en azından gelecek 5-10 yıl içinde ekonomisini dengeleyemeyecektir.[8]

Birçok Amerikan, Batı Almanya ve İngiliz gazeteleri ve dergileri, Türkiye'nin bu buhranlı durumundan açıkca söz etmektedirler.

Türkiye'nin bozuk ekonomik durumu birçok gerçekte görülebilir: 1963 Eylülünden 1964 Eylülüne kadar % 19,9 artan ve 21.380 milyon lirayı bulan[9] ve devlet bütçesinin 1,5 mislini aşan devlet borçlarında[10]; 1963'de 900 milyon lira[11], 1964'de 139 milyon lira olan devlet bütçesi açığında[12]; dış ticaretteki dev açıkta (1962, 63 ve 64 de yıllık dış ticaret açığı 227,8 milyon liraydı)[13]; enflasyonda;[14] endüstrinin bazı dallarındaki işletmelerdeki düşük kapasite çalışmada[15]; en önemli tüketim maddelerindeki fiyat artışında[16]; büyük bir

---

(6) **Cemil Sait Barlas, «Buhron Sebebi»**, Karınca, **Ocak 1965, s. 23.**

(7) **Profesör Baade, çeşitli zamonlarda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin çağrısıyla ülkenin ekonomik durumunu araştırmış, Türkiye ekonomisinde uzman olarak önemli bir yeri olan Batı Almanyalı bir ekonomisttir.**

(8) Türkiye İktisat Gazetesi, **5 Ocak 1961.**

(9) **«1964 Yılında Türkiye'de Umumi İktisadi Durum»**, Türkiye İş Bankası AŞ — Genel Müdürlük, **Ankara, 1965, s. 12.**

(10) **Maliye Bakanlığı'nın ifadesine göre, Türkiye Konsorsiyum'dan yılda 187 milyon dolar yardım alırken, yalnızca borçlarını ödemek için yılda 140 milyon dolar harcamak zorundadır.** (Middle East Economic Digest, **Vol VIII, No. 8, 21 February 1964, page 94)**

(11) Quarterly Economic Review, Turkey (Economic Review of Turkey), **No. 49, London, March 1964, page 3.**

(12) 1965 Türkiye Yıllığı, **Ankara, 1965, s. 292.**

(13) **Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği**, İktisadi Rapor, **Ankara, 1965, s. 164.**

(14) **Yalnız 1963-1964 döneminde piyasadaki para 4.926 milyon T.L.'ndan 5.836 milyon T.L.'na yükseldi.** (İktisadi Rapor, **1965, s. 85)**

(15) **«Kritik Sektör Araştırmaları Grup Çalışmaları»**, Planlama, **Cilt 1, Ankara, 1964, s. 37.**

(16) **Resmi kaynaklara göre, hayat endeksi 1962 ve 1964 Ocak ayları arasında 240'tan 271'e yükseldi (1953 = 100). («1964 Yılında Türkiye'de Umumi İktisadi Durum», Ankara, 1965, s. 21.)**

işsizler ordusunun ortada kalmasında[17]; nüfusun yaşama standardının düşük olmasında[18]; vb.

Herkes müttefiktir ki, Türkiye'deki siyasi ve ekonomik buhranlar, ülkenin askeri bloklara ve silahlanma yarışına katılmasının, ülkede emperyalist tekellerin yayılmasının, toprak sorununu çözmedeki kararsızlığın ve Türk hükümetlerinin işçi ve köylü aleyhtarı politikalarının, vb., sonucudur. Fakat bizim görüşümüze göre bunlar yalnız nedenler değil, aynı zamanda Türk halkının sefaletinin daha önemli bir nedeninin sonuçlarıdır ve temel neden işte budur. Bu temel nedeni açıklamak için bu durumda sorulması yerinde olan tek soruya, yalnızca Türkiye'deki kriz kimin işine yarıyor, sorusuna, cevap vermekle yetinmeyip, Türk toplumundaki sosyo - ekonomik dalgalanmaların ana yönünü tayin etmemiz ve ülkedeki sınıf mücadelesinin gelişme çizgisini ortaya koymamız gerekir.

Aslında, Lenin'in de ortaya koyduğu gibi, bugünün Türkiye'sinin ekonomi ve politikasını incelemede temel sorun budur; «Eğer, toplumsal faaliyetin, hangi alanında olursa olsun, bir adım atmak istiyorsak, toplumun sosyal yapısının ve hükümetinin değişiklerle belirlendiği iyice anlaşılmalıdır. Bakış açıları sorunu bu değişikliklerin açıkça ortaya konmasına dayanır ve bizim bundan anladığımız muhakkak ki, hiç bir kimsenin yapamayacağı tahminler değil, fakat ekonomik ve politik gelişmenin ana eğilimleridir ki bu eğilimlerin sonuçları ülkemizin yakın geleceğini tayin edecektir...»[19]

---

(17) Resmi kayıtlar Türkiye'de her yıl 600.000 işsizin olduğunu söyler. Onbinlerce Türk işçisi dışarıda iş aramaktadır. (Rabochiy Klass Stran Azii i Afriki (Asya ve Afrika ülkelerinin işçi sınıfı), Moskova, 1964, s. 221.)

(18) Tanınmış Türk ekonomisti Haluk Cillov'un ifadesine göre, Avrupa'da en düşük kişi başına düşen millî gelir Türkiye'nindir. 1962'de kişi başına düşen ortalama millî gelir İngiltere'de 1.276, Fransa'da 1.148, İtalya'da 545, İspanya'da 300 dolar iken, Türkiye'de 210 dolardır. (Haluk Cillov, Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1965, s. 113).

(19) V. I. Lenin, «On the Social Structure of Power Prospects and Liquidationism», Polnoye Sobraniye Sochineniy, (Bütün Eserler Cilt: 20, s. 166).

Okuyucularımızın dikkatine, Türkiye'deki sosyal yapı ve iktidar değişikliğinin ana eğilimlerine ayrılmış bir eser sunuyoruz. Burada Türk burjuvazisinin (özellikle şehir burjuvazisinin), proletaryanın yapısı ve bugünkü dönemdeki sınıf mücadelesi tahlil edilmektedir. Yazar şu görevleri üstlenmiştir: Türkiye'nin yakın tarihinde oldukça önemli bir yer tutan ve sınıf tahlili gerektiren 1960 Devrimini hazırlayan sosyo - ekonomik ön koşulları tanımlamak; siyasi partilerin sınıf yapısını ortaya koymak ve Devrim sonrası politik güçler dengesinin değişikliklerini açıklamak; Türkiye burjuvazisi ve proletaryasının başlıca çıkarlarını ve karşılıklı durumlarını göstermek; yerlerini sağlamlaştırma yolunda burjuvazinin bazı tabakalarının verdiği mücadelenin yöntemi hakkında söz etmek; mücadelenin bugünkü aşamasında işçi hareketlerinin konumunu ve önemini belirtmek.

Kitabın kronolojik çatısı, anti - demokratik Bayar - Menderes rejiminin 1960 Devrimiyle yıkıldığı tarihten, Adalet Partisinin Ekim 1965'de iktidara geçmesine kadar geçen zamanı kapsamaktadır. Bu dönemin seçilmesi, yakın geçmişteki gürültülü gelişmelerin sınıfsal tahlilinin yapılmasının çok temel ve acil bir zorunluluk olmasından doğmuştur .Yazar, eseriyle okuyucuların Türkiye'nin günlük gerçeklerini daha iyi anlıyacaklarını ve Türkiye'nin karmaşık ve çoğunlukla çelişmeli olgularla dolu olan sosyo - ekonomik ve politik hayatında yollarını bulacaklarını ummaktadır.

Birinci Bölüm

27 MAYIS 1960 DEVRİMİNİN MAHİYETİ, YENİ HÜKÜMETİN BÜYÜK SERMAYE KARŞISINDAKİ POLİTİKASI

Mayıs 1960 Devrimi üzerinden zaman geçtikçe, bu olayın, yalnızca politik iktidar kavgası olmayıp (bu politik gruplar mücadelesinin yok olduğu anlamına gelmez), fakat Türkiye'deki ciddi sosyo-ekonomik değişmelerin sonucu olduğu daha açıklıkla ortaya çıkıyor.

Savaş sonrası yılları, genel olarak Türkiye kapitalizminin artan bir hızla geliştiği ve özel olarak da büyük milli sermayenin etki alanının genişlediği ve durumunun sağlamlaştığı yıllardır. Ülkedeki politik gücün büyük sermaye ve en büyük toprak sahiplerinin temsilcilerinin elinde bulunduğu Demokrat Parti yönetimi yıllarında, büyük sermayenin durumunu sağlamlaştırması o derece hızlanmış ve yaygınlaşmıştı ki, milli tekellerin yavaş yavaş oluştuğu artık açıkça görülüyordu. Bu süreç ayrıntılarıyla daha önce ele alındığından, bu soruna burada tekrar eğilmeyi gerekli görmüyoruz.[1] Yalnız şunu söylemekle yetineceğiz: Türkiye'de büyük sermayenin gelişimi, etkime alanının genişlemesi, durumunu sağlamlaştırması, yerleşmesi ve mahalli şirketlerin giderek tekelleşmesi Devrim öncesi ekonomik hayatın en önemli özellikleridir.

Büyük sermayenin durumunu sağlamlaştırması; milli çıkarlara rağmen emperyalizm ile işbirliğine çabalaması; sa-

(1) **Y. N. Rozoliyev,** Osobennosti Razvitiya Kapitalizma v. Turtsii **(Türkiye'de Kapitalist Gelişimin Özellikleri), Moskova, 1962** (Türkce çevirisi Sol Yayınlar tarafından yayınlanmıştır. — y.n.)

nayi, tarım ve ticaret alanlarında geri kalmış kapitalizm biçimlerinin barındığı, şehir ve köy küçük burjuvazisinin çok çeşitli ve sayıca kabarık olduğu geri kalmış bir ülkede, milli tekellerin ortaya çıkması; yalnızca işçi sınıfı ve burjuvazinin bütünü arasında değil, milli burjuvazinin çeşitli tabakaları arasında bile karışık ve keskin çelişmelerin doğmasına yolaçtı. İşte bu özel durum, ekonomik geri kalmışlığın hüküm sürdüğü ülkenin iç politikasında sert ve sürekli bir gerginlik yaratmaktadır.

Söylediklerimizin ışığında 1960 Devrimi, milli burjuvazinin çeşitli tabakaları arasındaki çelişkilerin keskinleşmesinin açık bir ifadesidir. Devrim, Türk halkının, yani proletarya, orta ve küçük burjuvazinin (köylülük dahil) önemli bir kesiminin, tekelleşen ve emperyalizmin işbirlikçisi haline gelen büyük sermayenin artan baskısı ve parazitliği karşısında gittikçe büyüyen huzursuzluğunu yansıtır. 1960'da başa gelen Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) devrimden hemen sonra karşılaştığı temel sorunlar, büyük sermayenin ve tekellerin faaliyetlerini sınırlamak ve politik etkilerini zayıflatmak olmuştur. Hükümetin politikası «Kemal Atatürk'ün çizgisine dönüş» sloganıyla yürütülmeye başlanmıştır. Bu politika, küçük, orta ve hatta belli bir kesimiyle büyük burjuvazinin, milli tekellere ve emperyalizme yolaçan büyük sermayenin baskısını pek duyurmadığı ve burjuvazinin bu tabakaları için objektif ekonomik süreç içinde gelişmelerini baltalamayan savaş öncesi yıllarına dönüş özlemlerini yansıtıyordu.[2]

---

(2) Bazı Türk yazarları Kemalizmin küçük ve orta burjuvazinin yada «orta tabakaların ideolojisi olduğunu açıklıkla kabul etmişlerdir. Türk yazarlarından Ali Kenan Türkiye'deki devletçilik üzerine yazdığı bir makalede, Kemalizmin ideologlarından Tekin Alp'in yazdıklarına dayanarak, «Mustafa Kemal rejimi orta burjuvaziye dayanmakta ve büyük burjuvaziye karşı çıkmaktadır,» demiştir. Bu yazara göre «orta tabaka» 1947'ye kadar Türk ekonomisine öncülük etmiştir. (A. Kenan, «Devletçilik Üzerine», Forum, Sayı: 158, 1 Kasım 1960, s. 12). Fakat yine de, bugün Kemalizmin sloganlarının çeşitli siyasi kümeler ve örgütler tarafından kendi görüş ve amaç-

Bir «Associated Press» muhabirinin 1960 Eylülünde Ankara'dan bildirdiğine göre, yeni hükümetin ileri gelenleri bazı endüstri ve ticaret kollarında «kârın kısıtlanması», «devletin ekonomiye yapıcı müdahalesi», «özel teşebbüs için geniş faaliyet alanları açılması», «adil bir vergi sisteminin getirilmesi» ve «toprak reformunun yapılması» gibi konuları kapsayan bir program hazırlamaya çalışıyorlardı. MBK üyelerinden Albay Sami Küçük, «Esas amacımız K. Atatürk'ün ilkelerine dönmektir.» diyordu.[3]

MBK'nin ekonomi ile ilgili ilk kararı, yeniden tanzim edilene kadar bütün banka işlemlerinin durdurulmasıydı. Bankalar ordunun nezaretine bırakıldı ve kimsenin girmesine izin verilmedi (7 sayılı tebliğ).[4] Yani, yeni hükümetin ilk kararı Türkiye'deki bütün banka faaliyetlerini felce uğratıyordu. 30 Mayıs 1960'da MBK'nin özel bir kararıyla bankaların, yalnızca vadesi gelen resmi ödemelere bakmasına izin veriliyordu. Bu karar, mevduatların çekilmesini, yurt içi yada yurt dışına mevduat transferini ve kredi işlemlerini yasaklamayı tekrarlıyordu.[5]

10 Haziran 1960'da MBK, T. C. Ziraat Bankası'nın hesaplarını teftiş[6] ve 16 Haziranda banka işlemlerinin MBK temsilcileri tarafından yürütülmesini öngören bir karar çıkarttı.[7]

24 Haziranda, yeni hükümet «Ticaret Odaları,» «Sanayi Odaları» ve «Ticaret Borsaları» Kanunu'ndaki değişmelerle

---

ların gizlemek için kullanıldığı gerçeğini de gözden kaçırmamak gerekir. Bu da 20 yy. anti-emperyalist hareketin öncüsü olan K. Atatürk'ün görüşlerinin Türkiye'deki büyük kitlelere yayılmış bulunmasından ve Kemalizmin en temel ögelerinden olan milliyetçiliğin bugünkü Türkiye'de bütün burjuva akımları ve partileri için bir ideolojik silah olmasından gelmektedir.

(3) MBK iktidara geçtikten sonra kendi üyeleri arasında iç ve dış politika konularında anlaşmazlık başladı. Bu olay büyük sermayenin Türk hükümeti üzerindeki etkisinin yoğunlaşmasını kolaylaştırdı ve hızlandırdı

(4) T. C. Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960

(5) a.g.g.

(6) T.C. Resmi Gazete, 10 Haziran 1960.

(7) T.C. Resmi Gazete, 16 Temmuz 1960.

ilgili bir karar yayınladı. Değişmenin temeli yönetim kurulu üyelerinin seçiminin daha demokratik olması ve yönetim kurullarında küçük ve orta sermaye sahiplerinin ve tüccarların temsil edilmesiydi. MBK, eski «odaların» kapandığını ve yenilerinin seçileceğini ilan etti.[8] Temmuz ayında, 1958'de Türkiye ekonomisini istikrara kavuşturmak için kurulmuş bulunan Kredi Tanzim Komitesi'nin üyelerinin değiştirilmesi ve faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi üzerine bir karar yayınladı.[9]

Aynı zamanda, bütün bu kararlara bağlı olarak MBK, büyük sermaye şirketlerine ve devlet teşekküllerine kendi özel temsilcilerini atadı. Devlet ve yarı devlet teşekküllerinin yönetim kuruları yeniden gözden geçirildi ve üyeleri yeterince azaltıldı.

15 Temmuz 1960'da 23 No. lu geçici kanun gereğince bütün devlet teşekküllerinin idaresi merkezileştirildi ve yeni hükümetin denetimi altına girdi. Aynı zamanda devlet teşekküllerini teftiş için talimatnameler yayınlandı.[10] 29 Ağustos'ta, 23 No.'lu kanuna yapılan ek ile, devlet ve yarı devlet teşekkülleri tanımlandı, devlet teşekküllerinin yapısı, yönetim kurullarının üyelik seçimleri ve atanmaları hakkındaki yöntemler açıklandı ve yükümlülükleri belirtildi. Yeni kanun, devlet teşekküllerinin sorumluluklarını belirtmesi ve hükümetin bunları tümüyle düzeltme isteğini açıklaması yönünden aynı zamanda oldukça kesindi.[11]

Öte yandan, bazı büyük anonim şirketler (örneğin, küçük hisse sahiplerinin ve mevduat sahiplerinin paralarını biriktirdiği Yapı ve Kredi Bankası) yeniden düzenlendi.[12]

MBK'nin önemli bir ekonomi kısıtlaması, gerek devlet sektörü, gerekse özel sektörde endüstri tesislerinin yapımını

(8) T.C. Resmi Gazete, **16 Haziran 1960.**
(9) T.C. Resmi Gazete, **16 Temmuz 1960.**
(10) T.C. Resmi Gazete, **20 Temmuz 1960.**
(11) T.C. Resmi Gazete, **29 Ağustos 1960.**
(12) T.C. Resmi Gazete, **13, 15, 16 Temmuz 1960.**

durdurmak şeklinde oldu. Devlet sektöründe kuruluş halindeki 1,153 endüstri yatırımından yalnızca 665 tanesinin yapımına devam edilmesine ve 1960 yılında bu iş için önceki 3,2 milyar liradan 2,5 defa daha az olan 1,4 milyar liranın harcanmasına karar verildi.[13] Bu karar, bütün faaliyeti devlet teşekkülleriyle iç içe girmiş olan büyük özel sermayeyi de etkiledi. Bazı kararlar tamamen Türkiye'deki belli tekelleri hedef almıştı. Böylece, «Danışmanlar Komitesinin» tavsiyesine dayanarak MBK, «Türkiye Şeker Fabrikaları Şirketi» ve «Türkiye Çimento Sanayi Şirketi» tarafından yaptırılan iki şeker fabrikası ile üç çimento fabrikasının yapımını durduran bir karar aldı.[14] 1960 Haziranında MBK, özel bir kararıyla şeker pancarı alış fiyatını kilo başına 12 kuruştan 12,5 kuruşa çıkartmış, Türkiye Şeker Fabrikalarını her 100 kilogram şeker pancarından bir kilogram toz şeker üretmeye zorlamış ve şeker pancarlarının fabrikaya taşınmasını sağlamıştır.[15] Ocak 1961'de hükümet, Şeker Fabrikaları Şirketinin yüksek kâr elde etmek amacıyla uyguladığı yüksek tekel fiyatlarını indirtmiştir.[16]

Bu kararlar, hiç şüphesiz, ülkedeki en büyük şirketlerin çıkarlarını doğrudan doğruya etkiliyor, büyük özel şirketlerin devlet teşekkülleriyle ortak sermaye yatırımı tasarısını suya düşürüyordu. Yeni hükümetin çalışmasını anlatan *Türkiye İktisat Gazetesi* şöyle diyordu: «Sermaye, özel şahısların çıkarı için değil, bütün ülkenin çıkarı için yatırılmalıdır...»[17] Doğaldır ki, bu kararlar, genel olarak Türk özel sermayesini değil, sadece bunun özel bir tabakasını sınırlama amacını güdüyordu. Bu durum, burjuvazinin «kızgın» tabakasının «eşit fırsat»a sahip olması gizli isteğini dile getiren, MBK'nin 1960 Eylülünde kabul ettiği bir sonraki kara-

(13) Forum, **Sayı: 155, 15 Eylül 1960, s. 5.**
(14) T.C. Resmi Gazete, **5 Ekim 1960.**
(15) T. C. Resmi Gazete, **15 Temmuz 1960.**
(16) Türkiye İktisat Gazetesi, **5 Ocak 1961.**
(17) Türkiye İktisat Gazetesi, **17 Haziran 1960.**

rında açıkça belirtilmektedir. «Kanun dışı gelir elde etme yollarını açan iktisadi koşullar yaratılmamalıdır. Bir takım iktisadi faktörleri kullanmada bütün vatandaşlara eşit fırsat verilmelidir. Sömürü yoluyla elde edilen her türlü gelir ve tekelleşmeyi engellemek esastır.»[18]

MBK'nin programı, genel olarak özel sermayeye karşı olmadığını son derece açıklıkla belirtmektedir: «Hükümet özel girişime çok dikkat etmektedir ve onu desteklemek, geliştirmek için gerekli tedbirleri alacaktır.»[19] Aynı zamanda Komite'nin 1940 yılında kabul edilmiş olan Milli Korunma Kanunu'nu feshi[20], yeni hükümetin milli burjuvazinin belirli bir tabakasının çıkarları doğrultusunda hareket etme amacında olduğunda şüphe bırakmıyordu. Bu kanun öteden beri küçük ve orta ticaret-sanayi burjuvazisini rahatsız ediyordu. Çünkü, daha önceki hükümetlere, kâr düzeyini, gelirlerin büyük ve en büyük burjuvaziye akmasını sağlıyacak şekilde «ayarlaması» olanağını sağlıyordu. Örneğin, bu kanun gereğince, hükümet, küçük ve orta burjuvazinin kârını, sermaye yatırımında %10-15 arasında kısıtlayabilmişti.[21] Fakat, aynı dönemde İş Bankasının «net kâr»ı %90-120 arasındaydı.[22]

İktisadi tedbirlerin yanısıra, MBK hükümeti, büyük ticaret -sanayi sermayesinin ve kapitalistleşen toprak ağaları--nın temsilcilerinin politik etkisini azaltma yolunda adımlar atmıştır. 1960 Devrimi sırasında Bayar-Menderes hükümetinin bütün üyeleri, hemen hemen Meclisin bütün bakanları Demokrat Parti üyeleri, birçok banka müdürleri, devlet ve yarı devlet teşekküllerinin idarecileri, vb. tutuklanmıştır. 1960 Ekim'inde Yassıada'da, Türkiye'nin önceki liderlerini

(18) Ulus, **11 Eylül 1960.**

(19) Türkiye İktisat Gazetesi, **15 ve 23 Temmuz 1960**; Ulus, **12 Temmuz 1960.**

(20) T.C. Resmi Gazete, **16 Eylül 1960.**

(21) **M. Tuygun**, Yeni Milli Korunma Kanununa Göre Tüccar, Sanayici ve Esnaf Rehberi, **İstanbul, 1956, s. 105.**

(22) L'Economiste d'Orient, **Sayı: 804, s. 1870; Sayı: 812, s. 2025, 1959.**

yargılamak üzere mahkeme kurulmuş, bu mahkeme 1961 Eylülünde sona ermiştir.[23]

Böylece, olguların da ortaya koyduğu gibi, 27 Mayıs 1960'dan sonra iktidara gelen MBK daha çalışmalarının başlangıcında, büyük sermayeyi ve onun tekelci öncülüğünü kısıtlamaya çalışıyordu. MBK, yukarıda belirtildiği gibi, ilk darbeyi büyük bankalara vurmak istiyordu. Komite'nin bu faaliyeti bir raslantı değildir. Ülke içindeki ve dışındaki rekabet mücadelesinde büyük rolü oynayan kesinlikle bu büyük banka sermayesiydi. Özel sermayenin güçsüzlüğü ve ülkenin genel ekonomik geriliği içinde bu büyük banka sermayesi, ayrı ayrı şirketleri, yurt ekonomisinin kilit noktalarını elinde tutan, henüz gelişmemiş endüstri ve tarım yatırımlarını etkisi altına alan, memleketin geriliğini istismar eden ve onun emperyalist tekellere bağımlılığını sağlayan büyük işletmelere dönüştürüyordu. Bu tutum bir yanda küçük ve orta burjuvazi, öte yanda büyük burjuvazi arasındaki çelişmelerin iyice keskinleşmesi sonucunu doğurdu. Açık kriz döneminde (Devrim) çelişmelerin keskinliği açıkça ortaya çıkıyordu. Çıkarları ciddi bir şekilde büyük sermaye tarafından kısıtlanan burjuvazinin bu kesiminin temsilcilerinin, yeni hükümette güçlü bir şekilde etkileri görülüyordu.

Mayıs 1960'da iktidara gelen yeni hükümet, değişik nedenlerle de olsa, şu iki meselede hemen hemen hiç birşey yapmadı: Toprak meselesini çözemedi ve ülkeyi emperyalist tekellere bağımlılıktan kurtaramadı.

Sulanan toprakta kullanılan suyun hacminin programlanması ile ilgili kararı[24] Ziraat Bankası'na borçların on yılda ödenmesinin sağlanması[25] ve toprak reformu meselesinin yeniden incelenmesi ve yerine getirilmesiyle ilgili verilen bir

---

(23) **Ayrıntılar için bakınız: M.A. Gasratyan,** Turtsiya v 1960-1963 Godakh **(1960-1963 Yılları Arasında Türkiye), Moskova, 1965, s. 41.**

(24) T.C. Resmi Gozete, **9 Ağustos 1960.**

(25) Yeni Konunlarımız, **s. 139, 140.**

yığın sözden başka, Milli Birlik Komitesi Hükümeti toprak meselesi üzerine önemli çalışmalara girişmedi. Toprak reformu çalışmalarını yürüten komisyon, Demokrat Parti hükümetinin aynı amaçla kurmuş olduğu komisyonun faaliyetlerini tekrar etmekten öteye gidemedi. 1960'da kurulan komisyonun çalışmaları, Türk gazetelerinin de söylediği gibi, «yalnızca Demokrat Parti'nin değil, Cumhuriyet Halk Parti'sinin üyelerinin görüşlerini de dikkate alan» kişiler tarafından yürütülüyordu.[26] Kurucu Meclis'e sunulan toprak reformu kanun tasarısı 1945'deki kanunun kötü bir kopyasından başka birşey değildi.[27]

Türkiye'nin basın ve bilim çevrelerinde, hükümetin toprak meselesindeki pasifliği kabul ediliyordu. Gazeteci Ali Suphi, acı bir dille şöyle demekteydi: «Toprak reformu meselesi partilerimizin tüzüklerinde vardır. Bu mesele seçim öncesi konuşmalarda çok önemli bir yer tutar. Hükümet programları bu reformu yürürlüğe sokacaklarına dair kesin sözler verirler. Reform her gün, aydan aya yıldan yıla

---

(26) **Komisyon üyesi R. Hatipoğlu ile yapılan mülakat** (Cumhuriyet, **14 Ağustos 1960).**

(27) **P. P. Moiseyev, «Cemal Gürsel Hükümetinin Ekonomik Politikası»**, Problemy Sovremennoy Turtsii **(Bugünkü Türkiye'nin Sorunları), Moskova 1963, s. 23 ve 24. P. P. Moiseyev'in MBK'nin toprak meselesindeki pasifliğinin nedenleri üzerine getirdiği yorumlar tartışmalıdır. P. P. Moiseyev şöyle diyor: «Milli burjuvazinin köklü toprak reformu istemeyip, yalnızca büyük toprak sahipleri ile kişisel meselelerde pazarlık yapması çok tipiktir ve bu kesinlikle onun zayıflığını ve kaypaklığını gösterir». İlkin, «Milli burjuvazi»nin yapısı çok çeşitlidir. İçinde kesin çıkarları belli olan ve bu yüzden toprak reformu karşısında değişik tavırlar alan tabakalar taşır. İkinci olarak, Türkiye'nin bugünkü burjuva gerçeğinde «köklü toprak reformu» yalnızca büyük toprak sahipleri ile çelişmez, aynı zamanda içine toprak burjuvazisinin bazı katmanlarını alan «milli burjuvazi»nin bazı kesimi ile de çelişir. Üçüncü olarak, Türkiye'de tarım «Prusya» tipi yolunda hızla ilerlemekte, Türkiye'nin kırsal yörelerindeki tarımsal düzenlemeler burjuva nitelik kazanmaktadır. «Köklü toprak reformu», Türkiye'nin kırsal yörelerinde, kapitalizmin gelişme yolunun «Prusya» tipinden, «Amerikan» tipine dönüştürülmesi demektir ki, bu da çeşitli nedenler dolayısıyla bugünkü şartlarda milli burjuvazinin bazı çevrelerinin işine gelmemektedir. Bu nedenle burjuvazi bu konuyla ilgili «zayıflık ve kaypaklık» göstermemekte, sınıf çıkarlarını korumaktadır.**

beklenmektedir. Türkiye'de 'toprak reformu', değişen hükümetlere diğerinden kalan değerli bir miras haline gelmiştir. Diyebiliriz ki, 'toprak reformu', 'birşeyler yapmak', 'bir çözüme ulaştırmak', 'milletin yararına kararlar almak' gibi verilen sözlerin yerine hiçbir zaman getirilmemesinin en güzel örneğidir.» [28] Yazar, toprak reformunu gerçekleştirmek üzerine verilen sözlerden tarihsel örnekler aktarırken, devrim sonrası için şöyle demektedir: «Her bir hükümet değişikliği, toprak reformunu gerçekleştirme sözünü de beraberinde getirmiştir. Fakat hâlâ mevcut durumu değiştirecek yeni birşey bulunamadığına işaret etmek isteriz.»[29]

MBK Hükümetinin, toprak meselesinde bir şey yapamamasının sebebi nedir? Bize göre bu durum, savaş yıllarından bu yana Türkiye'nin kırsal bölgelerinde olagelen önemli sosyo - ekonomik değişmeler, köy toplumunun üst sömürücü tabakasının karakteri ve kendine özgü nitelikleri, kırsal bölgelerde büyük toprak sahiplerinin tarımsal reformlara karşı koymaları ile açıklanabilir.

Son on yıl içinde Türkiye tarımında «Prusya» tipi kapitalist gelişme çizgisi hızlanmıştır. Doğrudan doğruya üretici olanların sömürüsüne dayanan bu yolu, geniş köylü yığınlarının görülmemiş sefaleti izlemekte ve bu, geniş köylü yığınlarıyla tarımda «Prusya» tipi kapitalizmin başlıca dayanağı olan büyük toprak sahipleri arasındaki çelişmeyi iyice artırmaktadır. Bu arada, köylü yığınları arasından yükselen köy burjuvazisi «yukarıdan» ezici baskılara maruz kalmaktadır. Bu baskılar, kapitalistleşmekte olan büyük toprak sahiplerinden, yavaş yavaş oluşan tekelci sermayeden ve büyük toprak sahibi sınıfla işbirliği yapan ticaret - sanayi burjuvazinin üst tabakalarından gelmektedir.

Türk ve yabancı ekonomi uzmanları, Türkiye tarımında,

---

(28) Ali Suphi, «Tarımsal Reform», İktisadi Yürüyüş, Sayı: 420, 30 Nisan 1963, s. 7

(29) a.g.y.

teknolojik temelin yenileşme sürecini, emeğin üretkenliğinin hızla artmakta olduğu büyük çiftliklerde sermayenin organik yapısındaki yükselişi ortaya koyan birçok olgular göstermektedirler. Fakat, gelişen kapitalist girişimcilik, tümüyle ancak manüfaktür aşamasına yaklaşmaktadır. Ancak köylülüğün üst tabakasını oluşturan toprak sahipleri ve köy zenginlerinin çok önemsiz sayıda bir parçası, kapitalizmin daha yüksek biçimlerine geçiş dönemindedirler. Tarımda hâlâ feodal kalıntılar görülmektedir ki, bu kalıntılar, kırsal yörelerin geri kalmışlığının ve mahalli pazarların darlığının başlıca nedenidir. Makinalı üretim sürecindeki gelişmeler, gelişmekte olan kapitalist ilişkilerle feodal kalıntılar arasındaki çatışmayı keskinleştirmektedir.

Devletin ve özel sermayenin tarım alanına girmesi, tarımda kapitalistleşme sürecinin gelişmesinde büyük bir etkendir; bu sermayenin bir kısmı tekelleşmektedir. Şüphesiz ki, bu süreç, kırsal bölgelerde çağdaş kapitalist işletme biçimlerinin gelişme koşullarının doğmasını bir yere kadar sağlamaktadır. Fakat bu olgunun asıl özelliği, devlet sermayesiyle büyük özel sermayenin tarıma yerleşme ve tarımı «yukarıdan» etki alanına alma çabalarıdır. Bir yandan, büyük sermaye, buralarda oluşan üretim ilişkilerini hiç etkilemeden, tarımsal üretimi «yukarıdan» denetlemekte, öte yandan, bu süreç kırsal alanlarda kapitalist işletme şeklinin gelişmesiyle birleşmektedir.

Olgular da ortaya koymaktadır ki, Türkiye'de büyük sermaye, feodal kalıntılarla bağdaşmakta, onları gelişmekte olan kapitalizme uydurmaya çalışmakta ve yüksek kârlar elde etmek için onları kullanmaktadır. Bu da açıkça gösteriyor ki, Türkiye tarımında sıkı bir çelişmeler düğümü süregitmektedir.

Kırsal bölgelerde bugünkü durum, çok sayıda çizelgelerle de ortaya konulabilir. Özellikle, bu durum, 1952 yılında yapılan bir tarım incelemesiyle, 1963 Sayımının karşılaştı-

rılmasında, toprak kullanımı ve mülkiyetinin incelenmesiyle açıklık kazanmaktadır. (Tablo I)

TABLO I

Ekilebilir Toprakların Çiftlik Kategorilerine Göre Dağılımı
(1952 ve 1963'teki verilere göre)*

Toprağın Büyüklüğü (hektar olarak)	Toplam Sayısı 1952	Çiftlik İçindeki 1963	Ekilebilir İçindeki 1952	Toprak yüzdesi 1963
0.1 — 2.0	30.6	39.28	4.3	10.68
2.1 — 5.0	31.5	27.12	14.3	16.62
5.1 — 10.0	21.9	17.48	20.7	20.91
10.1 — 50.0	14.5	12.18	35.9	35.83
50'den büyük	1.5	0.52	24.8	10.03
Devlet Çiftlikleri	—	0.01	—	2.35
Kiralanmış Topraklar(**)	—	3.41	—	3.58

Tablo I'i incelediğimizde, Türk iktisatçıları ve istatistikçileri tarafından kullanılan «çiftlik» kavramının, aslında büyük toprak sahipliği gerçeğini saklamak amacında olduğunu aklımızdan çıkarmamamız gerekir. Ayrıca, büyük toprak sahipleri elinde olan çiftliklerin belli bir kısmında parçalanmış toprak kullanımının olduğu, fiilen çalışan köylünün sömürülmesine dayanan, kapitalist çiftlik olmaya yönelik, geçiş dönemi üretim biçimlerinin varlığı gözden kaçmamalıdır.

İstatistik verilere göre, 1952'de 403.000 olan topraksız aile sayısı 1963'te 309.000'e düşmüştür, yani tarımla uğraşan tüm aile oranı % 14'den % 10'a düşüş göstermektedir.

Tablo I'de verilen bilgiyi incelemek son derece zordur, çünkü sayımlardan yeterli bilgi alınamamıştır,[30] ve aynı

(*) **Bu tablo aşağıdaki kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır: C. Talas,** İçtimai İktisat, **Ankara 1955, s. 143; H. Cilov,** Türkiye Ekonomisi, **İstanbul 1965, s. 172; 1952'de verilen bilgiler için: P.P. Moiseyev, «Türkiye'de Toprak İlişkileri».** Sovetskoye Vostokovedeniye, **No. 1, 1956'ya bakınız.**

(**) **Bu, kendi bağımsız çiftliklerini işlemeyen, bütün topraklarını kiraya veren köylüleri içermektedir.**

(30) **Tarım sayımı sonuçları basılmıştır** (1963 Genel Sayımı Sonuçları, Ankara, 1965). **Fakat biz araştırmamızda bunları kullanamadık.**

zamanda Türkiye istatistikleri yetersizdir.[31]) Herşeye rağmen yine de bazı sonuçlara varmak mümkündür.

Ekilebilir toprakların çiftlik kategorilerine göre dağılımı, 1963'den bu yana fazla değişmemiştir. Yoksul ailelerin (topraksız ve 0,1-5 hektar toprağa sahip ailelerin) % 68'inden fazlası, toprağın % 27.3'ünü işlerken, büyük toprak sahibi ve zengin köylülerin % 12,4'ü, ekilebilir toprağın % 45,86'sını ellerinde bulundurmaktadırlar. Toprak, köy sömürücülerinin elinde toplanmaya devam etmektedir. Bu, aynı zamanda toprak mülkiyetiyle ilgili verilerle de kanıtlanmaktadır. 1950 yılındaki bilgilere göre, tüm köylü ailelerin % 73'ü toprak sahibi, % 21,5'i yarı-sahip, % 6'sı kiracı, % 2,9'u yarıcıdır.[32] Bu mülkiyet ilişkileri 1963'ten beri pek az bir değişme göstermiştir.[33]

Topraksız köylü sayısının % 25 oranında bir düşme göstermesinin nedeni, durumları iyice bozulan, yıkıma uğrayan topraksız köylünün şehre göç etmesi ve toprak reformu sırasında (1945-56 arası - çev.) bir kısım toprakların topraksız köylü arasında dağıtılmasıdır. Böylece 1945'den 1956 sonuna kadar 272.279 köylü ailesine, Toprak Reformu Kanunu gereğince 1.382.000 hektar (aile başına ortalama 5 hektar) toprak dağıtıldı. 1957'den bu yana toprak dağılımı şöyledir:[34]

---

(31) **Tarım sayımı yöntemlerinin analizleri şu çalışmalarda yer almıştır: P.P. Moiseyev, «Türkiye'de Toprak İlişkileri»**, Sovetskoye Vostokovedeniye, **No 1, 1956; A. M. Valuyskiy, B. M. Dantsig, P.P. Moiseyev** Turtsiya, Agrarnyye Otnosheniya v Stranakh Vostoka **(Doğu Ülkelerinde Zirai İlişkiler) dizisinden, Moskova, 1958; A. D. Novichev,** Krest'yanstvo Turtsii v Noveysheye Vremya **(Son Zamanlarda Türk Köylüsü), Moskova, 1959; P. P. Moiseyev** Agrarnyye Otnosheniya v Sovremennoy Turtsii **(Bugünkü Türkiye'de Zirai İlişkiler), Moskova, 1960.**

(32) **K. Köylü,** Ziraat İktisadı, Ziraat İşletmeciliği, **Cilt I, Ankara, 1957, s. 123.**

(33) **H. Cillov,** Türkiye Ekonomisi, **s. 170.**

(34) **a.g.e., s. 175. Köylüler ayrıca mera olarak kullanmaya elverişli olmayan bir kaç milyon hektar toprağı kullanma hakkı elde ettiler. Bakınız: Y.N. Rozaliyev, «Türkiye'de Tarım Proletaryası»,** Rabochiy Klass i Rabocheye Dvizheniye v Stranakh Azii i Afriki **(Asya ve Afrika Ülkelerinde İşçi Sınıfı ve İşçi Hareketleri) dizisinden, Moskova, 1965.**

Yıl	Aile Sayısı	Dağıtılan Toprak Alanı (1000 hektar olarak)
1957	29.761	152,9
1958	35.484	148,3
1959	27.756	125,9
1960	30.491	125,2
1961	396	5,9
1962	307	1,8
Toplam	124,195	560,0

Sadece 1945 ile 1962 arasında, Türk Hükümeti 396.500 köylü ailesine 1,942.400 hektarlık toprak dağıttı. Başka bir deyişle, hemen hemen 400.000 köylü ailesi (tarımla uğraşan ailelerin % 13 kadarı) ekime elverişli ve ekilmekte olan toprağın % 8'ini elde etti, (Bu topraklar, çoğunlukla, ya devletin elinde yada bakımsız boş duran sahipsiz topraklardı.)

Bu «tepeden inme» toprak reformu büyük toprak sahiplerinin ellerindeki toprak miktarında hiç de önemli bir değişiklik getirmemiş ve bugünkü Türkiye'nin toprak meselesini çözememiştir. Yine de bir yere kadar, bu reform, hem eline bir miktar toprak geçen topraksız köylüyü, hem de büyük toprak sahibi ve köylü zenginlerinin en üst tabakasını etkilemiştir.

Toprak reformu yoksul aileleri de etkilemiştir. 1952'de 0,5 - 5,0 hektar toprağa sahip aileler, toplam çiftlik sayısının % 62'sini meydana getirirken, bu oran 1963'de % 66,4'e çıkmıştır. Bu da gösteriyor ki, bütün köy nüfusundaki yoksul yüzdesinin artışı 0,1 - 2,0 hektarlık ufak toprak parçalarına sahip olan en yoksul ve çaresiz köylülere aittir. Bir başka deyişle, Türk köylüsünün en alt tabakası yoğun bir şekilde işletmelerin parçalanması, ufak işletme sahibi sayısının artması ve elindeki toprağı yitirmesi sonucu işçiye dönüşme süreci içine girmiştir.

Tarım sayımından elde edilen bilgilerin de ortaya koydu-

ğu gibi, Türkiye köy nüfusunun %40'ı, geçimlerini, verimi ve geliri köylüyü ve ailesini geçindirmeye çok yetersiz olan topraktan sağlarlar. Sayısız işsizler ordusunun başlıca kaynağı işte bu köylülerdir.[35]

(5,0 - 10,0 hektar toprağa sahip) orta köylülerin tabakalaşması daha hızlı olmuştur. Önemli bir miktarı, yoksullar tabakasına katılırken, bir kısmı da çiftlikteki durumlarını sağlamlaştırarak zengin köylüler haline gelmişlerdir. Bu ikinci durum, şu gerçek ile de gösterilebilir ki, bütün köy nüfusunda orta köylü çiftliklerinin payı azaldığı halde, işledikleri toprak miktarında azalma olmamış, tam tersine 4 milyondan 5 milyon hektara yükselmiştir. Varlıklı köylülerin geniş bir şekilde ücretli işçi kullandığı da eldeki bilgilerle gösterilebilir.

Türk köylüsünün sömürücü tabakaları da değişikliklere uğramıştır. Küçük toprak sahibi ve zengin köylü işletmelerinin (10-50 hektar) bütün toprak işletmeleri sayısındaki payı bir miktar azalmıştır. Fakat 1950-63 arası küçük toprak sahipleri ve zengin köylülerin toprağı 6.984.000'den 8.600,000 hektara yükselmiştir. Fakat esas nokta, yalnızca, bu tür işletmelerin sahip olduğu toplam alanın genişlemesi değildir. Bugünkü Türkiye köyünde burjuvazinin ve büyük toprak sahibi sınıfın gücü ve nüfuzu yalnızca işletme alanının fazlalaşmasıyla değil, aynı zamanda üretimdeki yoğunlaşma ve modernleşme ile birlikte artmaktadır. Bu durum, Türkiye'deki tarımda kapitalizmin bugünkü gelişmesini kolaylaştırıcı en önemli faktörlerden biri olacaktır.

1952-63 arasında büyük toprak sahiplerinin işletme payları yarı yarıya düşmüştür. Büyük toprak sahiplerinin elindeki toplam toprak miktarı azalmıştır (tahminimize göre bu miktar 4,8 milyon hektardan 2,4 milyon hektara düşmüştür.) Büyük toprak sahiplerinin (500 hektardan çok) toplam iş-

(35) a.g.e.

letme sayıları 1958'de 418 iken, 1963'de 329'a düşmüştür. 1961'deki bir sayıma göre, orta toprak sahibi köylülerin sahip oldukları işletmeler (100 - 150 hektar arasında) çoğunlukla geleneksel Türk tarımsal kapitalizminin geliştiği, üretimin hızla yoğunlaşma gösterdiği alanlarda, Adana ovasında toplanmıştır.

Diğer yandan, en geniş mülkler yurdun doğusundadır. Urfa (500 hektarın üzerinde 62 mülk), Diyarbakır (73 mülk).[36] Diğer bir deyişle, Türkiyenin doğu vilayetlerinde kapitalizmin gelişmesi açısından hâlâ bir gecikme vardır.

Ayrıca, şunu da unutmamalıyız ki, Türkiye'de büyük toprak mülkiyetinde görülen değişiklikler, büyük toprak sahiplerinin topraklarının büyüklüğünü saklama çabalarının ışığında değerlendirilmelidir. Büyük toprak sahipleri, resmi mülkiyet haklarını akraba ve yakınlarına devretmekte, ama kendileri toprağın gerçek sahibi olmaya devam etmektedirler. Aynı zamanda, Türkiye'nin belli yöreleri, son yıllarda yoğun bir kapitalistleşme sürecine girmiştir.

Ankara Üniversitesi'nin eski öğretim üyelerinden Behice Boran, 12 Eylül 1962'de haftalık *Yön* Dergisi'nde şöyle yazmaktadır: «Çok sözü edilen ve birçok huzursuzlukların nedeni olan büyük toprak sahiplerini ele alalım. Tarımda feodal kalıntıların hâlâ devam etmesine rağmen şurası açıktır ki, bugünkü büyük toprak sahiplerinin niteliği, feodal ağadan çok farklıdır ve söz konusu büyük toprak sahipleri önemli bir ölçüde burjuvalaşmıştır. Güneydeki büyük toprak sahipleri, dış pazarlar için üretim yaparlar, tarımda makina kullanırlar, Cadillac sahibidirler ve büyük burjuvazinin temsilcileridirler.»

Bugün Türkiyenin belli yörelerinde, tarımda kapitalist gelişme çizgisi ortaya çıkmaktadır. Bu gelişme, «tarımın teknik özelliklerinin, işletmenin genişlemesine, üretimin ve ka-

(35) H. Cillov, Türkiye Ekonomisi, s. 170.

pitalizmin gelişmesine ve işletmede ortalama ekilebilecek alanın azalmasına yol açtığı bir yoğunlaşma sürecini» içermektedir.[37] V. I. Lenin'in de belirttiği gibi, geniş - çaplı üretim, gübre, makina ve benzeri araçlarla dar bir alanda gerçekleştirilebilir. Bu durum, «entansif tarımın, ekstansif tarımın yerini aldığı» her toplum için gerçektir. «Bu, bütün kapitalist ülkelere uygulanabilir.» Tarımın bu kendine özgü temel ve gerçek özelliğini unutmak, yalnızca toprağın büyüklüğüne göre mantık yürüten ve küçük - çaplı tarıma hayran olanların birçok yanlışlara düşmelerine yolaçar.[38]

Türkiye'de tarımda yoğunlaşma işaretleri birçok yazarlar tarafından ele alınmıştır.[39]

Türk iktisatçısı H. Cillov şöyle demektedir: «1950'den bu yana tarımsal üretimdeki ekstansif artış, tarımsal üretimin entansif olmasına yolaçmaktadır...» ve görüşünü kanıtlamak için bütün tarımsal ürünler için ekilebilir toprakta hektar başına düşen üretimdeki önemli artışlar hakkında bilgiler vermektedir.

Türkiye'de tarımda makinalaşma hızlı bir artış göstermektedir. 1952'de traktör sayısı 31.400 iken, bu sayı 1963'de 50.800'e çıkmıştır. Aynı yıllar arasında, demir saban sayısı 853.800'den 1.237.000'e yükselmiştir. H. Cillov, «yine de tarım makinaları yalnızca büyük işletmelerde kullanılabilmektedir.» demektedir.[40]

Traktörle sürülen sahalar da oldukça genişlemiştir:[41]

---

(37) **V. I. Lenin, «Tarımda Kapitalist Gelişmenin Kanunları Üzerine Yeni Bilgiler»**, Polnoye Sobraniye Sochineniy **(Bütün Eserler), Cilt 27, s. 156.**

(38) **a.g.e., s. 162.**

(39) **Örneğin, bakınız: K. Köylü,** Ziraat İktisadı, Ziraat İşletmeciliği, **s. 133-135 ve 278; Q. M. West,** Agricultural Development in Turkey **(Effect on Products Competetive With US Farm Exports) Washington, 1958, pages 14-16; K. Karpat, «Memleketimizde Şehirlere Nüfus Akımı»,** Forum, **Sayı: 142, 1960, s. 7-8.**

(40) **H. Cillov,** Türkiye Ekonomisi, **s. 197.**

(41) **a.g.e.**

	1950	1955	1960	1961	1962	1963
Traktörle sürülen toprak alanı (1000 hektar olarak)	1.244	3.021	3.160	3.188	3.286	3.702
Ekime elverişli toplam topraklar içindeki yüzdesi	8,6	14,4	13,7	13,8	14,1	15,5

Tarımda yoğunlaşma, aynı zamanda, belli ürünlerin ayrı ayrı yörelerdeki üretiminde uzmanlaşmada, hemen hemen tüm geleneksel tarım ürünlerinin ihracatının ve endüstri ürünlerinin artmasında, kırsal kesimde yakıt tüketiminin artışında vb. yansımaktadır.

Olgular, Türkiye'nin kırsal kesiminde önemli sosyo - ekonomik gelişmelerin olageldiğini ortaya koymaktadır. Ülkenin tarım kesiminde büyük toprak mülkiyeti, feodal kalıntılar, genel bir geri kalmışlık, kitlelerin topraksızlığı ve geniş köylü yığınlarının aşırı yoksulluğu vb. devam etmektedir. Fakat, aynı zamanda, belli bazı yörelerdeki tarımda kapitalist gelişmenin kanunları gittikçe daha belirgin olmaktadır.

Görülüyor ki, kapitalist yoğunlaşma, büyük toprak sahiplerinin ve köylülerin işletmelerinde nisbeten küçük topraklar üzerindeki üretimde verimliliğin ve etkinliğin artmasıyla, bu tip işletmelerin kapladığı toprak alanlarının daralmasıyla, küçük köylü işletmelerinin parçalanması ve sayılarının çoğalmasıyla, varlıklı köylü tabakalarının ortaya çıkmasıyla, büyük çiftliklerin çoğalmasıyla, toprağa bağlı işçi sayısının artmasıyla meydana gelmektedir.

Toprak reformunun, Türkiye tarımındaki kapitalist gelişmenin hızlanmasında büyük etkisi olmuştur. Fakat reformu daha da ileriye götürmek yalnızca büyük toprak sahiplerinin değil, küçük toprak sahibi ve zengin köylülerin önemli bir kesiminin çıkarlarıyla çelişme yaratmaya başlamıştır.

En yoksul köylülere toprak dağıtacak olan reform, zengin köylülerin birçok çıkarını ve üstünlüğünü ellerinden alacaktı. Bu reform emek pazarındaki aşırı ucuz işgücünün azalmasına yardım edecek ve bilinen koşullar altında burjuvazinin toprak mülkiyetini vb. tehdit edecekti. Bu durum, bu toplumsal tabaka temsilcilerinin köklü reformlara gidemeyeceklerini açıklamaktadır.

Yeni hükümet, aynı şekilde, Türkiye'deki yabancı sermaye egemenliğine son verecek önemli adımlar da atamamıştır. Devrim'den hemen sonra, ABD ve diğer Batı ülkelerinin emperyalist çevreleri Türk Hükümetine ekonomik baskı yapmaya başlamışlardı. Türkiye'ye yardım sağlanmasının sürdürülmesi tekrar mesele olmuştu. Bir yandan MBK üyelerinin «demokratikleşme», «K. Atatürk'ün ilkelerine dönüş» ve iktisadi devlet teşekküllerinin çalışmalarını düzeltme isteği ile ilgili sözleri vb., emperyalist çevreleri tedirgin ederken, diğer yandan yeni Türk hükümeti dış politikasında değişiklik olmadığını ve yabancı borçlara, çeşitli «yardım» ve sermaye yatırımlarına karşı yükümlülüklerini yerine getireceğini göstermeye gayret etmiştir. Temmuz 1960'da MBK, bazı yabancı firmalara kâr transferi imkanını veren Yabancı Sermaye Yatırımını Teşvik ve İnceleme Komisyonunun yeniden çalışmaya başlamasına karar vermiştir.[42] 13 sayılı kanunla MBK Maliye Bakanlığına, Türkiye'de yabancı sermayenin faaliyet göstermesine izin verilmesi için emir vermiştir.[43] Yeni hükümetin, Batı askeri bloklarına bağlılığı ve emperyalist ülkelere yükümlülüğü arttıkça, emperyalistlerin Türkiye'ye «yardım»ı da artıyordu. 17 Temmuz 1960 tarihli gazeteler ABD'nin, Maliye bakanlığına «savunmayı sürdürme» amacıyla, tarım ürünleri satışıyla yaratılan karşılık para (counterpart) fonlarından 52 milyon verilmesine karar verildiğini açıklıyorlardı. Ertesi gün, maliye bakanı Ekrem Alican,

(42) Türkiye İktisat Gazetesi, **1 Temmuz 1960.**
(43) T. C. Resmi Gazete. **11 Temmuz 1960.**

Ulus Gazetesi temsilcisine Türk Hükümeti'nin «yurda yabancı sermaye akımının, ekonomiyi en önemli itici faktör olarak kabul ettiğini» söylüyordu.

Temmuz 1960'da Türkiye Dışişleri Bakanı ile ABD Büyükelçisi Amerikan karşılık para fonlarından Türkiye'ye bağış olarak bir milyar lira verilmesi için bir anlaşma imzaladılar. Türkiye, bu paranın yarısını savunmada, % 20'sini bütçedeki açığı kapatmada, ve % 30'unu da borçlarını ödemede kullanmak zorundaydı. Yeni hükümete yapılan bu büyük mali yardım açıkça Türkiye'nin saldırgan bloklara bağımlılığını korumak için düzenlenmişti.

1960 Ağustosunda ABD hükümeti, ithal edilen endüstri maddelerinin değerinin ödenmesinde kullanmak üzere, Türkiye'ye yine «bağış» olarak 34 milyon dolar (300 milyon liradan fazla) para verdi.[44]

Böylece Amerikan hükümeti, resmi kanallar yoluyla muazzam miktarda para vererek yeni Türk hükümetini mali açıdan etki altında bırakacak oldukça güçlü yeni yöntemlere başvuruyordu. Fakat yabancı özel sermaye, Türk liderlerinin, bu sermayenin yurda akmasını istediklerini tekrar tekrar söylemelerine rağmen, yerli büyük burjuvaziyle birlikte, yeni rejime karşı çekingen, bekleyici tutumunda devam etti. Bu durum, 1960 sonuna kadar sürdü.

15 Eylül 1960'da Türk Hükümeti ile Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası arasında, özel yabancı firmaların da katıldığı Ereğli Demir Çelik fabrikalarının kurulmasını finanse etmek üzere bir anlaşmaya varıldı. Aynı tür bir anlaşma da, Türkiye temsilcileriyle Avrupa Ekonomik İşbirliği (OEEC) ve Milletlerarası Para Fonu (IMF) arasında imzalandı. Eylül sonunda, Türk Hükümeti'nin temsilcisi Ekrem Alican, müzakerelerde bulunmak için ABD'ye gitti. Fakat bu

---

(44) Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, 17 Ocak 1961'de yaptığı basın toplantısında, 27 Mayıs 1960'tan o güne kadar ABD'nin Türkiye'ye ekonomik yardım olarak 279 milyon dolar verdiğini açıklamıştır.

müzakereler sonuçsuz kaldı. Türkiye ancak 1961-62 yıllarında yapılacak «yardım» için söz alabildi. Yani, Batı ülkeleri ve özel tekeller Türkiye'de olayların gelişmesini incelemek için zaman istiyorlardı.

Birkaç ay sonra, yeni maliye bakanı Kemal Kurdaş, Washington'a daha güçlü bir destek elde edebilmek için gönderildi. Kemal Kurdaş, Ereğli Demir Çelik fabrikalarının kurulması için 129 milyon dolar borç verilmesine ilişkin bir anlaşma yapmayı başardı.[45]

Kemal Kurdaş'ın gezisinden sonra, Türkiye'yi mali yardımla desteklemek üzere bütün yollara başvuruldu: hem devlet, hem de özel sektör yoluyla. Türkiye'ye yalnızca ABD Hükümeti'nden değil, Batı Almanya'dan da krediler, borçlar, «bağışlar» akmaya başladı.

Böylece Ocak 1961'de bir kısım özel yatırımcıları destekleme amacıyla Batı Almanya'nın 100 milyon mark kredi verdiği açıklandı.[46] Daha sonra Amerikan International Development Fund İstanbul'da özel bir ilaç fabrikasının kurulması için 2.8 milyon dolar kredi verdi.[47] Aynı fondan, İzmir'de kurulacak özel bir kimya fabrikası için kredi alındı.[48]

202 Sayılı kanunla, Türk Hükümeti, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın dış borçlarının 300 milyon liraya çıkmasına izin verdi. Böylece, hükümet, yeni dış kredinin yarısı devlete ait olan bu şirkete zamanında verilmesini garantiledi.[49]

Aynı zamanda, Türkiye, MBK'nin başa geçer geçmez uyguladığı dış ticaret işlemlerindeki kısıtlamalarından bir kısmını kaldırdı. Türk basını, milli özel sermayenin yabancı şir-

(45) Ulus, **10 Ocak 1961, s. 1.**

(46) Ulus, **3 Ocak 1961**; Türkiye İktisat Gazetesi, **5 Ocak 1961.**

(47) Ulus, **10 Ocak 1961.**

(48) Ulus, **12 Ocak 1961.**

(49) T. C. Resmi Gazete, **9 Ocak 1961.**

ketlerle daha başarılı anlaşma yapılabileceği koşulları elde ettiğini yazıyordu.[50]

Türkiye'ye «yardım» hükümet kanallarıyla da artırılmaktaydı. 1961 Ocak ayında Türkiye, Amerikan Hükümeti'yle, 320.000 ton buğdayın ithali ve bu satıştan sağlanacak paranın karşılık para fonuna yatırılması ile ilgili bir anlaşma imzaladı. ABD buğdayın değerinin % 20'sini «bağış» şeklinde verdi ve fonun geri kalan kısmı da «askeri bir program» ve özel yatırımı desteklemek için kullanılmak üzere ayrıldı.[51]

Daha sonra, Türk hükümeti «U.S. Export - İmport Bank» adlı bir bankadan Türkiye'de ormancılığı kalkındırmak üzere (% 5,75 yıllık faizle) 4 milyon dolarlık kredi aldı. Bu kredi şu koşulla veriliyordu: Orman İşleri Genel Müdürlüğü, gerekli makina ve gereçleri ABD'den satınalacak ve «kredinin kullanma şekli» Amerika'nın vesayeti altında olacaktı. Aynı günlerde, Export - Import Bank, aynı şartlarla Türkiye Kömür İşletmeleri'ne 6,5 milyon dolarlık[52], devlet maden işletmelerine ise 15 milyon dolarlık kredi veriyordu.[53]

Görüldüğü gibi, ABD'nin ve Batı Almanya'nın Devrim'den hemen sonraki mali baskıları, hükümete «yardım» şeklindeydi ve bunu emperyalist tekellerin faaliyetleri izledi. Bu olgu Türk iktisatçıları tarafından da kabul edilmektedir. Uzun bir süredir, özel yabancı sermaye kendine en elverişli koşulların yaratılmasını bekliyordu. Türkiye'ye yabancı özel sermaye'nin akışı üzerinde incelemeler yapan Türk iktisatçısı Fikret Çeyrekbaşı, yabancı sermayenin 1960'dan sonraki bir yıl için «elverişsiz şartlar yüzünden» ülkeye giremediğini yazıyordu. 1961'den sonra yabancı özel yatırımlar artmaya başladı: 1961'de 32 milyon, 1962'de 56 milyon, 1963'de 90 milyon liralık yatırım yapıldı. 3 yıl içinde 468 miyon liralık ya-

(50) Ulus, **12 Ocak 1961.**

(51) **a.g.g.**

(52) T.C. Resmi Gazete, **5 Nisan 1961.**

(53) T.C. Resmi Gazete, **5 Nisan 1961.**

tırım teklif eden yabancı sermaye yalnızca 178 milyonluk yatırım yapmıştı.[54]

Amerikan Hükümetinin Türk Hükümeti'ne bu mali «yardım»ı, şüphesiz ki, birtakım istekleri de beraberinde getiriyordu; özel şirketler üzerindeki denetimin kaldırılması, devlet teşekküllerindeki bazı tedbirlerin ve devlet teşekküllerivle yabancı özel firmaların ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi gibi. Buna ilişkin olarak, *Cumhuriyet* Gazetesi, 1960 Ağustosunda, Türk ekonomisinde uzman olan - Erhard, Baade, ve adı faşist caniye çıkan von Papen gibi - kişilerin yorumlarından alıntılar yayınlamıştı. Profesör Baade, Türk ekonomisinin kısmen objektif bir değerlendirmesini yaparak, Türkiye'nin «partiler üstü bir liderlik yaratması»nın çok gerekli olduğunu söyleyip «özel çıkarlar yolunda çalışmak isteyen gruplaşmaların haklarını ve bütün kuvvetleri tekeline almak isteyenlerin ideolojisi»ni reddederken, diğer iktisat uzmanları yeni hükümetin yalnızca tarım kesimine dayanması ve devlet yatırımlarının özel sermaye lehine kısılması yolunda tavsiyelerde bulunuyorlardı.[55] Diğer yabancı danışmanlar da buna benzer tavsiyeler ileri sürüyorlardı.[56] Türk Hükümeti'ne daha açık teklifler ise OEEC'den geliyordu. 1962'de yayınlanan yıllık ekonomik raporda, ülkenin hızlı ekonomik kalkınmasının yalnızca tarım kesimlerinde yoğun sermaye yatırımıyla ve devlet iktisadi teşekküllerinin özel işletmelere dönüştürülmesiyle gerçekleşebilecği yazılıyordu.[57]

Emperyalist çevreler, Türk Hükümeti'ne birtakım tavsiyelerde bulunmakla kalmayıp, yabancı sermayeye imtiyazlar tanıyan kanunlara yenilerinin de eklenmesini, yabancı sermayeye verilen hakların genişletilmesini istiyorlar, «güvenlik» garantisi, kârların «serbestçe» memleket dışına çıka-

(54) F. Çeyrekbaşı, «1961-1964 Yılları Arasında Memleketimizde Yabancı Sermaye Hareketleri», Türkiye İktisat Gazetesi, **17 Aralık 1964**.
(55) Cumhuriyet, **8 Ağustos 1960**.
(56) Türkiye İktisat Gazetesi, **5 Ocak 1961**.
(57) T.C. Resmi Gazete. **27 Temmuz 1963**.

rılması, onlara «vergi yüklenmemesi», aynı zamanda Türkiye'de elde edilen sermayenin yeniden yatırımı için daha elverişli haklar verilmesi istekleriyle doğrudan doğruya baskı yapıyorlardı. Bunun en güzel kanıtı, 20 Haziran 1962'de uzun tartışmalar sonunda Batı Almanya ile Türkiye arasında imzalanan «Sermaye Yatırımlarını Karşılıklı Teşvik ve Koruma» anlaşmasıdır. Anlaşma, Batı Alman özel sermayesine özel ayrıcalıklar tanıyordu. Anlaşmanın önsözünde, esas amacın, «bir taraf firma ve vatandaşlarının diğer taraf topraklarında sermaye yatırımı yapabilmek için en elverişli koşulların» yaratılması olduğu belirtiliyor ve anlaşmanın «özel sermaye yatırımlarının teşvik ve korunmasını ve özel girişkenliğin yaşatılması»nı gerçekleştireceği bekleniyordu. Batı Almanya - Türkiye Anlaşması, Batı Almanya özel sermayesinin istediği tüm şartları hazırlayacak maddeleri taşımaktadır. Türk liderleri bu anlaşmanın Batı Alman sermayesinin yurda akmasını canlandıracağını umuyorlardı. Türk iş çevreleri arasında anlaşmanın sağladığı «sonsuz haklar»dan sadece, Hamburg'da ve Frankfurt'ta şube ve ticari iştirakleri olan İş Bankası yararlanabilirdi. Diğer Türk şirketleri ise, ihtiyaç duydukları zaman, Batı Almanya'daki İş Bankası şubelerini kullanabilirlerdi.

Türkiye'ye yapılan yabancı yardımın ağır sömürücü şartlarla sağlanması ve bu durumun hükümetin devlet sermayesine karşı tavrını doğrudan doğruya etkilemesi, Türk basınında yansıyordu. Örneğin, *Milliyet* Gazetesi, ««devlet işletmelerinin faaliyet alanlarındaki reformlar ve bu işletmelerin denetimi, Türk ekonomisini geliştirmek için yabancı hükümetlerden yardım almanın koşuludur,» diye yazmaktaydı.[58]

MBK neden yabancı sermayenin faaliyetini sınırlandırıcı tedbirler almamıştı? Bunun başlıca nedeni, MBK'nin, Ame-

(58) Milliyet, 12 Temmuz 1963.

rikan «yardım»larıyla ayakta duran, Amerikan silahlarıyla donatılmış ve geleneksel olarak intikamcı Batı Alman ordusunun etkisinde bulunan subaylardan oluşmasıdır. Daha ilk günden, saldırgan bloklara bağlı olduğunu ve müttefiklere karşı yükümlülükleri bulunduğunu belirten MBK, şüphesiz ki yabancı sermayeye karşı çıkamazdı. Halkın inanılmaz yoksulluğunun nedenlerine inemediği ve bu yoksulluğu ortadan kaldırmak için gerçekçi bir program çizemediği için yetersiz kalmaya mecburdu.

MBK'nin aldığı bir sıra tedbirler gösteriyor ki, yeni hükümet büyük sermayenin faaliyetini ve doğmakta olan tekelci sermayeyi bir dereceye kadar sınırlamayı denemiştir. Yeni yöneticilerin nefretini uyandıran, özellikle bankaların baskısı ve büyük sermaye temsilcilerinin devlet araçlarından geniş ölçüde yararlanmaları idi. Bununla beraber, yeni hükümetin bütün pratik tedbirleri, birçok «devrimci» beyanlara rağmen, çok tutarsız nitelikteydi. Burada, yeni yöneticilerin küçük burjuva dar görüşlülüğünü, tutuculuğunu, geniş işçi kitlelerinin hareketlerini engelleme isteklerini, emperyalistlerle sıkı işbirliği kurma gayretlerini bütün açıklığıyla görmekteyiz. Çok geçmeden, yerli büyük sermaye, artan bir kuvvetle yeni hükümetin politikası üzerine baskı yapmaya başlayacaktı.

İkinci Bölüm

TÜRK BÜYÜK SERMAYESİNİN DEVRİMDEN SONRA KENDİ DURUMUNU GÜÇLENDİRMEK İÇİN VERDİĞİ MÜCADELE

Devrim, gücünden çok emin olan büyük sermaye için tam bir sürpriz oldu. BMK'nin ilk hareketleri, politika sahnesine iş çevrelerince pek tutulmayan kişilerin çıkışı, önceki hükümetin tutuklanması, demokrasiyle ilgili sayısız sözler sarfedilmesi, vb., büyük sermayeyi belli ölçüde ürküttü ve durgunlaştırdı. Bu olay basında ve istatistik verilerde de yansıdı. 1960'da özel sermayenin faaliyetlerinin azalışı, toplam sermaye yatırımındaki azalmada da görülmekteydi. 1959'da özel sermaye yatırımı 1.354 milyon lira iken, 1960'da 1.152 milyon liraya düştü.[1] Toplam yatırım miktarında, özel sermaye yatırımlarının payı da düşme gösterdi. Aşağıdaki tabloda toplam sermaye yatırımında, özel ve devlet sektörleri paylarının yüzdelerini veriyoruz:[2]

	1958	*1959*	*1960*	*1961*	*1962*	*1963*
Özel sektör	57,23	53,98	50,00	51,19	52,85	51,96
Devlet sektörü	42.77	46,02	50,00	48,81	47,15	48,04

Görülüyor ki, toplam miktarda, özel yatırımın payı, 1960'da 1958'dekinden aşağı düşmüştür. Bu durum, Türkiye dışında bile huzursuzluk yaratmaktaydı. Yıllık raporlarla kendine bağlı ülkelerin ekonomisini inceleyen OEEC raporunda da, özel sektörün faaliyetindeki bu düşüş noktalan-

(1) **BIKI (Bulletin of Foreign Commercial Information), 16 November 1961.**
(2) **Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği,** İktisadi Rapor, **Ankara, 1965, s. 19.**

maktaydı. Rapor, Türk Hükümeti'ne özel sermayeyi korumasını öğütlemekteydi.[3]

Özel sermaye faaliyetinin düşüşü aynı zamanda büyük burjuvazinin kârlarındaki azalmayla da kendini göstermişti. Devlet aygıtının önemli memurlarından olan Hilmi Özgen, 1960-62 arası büyük anonim şirketlerin kârlarını inceleyen bir araştırmasında, şu sonuca varıyordu: Yassıada duruşmalarının başlamasıyla büyük şirket kârlarında bir yandan düşme görülürken, öte yandan toplam zarar miktarı da iki misline çıkıyordu. Özgen, duruşma sırasında kârlarda dönen entrikaların ortaya çıkarılmasının iş çevrelerinde müthiş bir huzursuzluğa yolaçtığını yazıyordu.[4]

Resmi kaynaklar, 1960-62 döneminde şirket kârlarında belli bir düşüş olduğunu göstermektedir. 1960'da 1.896 şirket, «net» kârlarını 1.097.217 bin lira olarak gösterirken, 1961'de 1.941 şirketin kârı 1.137.547 bin lira ve 1962'de 2.058 şirketin «net» kârı 903.782 bin lira tutarındaydı.[5] Şüphesiz, aşağıda göstereceğimiz gibi, büyük sermaye sahipleri, 1960-62 arasındaki geçici zorlukların üstesinden gelebilmek için, özellikle işçi temsilcilerinin ve burjuvazinin diğer tabakalarının zararına büyük çabalar sarfetmişlerdi. Ama resmi kaynaklar, anonim şirketlerin kârlarındaki genel düşüşü şüpheye yer vermeyecek bir şekilde yansıtmaktadırlar.

Şu noktaya da dikkat etmeliyiz ki, Devrim'den hemen sonra kambiyo borsasında Türkiye'nin en büyük özel bankası olan İş Bankası'nın hisse senedi fiyatlarında bile dalgalanmalar görülmüştür. Resmi kaynaklara göre, 1960'ın ikinci yarısında İş Bankası'nın hisse senedi değerleri şöyle bir düşüş göstermekteydi: «Nama» yada «hamiline» yazılı hisse senedi, 200'den 194 liraya (hisselerin ilk fiyatı 10 liraydı),

(3) BIKI, 7 October 1961.

(4) H. Özgen, «Yurdumuzda Sermaye Şirketlerinin Durumu», Cumhuriyet, 16 Ocak 1965.

(5) a.g.g.

«kurucuların» hisse senedi 2.700'den 2.395 liraya düşmüştü.[6] İş Bankası'nın hisse senedi fiyatlarındaki düşüş, bankanın Devrim'den sonraki durumu için kesin bir tehditti. Fakat «kurucuların» hisse senedi fiyatlarındaki düşüş, şüphesiz, bankanın başı durumundaki tanınmış bir takım adamların Devrimden sonra tutuklananlar arasında olmalarındandı.[7]

Devrimden hemen sonraki dönemde, özel sermaye ve özellikle büyük sermayenin faaliyetlerinin azalışı yeni anonim şirketlerin doğuşunda da yansıyordu. 1959'da 296.3 milyon sermaye ile 405 yeni şirket kurulmuşken, 1960'da 320 şirket (bu rakam 510 milyon sermayeli ikinci bir metalurji tesisini de içerir, yani gerçekten esas rakam 299 milyon lira sermayeli 319 şirkettir), 1961'de 206,2 milyon lira sermayeli 170 anonim şirket kurulmuştur.[8]

Aynı zamanda, şirket sermayelerinin gelişme hızında bir düşüş ve sermayeleri büyüyen şirket sayısında da bir azalma görülüyordu.[9] Fakat sayıları azalmasına rağmen, «sermayesi artan eski şirketler» arasında şirketlerin güçlenmesi yönünde açık bir eğilim görülüyordu. 1959'da, bu şirketlerde, şirket başına ortalama 14 milyon lira sermaye düşerken, bu miktar 1960'da 17 milyona, 1961'de 21 milyona, 1962'de ise 42 milyona yükseldi.[10] Görülüyor ki, eski şirketlerin yavaş yavaş güçlerini artırma eğilimleri 1960, 1961 yıllarında da devam etti ve giderek 1962'de ani bir yükseliş kaydetti.

Demek ki, yolsuzluk ve diktatörlük ile silahlanmış büyük Türk burjuvazisinin faaliyetleri 1960 Devrimi'nden sonra bir yere kadar azalmıştır. Fakat bu durum, kısa bir dönem sür-

(6) T. C. Merkez Bankası A.Ş. Aylık Bülten, **Sayı: 5, 1960, s. 84-85.**

(7) **Örneğin, Devrim sonrası duruşmalarda yargılanan eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar İş Bankasının kurucusudur ve on yıl boyunca yöneticiliğini yapmıştır.**

(8) T. C. Merkez Bankası A.Ş. Aylık Bülten, **Sayı: 3, 1964, s. 83;** Cumhuriyet, **16 Ocak 1965.**

(9) T. C. Merkez Bankası A.Ş. Aylık Bülten, **Sayı: 1, 1964, s. 93.**

(10) **a.g.b.**

müştür. Mayıs olaylarından iki üç ay sonra *İktisadî Yürüyüş* Gazetesi, Demokrat Parti zamanında ufak bir gurup insanın çok zenginleşerek milyoner olduklarını ve Devrimden sonra da «bu zenginlerin Devrim öncesi ayrıcalıklı durumlarının aynısını istediklerini» yazıyordu.[11]

Devrimden hemen sonra, burjuvazi durumunu koruma yolları aramaya başladı. 1960 Haziranında, bankalar ve şubeleri hem hükümetin koyduğu kısıtlamalar sonucu, hem de «kendi insiyatifleriyle» sanayicilere, tüccarlara ve çiftlik işletmecilerine verdikleri krediyi azalttılar, bütün bunların sonunda hazır malların satışında, işçi ücretlerinin ödenmesinde, hammadde kaynaklarının elde edilmesinde ve tarımsal ürünlerin sağlanmasında büyük zorluklar ortaya çıktı. Yatırımcıların kredisizlikten şikayeti, işletmelerini kapatacakları ve işçiye yol verecekleri şeklinde savurdukları tehditler, «nüfusun çokluğu» ve «pazarın durgunluğu», vs., konusundaki hoşnutsuzlukları, Türk gazetelerinin en aktüel konuları oldu. Burjuvazi, «düzeni yeniden kurmak için» hükümetin sıkı tedbirler almasını istiyordu. Örneğin, bu istekler, 1960 Haziranında İstanbul iş çevrelerinin hükümete gönderdikleri telgrafta toplanıyordu. 30 Haziran 1960'da İstanbul sanayici temsilcileri, vali ile yaptıkları bir toplantıda, eğer «normal düzen» geri gelmezse, işletmelerini kapatma niyetinde olduklarını açıkça belirtiyorlardı. İstanbul Sanayi Odası'nın raporunda «fiyatların dondurulması» isteğinde bulunuyorlardı.

Görülüyor ki, Türkiye burjuvazisinin bazı çevreleri hükümetin kararlarına seri ve güçlü bir biçimde karşı çıkıyorlardı. Bu çevrelerin başında banka burjuvazisi geliyordu. Fakat bu karşı çıkışlar, hükümete yapılan baskının ancak bir yanını oluşturuyordu. Yeni hükümet ile büyük sermaye arasındaki esas kavga, 1961 başında büyük sermayenin kârını

(11) H. Himmetoğlu, «İktisadi ve Mali Durum Nasıl Düzelebilir», İktisadi Yürüyüş, Sayı: 393, 1961, s. 5.

doğrudan doğruya tehdit eden 192 Sayılı Kurumlar Vergisi ve 195 Sayılı Gelir Vergisi Kanunlarının kabul edilmesiyle koptu. Özellikle Gelir Vergisi Kanunu hiç hoşlarına gitmemişti. Yıllık geliri 2500 TL'sından az olanların vergisi %15' den %10'a indi; 2500-2750 TL arası aynı kaldı (%20); 7500 - 15000 TL arasındaki yıllık gelirlerin vergisinde az bir artma oldu (%25'den %30'a çıkış) 30.000'den 500.000 liraya kadar olan yıllık gelir vergisinde çok fazla bir artış oldu. (30.000 - 70.000 arası %40, 70.000 - 157.500 arası %50, 157-500 - 217.500 arası %60, 217.500-500.000 arası %70, 500.000 liradan fazla gelirler %60.) Aynı zamanda yeni kanun, Türkiyede ilk kez tarımdan elde edilen gelire de vergi koyuyordu. Bu kanun 1 Ocak 1962'de yürürlüğe girecekti.[12]

206 Sayılı Kanun da aynı zamanda kabul edilmişti. Bu, şehirlerdeki gayrimenkul sahiplerinin vergisini önemli miktarda artırıyordu.[13] Bu karar özellikle şehir gayrimenkul spekülatörlerinin ve bina yapımına büyük sermaye yatıranların çıkarlarına büyük bir darbeydi.

Büyük burjuvazinin çıkarlarını kısmak amacını güden Kurumlar Vergisi, Gelir Vergisi ve Arsa ve Bina Vergisi, Türk büyük burjuvazisi çevrelerinde kızgınlık yaratmıştı.[14]

Basında büyük burjuvazinin gelirleri üzerine yüksek vergi koymanın zararını ve tehlikesini açıklayan söz sahibi iktisatçıların makaleleri çıkıyordu.[15] Gazeteler Türk iş çevrelerinin protestolarıyla doluydu. *Türkiye İktisat Gazetesi,* «Son Mali Kanunlar Eleştiriliyor» başlığı altında büyük şirket kârlarına konulan verginin kuvvetli protestolara yolaçtığını haber veriyordu. Gazete şöyle demekteydi: «1950'de Ku-

(12) T. C. Resmi Gazete. **6 Ocak 1961;** Türkiye İktisat Gazetesi. **5 Ocak 1961; L. Kilicoote, «Yeni Vergi Tasarıları», Yön, Sayı: 60, 6 Şubat 1963, s. 7. Yeni kanuna göre vergilendirilmeyen düşük gelirli işçi, hizmetli ve köylülerin ait vergi tabanı biraz yükseltiliyordu.**

(13) T. C. Resmi Gazete. **9 Ocak 1961.**

(14) Türkiye İktisat Gazetesi. **9 Şubat 1961.**

(15) Türkiye İktisat Gazetesi, **9 ve 16 Şubat 1961.**

rumlar Vergisi (500.000 lira gelirler ve yukarısı için) %35 iken, şimdi %60'a çıkmıştır. Bu, sermaye yatırımlarının düzeyini düşürmekte ve büyük sermaye, sanayi yatırımları için gerekli parayı bulamamaktadır.» Ankara'da Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği'nin çıkardığı broşürde, yetkililer, yeni kanunların özel sektör sermaye yatırımı olanağını ciddi bir şekilde baltaladığını öne sürdüler. Ankara'daki bir toplantıda, iş çevrelerinin, ticaret ve sanayi odalarının temsilcileri büyük sermayeye konan vergi miktarını protesto ettiklerini açıkladılar.[16]

Aynı zamanda, İstanbul Belediyesi'nde iş çevreleri temsilcilerinden oluşan bir toplantıda konuşmacılar, şirketlere konan vergilerin azaltılmasını ve yeni kararların hiç olmazsa bir yıl sonra yürürlüğe girmesini istediler. Vergiler azaltılmazsa «yeni yatırım yapılamayacağı ve dahası, yabancı sermayenin panik yaratıcı bir kopuş göstereceği, ithalatın minimuma düşeceği, tarım ve endüstrinin yıkılacağı ve üretim azaldıkça işsizliğin artacağı» yolunda tehditler savuruyorlardı.[17] Hükümetin kararları ülkenin büyük ekonomik merkezlerinden biri olan İzmir iş çevrelerinde de hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu yüzden, Ticaret Bakanı Mehmet Baydur İzmir'e giderek, girişimcilerin bir toplantısında tüccar ve sanayicilere hükümetin liberal bir tutum takınacağı, özel sermayeye yardım edeceği ve vergi meselesini tekrar gözden geçireceği yolunda garanti vermeye zorlandı ve onları yatıştırmaya çalıştı.[18]

Basında, yüksek gelirli kişileri ve şirketleri aşırı vergiye zorlamanın zararları üzerine çıkan makalelerin yanısıra, gazeteler, tarımdan gelen gelire de gelir vergisinin konmasının gerekli ve yararlı olduğu üzerinde duruyorlardı. Bu tür makaleler, örneğin, Türk iktisatçıları Arif Arıkan ve Selahattin

(16) Türkiye İktisat Gazetesi. **2 Şubat 1961.**

(17) **a.g.g.**

(18) Türkiye İktisat Gazetesi, **9 Şubat 1961.**

Tuncer tarafından yazılmıştı.[19] Başka bir deyişle, Türkiye sermayedarlar ve sanayicileri, büyük ithalat ve ihracatçılarla birlikte, vergi yükünü tarımsal kesime aktarmaya çalışıyorlardı. Bunlar, gelir vergisinin tarımsal gelire uygulanması «toprak dağılımındaki eşitsizliği önler» diyorlardı.

Büyük sermayenin hükümet üzerindeki güçlü baskısı sonucu yeni kanunların yürürlüğe konulması geciktirildi ve vergi meselesi tartışılmak üzere üniversite temsilcileri, yabancı uzmanlar ve özel sermaye sahiplerinden kurulu özel bir komisyona bırakıldı.[20]

Maliye bakanı Kemal Kurdaş, yatıştırıcı bir bildiri yayınlayarak, vergi sorununun tekrar ele alınacağını, hükümetin en çok «emekten elde edilen gelirlere» konan vergiyi artırdığını, «yatırım faaliyetlerine ve sermaye kârına düşen vergi yükünün çok hafif olduğunu» söylüyordu. Bakanın sözlerine göre, Kurumlar Vergisi sadece %10'dan %20'ye çıkmıştı. «Son yıllarda bu kesimde çok vergi kaçakçılığı olduğu» için, K. Kurdaş'ın sözlerine göre yapılacak olan vergiyi artırmak değil, vergiyi toplamak için kontrolü artırmaktı.[21] Yani, hükümet baştaki niyetlerine tamamen ters düşmüş, vergi yükünü işçilerin üzerine yıkacağı ve büyük sermayenin kârlarını koruyacağı üzerine söz verme durumuna düşmüştü. Ve sonuç olarak, 27 Haziran 1961'de, gayrimenkuller üzerine konulan vergiyi az bir miktara indiren 309 Sayılı Kanun çıktı.[22]

1963'de hükümet, gelir vergisi kanununu değiştirmeye ve Devrimden önceki haline döndürmeye zorlandı.[23] Fakat vergi gelirinin artırılma ihtiyacı hükümeti vergi toplama işlemini tekrar tekrar gözden geçirmeye zorluyor ve birçok vergi

(19) a.g.g.
(20) Türkiye İktisat Gazetesi, **16 Şubat 1961.**
(21) Forum, **1 Mart 1961.**
(22) T. C. Resmi Gazete, **27 Haziran 1961.**
(23) **A. Harmancı, «Ortalama Kâr Hadleri Esas ve Tatbikatı»,** Türkiye İktisat Gazetesi, **12 Kasım 1961.**

reformu tasarısı üzerine çalışmaya itiyordu. Buna rağmen, reform tasarılarının özü değişmiyordu: vergi yükü tamamen işçinin omuzlarına yıkılmaktaydı. Hükümet, yine de şehir ve köy küçük ve orta burjuvazisi aleyhine vergiyi biraz artırmaya çalışıyordu. Mart 1964'de Mecliste ele alınan ikinci reform tasarısının amacı özetle buydu.[24] Büyük burjuvaziyle ilgili kademeli vergi sorunu o güne dek bir çözüme ulaştırılamamıştı.[25]

Toparlayacak olursak, hükümetin, «kim olursa olsun kendisi için zenginlik yaratan her kişiye», bankaların tahakkümüne, enflasyona, Türkiye'nin buhranlı durumuna[26] vb. karşı «köklü işlemler» yapacağı yolundaki ilk hedeflerinden uzaklaşması çok çabuk oldu. Ayrıca MBK üyeleri kendilerinin iktidarda bulundukları dönem boyunca (27 Mayıs 1960 - 24 Ekim 1961) özel sermayeyi destekleyeceklerini ve ona gerekli yardımı yapacaklarını söylüyorlardı. Bu tür sözler örneğin MBK programında[27] özellikle «devlet ve özel sektör arasındaki sıkı bir işbirliği» şeklinde; Türkiye kalkınma planının genel önerilerinde[28]; özel sermayenin millileştirilmesini tazminat şartına bağlayan maddesiyle 9 Temmuz 1961 anayasasında yeralıyordu. Anayasanın 40. maddesi ise şöyle der: «Devlet, özel teşebbüsün milli iktisadın gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesi ve güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır.»[29]

Büyük sermaye temsilcilerinin hükümet üzerindeki baskıları arttıkça ve emperyalist tekellerin etkisi yoğunlaştıkça, yeni hükümetin ileri gelenleri genel olarak özel sektörün çıkarlarını, ama yalnızca devlet girişimi zararına özel sek-

(24) Middle East Economic Digest, **Vol III, No. 13, 27 March 1964.**
(25) Forum, **Sayı: 242, 1 Mayıs 1964, s. 5.**
(26) **C. Gürsel'in İstanbul İş Çevreleri temsilcilerine yaptığı konuşmaya bakınız** (T.C. Resmi Gazete, **20 Temmuz 1960).**
(27) Ulus, **12 Temmuz 1960;** Türkiye İktisat Gazetesi, **15 ve 22 Temmuz 1960.**
(28) Birinci Beş - Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967, **Ankara, 1964, s. 54-55.**
(29) T.C. Resmi Gazete, **31 Mayıs 1961.**

tör çıkarlarını değil, küçük ve orta sermaye sahiplerinin zararına olarak büyük sermaye çıkarlarını korumaya ağırlık verdiler. Küçük burjuva hayalleri duman gibi dağılmıştı. Küçük burjuvazi, tarihte benzer durumlarda olduğu gibi ekonomik alanda da, politik alanda da yetersiz kalıyordu. Gerçi hükümet sözcüleri konuşmalarında «halk» sözünü hâlâ dillerinden düşürmüyorlardı, ama artık kimseyi inandırabilecek durumda da değillerdi.

MBK'nin özel sermayeye karşı tutumu İstanbul'da 1961 Şubatında Sanayi Bakanı'nın iş çevreleriyle yaptığı bir toplantıda ortaya konmuştu: Bakan, kısa bir gelecekte, iktisadi devlet teşekküllerinin mali durumlarının ve idari işlerinin gözden geçirileceğini söylüyordu. Ona göre, devlet iktisadi teşekküllerinin amacı, özel sermayeyle «sıkı bir işbirliğine gitmek» ve kâr etmekti. Ereğli Demir Çelik Fabrikaları'nın «halka» 100 milyon lira tutarında hisse satmak amacında olduğunu açıklıyordu. Sümerbank'tan «devlet ve özel sektörün başarılı işbirliği ve ortak faaliyetleri sonunda olumlu sonuçlar ve kâr getiren en parlak örnek» olarak bahseden Bakan, aynı zamanda dokuma ve kimya fabrikalarında da «halka» hisseler dağıtmaya niyetli olduklarını söylüyordu.[30] Yani Bakan, küçük girişimlere hisseler satarak devlet sektörünü gayri-millileştirme programını açıklıyordu. Aslında bu program, büyük burjuvazinin, küçük sermaye sahiplerinin parçalanmış sermayeleri üzerindeki denetimini sağlamlaştırmasını göstermekteydi.

1961 Martında, Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, Sınayi Kalkınma Bankası Genel Yönetmeni Bülent Yazıcı ve AİD Başkanı Stuart Van Dyke'in kararlaştırdıkları «sermayeyi artırmak ve yeni özel şirketler kurmak için» bu banka yoluyla özel firmalara kredi sağlanmasıyla ilgili anlaşmayı büyük bir şevkle kabul ediyordu.[31] Bu anlaşma, Sanayi Kalkınma

(30) Türkiye İktisat Gazetesi, **16 Şubat 1961.**
(31) Türkiye İktisat Gazetesi, **2 Mart 1961.**

Bankasının ve yabancı firmaların küçük anonim şirketler üzerindeki denetimini kolaylaştıran kısıtlamalar içeriyordu. Sınayi Kalkınma Bankası, yalnızca, önemli miktarda hisse sahibi olduğu Türk şirketlerine, bu Amerikan fonundan kredi temin ediyordu. Bu hisseler banka yoluyla yabancı firmalara satılabiliyor ve elde edilen para daha sonra başka girişimlere yatırılıyordu.[32]

Böylece C. Gürsel'in üç hükümeti de[33], adım adım kendi demeç ve programlarından ayrıldılar, «K. Atatürk ilkelerine» dönüşten giderek uzaklaştılar ve böylece MBK'nin «kararlı eylemleri» tamamen yokedildi. Bu arada zaman ilerliyor, MBK'nin durumunu açıkça ortaya koyma ve verdiği sözleri yerine getirme dönemi yaklaşıyordu.

Bu koşullar altında MBK açıkça, iktidarı, bildirisinde «Atatürk ilkelerine bağlılık»[34] meselesini özellikle belirten ve programında daha çok küçük, orta burjuvazinin ve burjuva aydınlarının çıkarlarını yansıtan CHP'ne aktarma yoluna gitti. CHP ilerigelenleri ,amaçlarının devlet sektörünü Devrimden sonraki şeklinde korumak, MBK kararlarını uygulamak (9 Temmuz 1961'de yürürlüğe giren) Anayasaya bağlı kalarak «gerçek demokratik rejimi» ve «sosyal adaleti», vb., gerçekleştirmek olduğunu açıkladılar.[35]

MBK liderleriyle CHP liderleri arasındaki bu yakınlığın bir başka nedeni olarak, CHP'nin 1960'da alaşağı edilen Demokrat Parti'ye karşı olması ve ordu yardımıyla iktidara gelmek için Devrimi desteklemesi sayılabilir.

Fakat MBK'nin günlük ekonomik ve politik sorunlara çözümyolu getirememesi, giderek prestijini yitirmesi, sınıf-

(32) a.g.g.

(33) Birinci Cemal Gürsel Hükümeti 27 Mayıs 1960'ta Devrimi yapan subaylar tarafından kurulmuştu. İkinci hükümet Eylül 1960, Üçüncü hükümet Ocak 1961 de kuruldu. Son hükümette bazı bakanlıklar parti temsilcilerine verilmişti.

(34) Kemal Atatürk Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurucusu ve önderiydi.

(35) Cumhuriyet, 7 Eylül 1965.

sal güçlerin gerçek durumu, iktidarı CHP'ye aktarma planlarını bozmuştu. Emperyalist çevreler tarafından desteklenen büyük burjuvazi, ekonomik alandaki gücünü kullanarak, iktidardaki gruba etkin olabilmek için sürekli gayret gösteriyordu.

1961 Ekiminde, Türkiye'de TBMM seçimleri yapıldı. (Seçim sonuçları 2 No.'lu tabloda verilmiştir.)

Seçimlerde CHP, ona tek parti olarak hükümeti kurma hakkını verecek olan oy çoğunluğunu sağlayamadı. Bir ay sonra, İsmet İnönü, Meclis'e CHP ve AP'den kurulu ilk koalisyon hükümetini sunmak zorunda kaldı.

TBMM seçimlerinden ve hükümetin kurulmasından sonra, burjuvazinin çeşitli tabakalarının temsilcileri arasındaki çatışmalar, burjuva parlamenter demokrasisinde herzaman görülen şekline dönüştü. Hükümeti hangi çevrelerin etkileyeceği sorunu, bakanlık mevkilerini ellerinde tutanlar yoluyla çözümlenmeye başlandı. Egemen gruptaki güçler dengesini yansıtan partiler ve politik gruplar arasındaki mücadele giderek daha da açık bir biçim aldı.

TABLO II

TBMM seçimlerinde Oy ve Sandalye Dağılımı (Ekim 1961)*

Partinin Adı	Senato'da Oy Sayısı (milyon olarak)	Senato'da Sandalye Sayısı	Millet Meclisi'nde Oy Sayısı (milyon olarak)	Millet Meclisi'nde Sandalye Sayısı
CHP	3.73	36	3.72	173
AP	3.56	70	3.52	158
YTP	1.40	28	1.41	65
CKMP	1.35	16	1.39	54
Bağımsızlar	0.04	—	0.06	—

1960-63 yılları arasında Türkiye büyük sermayesinin çıkarları, 1960 Eylülünde lağvedilen Demokrat Parti'nin 1961 başında kurulan, dolaysız mirasçısı AP tarafından çok sıkı bir şekilde savunuluyordu. AP'nin hem programında, hem de

(*) Şu kaynaklardaki bilgilerden toparlanarak verilmiştir: T. C. Resmi Gazete, 17 Kasım 1961; fazla bilgi için bakınız: M. A. Gostratyan, Turtsiya v 1960-1963 Godakh (1960 - 63'de Türkiye), sayfa 44.

liderlerinin söylevlerinde, ekonominin bütün dallarında özel girişim için tam bir «özgürlük» ilkesinin önemi, devlet teşekküllerinin faaliyetinin özel sermaye lehine ikincil duruma düşürülmesi gerektiği, yabancı sermayeyi içeri çekme yollarının arandığı açıklanmaktaydı. AP programında, «devletçilik, ancak çok gerekli olursa yaratılacaktır» denmekteydi. AP ileri gelenleri, sürekli olarak «özel sektörün Türk ekonomisinde egemen olacağını» belirtiyorlardı.

AP liderleriyle, ABD ve Batı Almanya emperyalist çevreleri arasındaki yakınlık çoğunluğun bildiği bir olgudur.[36] AP, sürekli olarak emperyalist tekellerle işbirliğini savunuyordu. 1962'de *Yön* dergisi, AP temsilcilerinin Ankara'da emperyalist çevrelerle, hükümetin devlet kapitalizmi politikasına karşı savaşmak için ortak bir anlaşma yaptıklarını yazıyordu.[37]

AP, kendi görüşüne göre özel sermayenin çıkarına «çok az ağırlık veren» her programa karşı çıkıyordu. 1962 Kasımında bazı AP senatörleri Beş Yıllık Plan Taslağı'na «özel sektörün gelişmesine yeteri kadar önem vermediği» gerekçesiyle karşı çıkıyorlardı.

Fakat planın temel ilkesi şu koşulla belirleniyordu: «Devlet sektörü ve özel sektör birbirleriyle çelişmeyecek, kâr gayesiyle yarışmayacaktır, bunlar birbirinden farklı, iki ayrı parti değildirler. Bu iki sektör bir bütün olarak düşünülmelidir».[38] İşte, özel ve devlet sektörlerinin bu «eşit» durumudur ki, ekonomide özel sektörün egemen olmasını isteyen AP'nin işine gelmemiştir.

1965 Ocak ayında, Senatoda mali durum ve bütçe tartışmaları sırasında AP temsilcileri, hükümetin, devlet sektörünün aleyhine özel sektöre önem vermesini istemişlerdir. AP temsilcileri «1960'a kadar özel sektör birincil durumdayken

(36) 1965 Türkiye Yıllığı. s. 309-310.

(37) Yön. 12 Eylül 1962.

(38) 1963 Türkiye Yıllığı. s. 393.

bu tarihten sonra ikinci plana atılmıştır. Bu durumun değişmesi gereklidir» demekteydiler.[39] Aynı zamanda, AP temsilcileri anonim şirketlerin kârlarının kamuoyuna açıklanmasına son verilmesini istemişlerdir.

İnönü kabinesindeki her değişmede, önceleri DP'de, Devrimden sonra AP'de, YTP'de ve diğer partilerde toplanan büyük sermayenin temsilcileri daha önemli bakanlık koltuklarını işgal etmeye başladılar. A. Menderes zamanında Ticaret Bakanlığı ve İktisat Bakanlığı yapmış olan Muhlis Ete, İnönü'nün ikinci Koalisyon Hükümetinde Ticaret Bakanı oldu. Özel sektörün şartsız üstünlüğünü öngören temel noktaları açıklayan «Türkiye'nin İktisadi Kalkınma Programı»nın yazarı olan Muhlis Ete, iktisat sahasında DP'nin görüşlerini ilk dile getiren kişiydi. İş Bankası'nın kurucularından ve Türkiye Sınayi Kalkınma Bankası'nın kuruluşundaki başlangıç çalışmalarını yürütenlerden biri olan Muhlis Ete, aynı zamanda Türkiye büyük burjuvazisinin emperyalist tekellerle sağlam bağlar kurmasını savunan ve bir zamanlar «özel sermaye, ülke endüstrisinin önünde yer almalıdır» sloganını ortaya atan kişidir.[40] Muhlis Ete, Türkiye'deki büyük sermayenin en tipik temsilcisidir. O ticaret bakanı iken, özel sermayenin yerini iyice sağlamlaştırması, sonradan ülke ekonomisinde çok ciddi sonuçlara yolaçacak olan yabancı tekellere dış ticaretlerini genişletebilmek için her türlü olanağın sağlanması herhalde birer tesadüf değildir.

İnönü'nün Hükümeti'nde bunun daha birçok örneklerini sayabiliriz. Sanayi Bakanı Fethi Çelikbaş, DP hükümetinin bayındırlık bakanı ve 9, 10 ve 11. dönem milletvekiliydi.[41]

---

(39) Cumhuriyet, **26 Ocak 1965.**

(40) **Muhlis Ete üzerinde daha fazla bilgi için; Y. N. Rozaliyev,** Osobennosti Razvitiya Kapitalizma v Turtsii **(Türkiye'de Kapitalist Gelişimin Özellikleri), s. 91, 161, 241, 245, 278; ayrıca** İktisadi Yürüyüş **Sayı: 417, 31 Ocak 1963;** 1963 Türkiye Yıllığı, **s. 259.**

(41) **1963 Türkiye Yıllığı, s. 258. CHP'ni II. Koalisyon Hükümetinde Fethi Çelikbaş temsil etmiştir.**

İnönü'nün ikinci koalisyon hükümeti sırasında devlet bakanı ve milli savunma bakanı olan Ali Şakir Ağaoğlu, İş Bankası tarafından denetlenen ve DP ileri gelenleriyle sıkı ilişkileri olan Türk Ticaret Bankası'nın Yönetim kurulu başkanıydı.[42] Şubat 1965'de «bağımsız» S. H. Ürgüplü tarafından kurulan 4. Koalisyon Hükümeti zamanında AP, başbakan yardımcılığı da dahil olmak üzere (partinin lideri Süleyman Demirel bu göreve atanmıştı) 10 bakanlığı elinde tutuyordu: Bunlar, dışişleri, maliye, ticaret, gümrük ve tekel, sanayi, enerji ve tabii kaynaklar, çalışma, sağlık ve sosyal yardım ve milli eğitim bakanlıklarıydı. Türkiyede büyük sermayenin, AP'nin yanısıra, YTP üyeleri ve başka «bağımsız» milletvekilleri tarafından da temsil edildiği olgusunu aklımızda tutarsak, büyük burjuvazinin yerinin nasıl sağlamlaştığı açıklığa kavuşacaktır. Bu olgu, ülkenin durumunu değerlendiren bazı gazeteciler tarafından da kabul ediliyordu. Örneğin, 1962'de gazeteci Burhan Arpad, son 15 yıl içinde Türkiye'de özel ve yabancı sermayenin etkisini artırma yolunda yoğun çalışmalar olduğunu ve «DP zamanında 10 yıl halkı sömürenlerin Devrimden sonra da iktisadi ve politik hayatta önemli mevkiler işgal ettiklerini» yazıyordu. Bu arada iktidardaki hükümetin de memleket ekonomisini özel sermaye eline bıraktığını söylüyordu.[43]

Büyük sermayenin siyasi etkisinin güçlendirilmesi, Türk hükümetinin bildiri, program ve yasalarında da açıkça gerçekleştirilmekteydi. Hatta 1961 Şubatında Sanayi Bakanı, İstanbul sanayicileriyle yaptığı bir toplantıda, devlet ve özel sektörlerin «ortak çıkarlarını korumak için tam anlamıyla iç içe çalışmaları» gerektiğini, hükümetin özel girişimcilere gerekli yardımda bulunacağını, devlet yatırımlarının yalnızca demiryolları, kömür işletme ve elektrik enerjisi istasyonlarının kurulmasına hasredileceğini bildiriyordu. Bu toplan-

(42) a.g.e. s. 256.
(43) Vatan, 28 Mayıs 1962.

tıyla ilgili bir rapor yayınlayan *Türkiye İktisat Gazetesi* şunu söylüyordu: «Sanayi Bakanının bu konuşmasını dinleyen girişimcilerin tatmin olmamaları düşünülemez.»[44] 1962 Temmuzunda Ankara iş çevreleri temsilcilerinin bir konferansında bulunan İ. İnönü özel girişimcilerin isteklerini dikkatle dinlemişti.[45] Bu konferansın sonucu olarak İnönü'nün İkinci Koalisyon Hükümeti programının «iktisadi bölümü»nde, hükümetin özel girişimi engelleyici devlet faaliyetlerini ne şekilde kısıtlayacağı, özel sermaye yatırımlarını nasıl teşvik edip destekleyeceği, bunların «sarsılmazlığını ve selametini» sağlamak için hangi koşulların yaratılması gerektiği konusunda taahhütler yeralıyordu.[46]

İ. İnönü'nün son hükümet temsilcileri bir kere daha özel girişimlerin desteklenmesi konusuna değiniyorlardı. 1964 Ekiminde özel sektör temsilcileriyle yapılan bir toplantıda, Başbakan Yardımcısı Kemal Satır, «özel sektöre yardım etmeye devam ediyoruz» diyordu. Özel şirketlere verilecek kredinin artırılacağına ve şirket kârlarından düşük vergi alma sisteminin korunacağına dair söz veriyordu. Aynı zamanda hükümet temsilcileri «özel sektör ve devlet sektörü arasında sıkı işbirliği» isteğinde bulunuyorlardı.

Devlet teşekküllerinin örgütlenme, idare ve denetlenme işlemleri ile ilgili 21 Mart 1964'de yürürlüğe giren 440 sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Bunlara Katılma Kanunu, bunu tamamlayan 441 ve 468 sayılı kanunlar, bir yandan büyük sermaye temsilcilerinin baskısına maruz kalan, diğer yandan da devlet ve özel sermayeye «eşit imkanlar tanıma» ilkesine uymaya çalışan İnönü Hükümeti'nin bu ikili karakterini yansıtması bakımından çok ilginç dokümanlardır.

17 Haziran 1938'deki 3460 Sayılı kanunun yerine geçen yeni kararları değerlendiren Türkiye basını, bunların hemen

(44) Türkiye İktisat Gazetesi, **16 Şubat 1961.**

(45) Forum, **Sayı: 200, 1 Ağustos 1962, s. 2.**

(46) T.C. Resmi Gazete, **9 Temmuz 1962.**

hemen hiçbir esaslı değişiklik getirmediklerini,[47] ama öte yandan, devlet şirketleri ve özel şirketler arasındaki «verimli işbirliğini» kolaylaştıracaklarını yazıyorlardı.

440 Sayılı Kanun, iktisadi devlet teşekküllerini kâr etmeye zorluyordu. Hakları genişletilen iktisadi teşekküllerin üzerindeki devlet denetimi gittikçe daralıyordu. Devlet şirketlerine özel şirketlerle aynı haklar verilmişti ve Türkiye gazetelerine göre, bu haklar, onlara hükümetten bağımsız ilk adımı atma olanağını sağlıyordu.

Devlet şirketlerinin idaresi ve mali hesapların teftişi ile ilgili kanun maddelerinde de bazı değişiklikler yapıldı. Burada da devlet teşekkülleri eski kanunlara göre daha çok haklar elde ettiler. Devlet, kamu kuruluşlarının sattığı malların fiyatlarını «kontrol» edememeye başladı. İktisadi devlet teşekküllerinin örgüt yapısı özel teşebbüs sistemlerinden kopya edilmiş ve onlara paralel bir biçime getirilmişti. Örgütlenmeye ilişkin olarak devlet teşekkülleri, tıpkı özel şirketler gibi, hisse senedi çıkartma ve başka şirketler kurmak hakkını elde ediyordu. Açıkça işçileri aldatmak için hesaplanan çok ilginç bir değişiklik de, şirket hisselerinin % 15'inden çoğu işçilere ait olduğu takdirde, «bir işçi temsilcisinin» yönetime katılması ile ilgili karardı. Devlet teşekkülerinin hisseleri şahıslara ancak özel bir izin ile satılabiliyordu. Bu kanun gereğince iktisadi devlet teşekkülleri, sermayesinin ancak %50'si devletin olan şirketler oluyordu.[48]

Önceki resmi bir kararı tamamlayan 441 Sayılı kanun, sermaye yatırımları için uzmanlaşmış devlet teşekküllerinin, Devlet Sermaye Yatırım Bankası (342,1 milyon lirası 1964'de ödenmek üzere 1 milyar lira sermayeli) kurmasına ilişkindi.

---

(47) Forum, **Sayı: 241, 15 Nisan 1964, s. 5.**

(48) Milliyet, **12 Temmuz 1963; «İktisadi Devlet Teşekkülleri»**, Forum, **Sayı: 241, 15 Mayıs 1964, s. 5 ve 6; A. Bozer, «İktisadi Devlet Teşekküllerivle, Müesseseleri ve İştirakleri Hakkında Kanun»**, Forum, **Sayı: 244, 1 Haziran 1964, s. 12-14.**

Devlet teşekkülleri, kârlarından bir miktarını Banka için ayırmak zorundaydı. Banka, devlet teşekküllerinin bütün sermaye kuruluşlarını uzun vadeli krediyle donatarak finanse etmek görevini üstleniyordu.[49]

Böylelikle, yeni kanun, devlet sektörünü tamamen tasfiye etmemekle birlikte, büyük özel sermayenin birçok isteğini göz önüne alıyordu, bu kanun bir ölçüde devlet teşekküllerinin yavaş yavaş ele geçirilmesine yolaçıyordu. Devlet teşekküllerinin tüzel kişiliği temelden değişmemişti. Fakat faaliyetleri özel sektörün çıkarlarıyla sıkıca tamamlaşıyor, ikincisinin «ticari çıkarlarını» göz önüne alıyordu.

Bu akımın yansımasını, aşağıdaki konuları içeren 1965 ekonomik araştırmasında bulabiliriz: «Her ne kadar sanayide özel sermayenin bugünkü gelişmesi yanında iktisadi devlet teşekküllerinin çalışmaları pek mümkün değilse de, bu teşekküller bir anlamda yararlı olmaya devam ediyorlardı.»[50] Bu kanunun kabul edildiği dönemde, Türkiye basınında, kanunun «Türkiye ekonomisini gelişmiş ülkelerin ekonomik yapısına yakınlaşırmak ihtiyacıyla» getirildiği ve bu durumun ancak devlet sektörünün yeniden örgütlendirilmesi ile gerçekleşebileceği belirtiliyordu.

Yeni kanun yurt dışında da olumlu karşılanmıştı. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'na mensup bir heyet, 1965'de Türkiye'ye yaptığı bir gezide, yeni kanunun iktisadi devlet teşekküllerini yeniden düzenlemek yolunda «belli bir ilerlemeyi» öngördüğünü açıklıyordu.[51]

Fakat büyük sermaye temsilcilerinin politik iktidarı sağlanmadıkça, doğal olarak, devlet teşekküllerini yeniden düzenlemeye geçilemiyordu. 10 Ekim 1965 seçimleriyle AP'nin iktidara gelmesi, bu olayı gerçekleştirdi.

Ekim seçimleri, birçok açıdan çok ilginç bir olaydır. Ge-

(49) İktisadi Rapor, 1965, s. 120.

(50) a.g.e., s. 119.

(51) Cumhuriyet, 2 Mayıs 1965.

rek seçim kampanyaları, gerekse seçimler sırasında ülkede çeşitli sınıflar ve sınıf grupları arasında keskin çatışmalar oldu, birçok partinin sınıfsal yapıları ortaya çıktı, çeşitli sosyal ve politik akımlar arasındaki uzlaşmaz çelişmeler açıklık kazandı. Seçimler, ayrıca, büyük sermaye ile geniş emekçi yığınları arasındaki çıkar kutuplaşmasının hızlanması açısından büyük bir önem taşır.

Seçimlerin en büyük özelliği de, seçim kampanyasında çok faal olan TİP'in Millet Meclisi'nde 15 sandalye ele geçirmesidir. TİP, seçimlere şu sloganlarla giriyordu: Ülkenin tam bağımsızığı; tüm emperyalist güçlerin kovulması; bankalar, sigorta şirketleri ve petrol şirketlerinin millileştirilmesi; toprak reformunun gerçekleştirilmesi; ülkenin kapitalist olmayan yoldan kalkınması; komşu devletlerle dostluk münasebetleri.

Seçim kampanyasının başarısı ve sonuç olarak TİP'in parlamentoda 15 koltuğa sahip olması[52] herşeyden önce bugünkü Türkiye proletaryasının sınıfsal isteklerini ortaya koyacak, sınıfsal durumunu ve çıkarlarını koruyacak kadar politik bilince eriştiğini göstermektedir. İkinci olarak, parlamentoda sandalye sayısını artırmaktan başka bir düşünceleri olmayan diğer burjuva partilerinden farklı olarak TİP, yürüttüğü seçim kampanyasında, parlamentoda, o günkü dönemde mevcut objektif görevlerin emekçi yığınlar tarafından daha kolayca anlaşılması için çalışacağını öne sürüyordu. Üçüncü olarak, TİP'in parlamentoda elde ettiği 15 sandalye, diğerlerine oranla çok az olmakla birlikte, partinin açık ve ilkeci bir temele dayanması gelecekte yığınlar arasında etkisini daha fazla artırabilirdi. İşçi temsilcilerinin parlamento çalışmalarına katılmaları, gericiliğin denenmiş açık

(52) **10 Ekim 1965'te yapılan Millet Meclisi seçimi sonuçları şöyledir: AP: 4.908.100 oy (52.87%), 240 koltuk; CHP 2.675.800, (28,75%), 134 koltuk; MP 582.700, (6.26%), 31 koltuk; YTP 346.400 oy (3.72%), 19 koltuk; TİP 276.100 oy (2.79%), 15 koltuk; CKMP 208.700 oy (2.24 %), 11 koltuk; Bağımsızlar 296.500 oy (3.19%)** (Cumhuriyet, **15 Ekim 1965**).

terör ve provakasyonlara başvurma olanağını kısıtlamış oluyordu.

Burjuva partilerinin seçim sonuçları bazı gerçekleri yansıtmaktadır. Seçim sonuçları, Türkiye burjuvazisinin heterojenliği ve tek tek gruplar arası çelişmenin keskinleştiği teorisini kuvvetlendirmektedir.

Türkiye burjuvazisi, bugün Millet Meclisi'nde AP'nin ve CHP'nin başı çektiği beş partide temsil edilmektedir.

Başlıca rakibine (CHP) karşı ezici bir zaferle iktidara gelen ve parlamentoda kesin çoğunluğu elde eden AP, kendisini açıkça ve cesurca DP'nin mirasçısı olarak ilan etmektedir. Seçimlerde AP'nin başlıca sloganları: Özel teşebbüse her türlü yardımda bulunmak; yabancı sermaye ile daha sıkı işbirliği; devlet sektörünün yeniden düzenlenmesi; NATO'ya ve CENTO'ya bağlılık idi.

Toprak politikasında, AP, toprak reformuna, «büyük ve orta toprak sahipliğinin lağvedilmesi»ne karşıydı, çünkü «Türkiye'nin mevcut koşullarında toprağı her ihtiyacı olana dağıtmak olanaksızdı.» AP liderinin Ekim 1965'deki bir sözüne göre tarım sorunu (toprak dağıtmakla değil), «toprağın verimini artıracak, kira sistemine bir düzen getirecek, toprak ürünleri pazarını normale dönüştürecek, tarımsal ürünlerin kalitesini düzeltecek, toprak kullanımının olanaklarını artıracak bir tarım reformuyla» çözümlenmeliydi. Görülüyor ki, AP programının tarımla ilgili kesimi bile toprak kapitalistlerinin (burjuvaziye katılan toprak ağaları dahil) çıkarlarına göre hazırlanmış bir burjuva programıydı. Bu program varlıklı Türk köylüsünü de bir hayli kendine çekti.

AP, TİP'e ve onun millileştirme tezlerine kesinlikle karşı çıkmış, şehir ve köy küçük burjuva kitlelerinin duygularıyla son derece ustaca oynamıştır. Böylece AP'nin çalışma programının sosyo-ekonomik temeli ve politik görüntüsü açıklıkla ortaya çıkmıştır. AP, bir kısmı tekelci burjuvaziye dönüşmekte olan büyük burjuvazinin partisidir; büyük ser-

mayenin emperyalizmle işbirliğine giren üst tabakasını temsil ettiği gibi, köy kapitalistlerinin de partisidir.

AP'nin seçimlerdeki en güçlü rakibi CHP, az çok daha değişik bir sosyo - ekonomik yapıya ve politik görünüme sahiptir. Seçimler sonrasında CHP, kendisini, liberal orta burjuvazinin, orta halli toprak sahiplerinin ve burjuva aydınlarının çıkarını yansıtan bir parti olarak göstermişti. Bu durumun nedeni, CHP'nin çalışma programının muğlaklığı ve belirsizliği, seçim kampanyasındaki müteredditt tutumudur. CHP, «prensipte» toprak reformunu öneriyordu. Fakat seçmenler de gayet iyi biliyorlardı ki, parti iktidarı ele geçirdiği zamanlarda bu yolda hiçbir adım atmamıştı. CHP, «devletçilik» politikasının devamını ve devlet teşekküllerinin «eski biçiminde» tutulmasını istiyor, fakat aynı zamanda «özel sermayeyi daha geniş bir şekilde destekleyeceğine» dair söz veriyordu. Fakat bu tutum, büyük sermaye temsilcilerinin etki alanlarını iyice artırdığı Türkiye'de egemen güçler dengesine hiçbir şekilde uymuyordu. AP'nin başarılı seçim öncesi çalışmaları, CHP liderlerinin daha genel planda sözler vermelerine yol açıyordu.. - örneğin, iktidara geldikleri takdirde, «özel sermayeyi teşvik etmek» gibi. CHP de, AP gibi, anlaşmalara sadık kalacağını, dış politikada saldırgan bloklara Türkiye'nin katılmasına son verecek herhangi değişiklik olmayacağını tekrar tekrar söylüyordu. Fakat geniş işçi yığınlarının hoşnutsuzluğu karşısında, bu parti Sovyet Rusya ile de ilişkilerin artırılması gerektiğini belirtiyordu.

Bunun doğal sonucu olarak, CHP'nin diğer burjuva partilerindeki hasımları, onun seçim kampanyası sırasındaki muğlaklığını ve tutarsızlığını gayet iyi kullandılar. Türk basınında da açıklandığı gibi, CHP'nin sağ kanadı, AP'ne oy verdi.

Türkiyede (aşırı milliyetçilerin) partisi olan CKMP'nin seçimlerdeki ezilişini de noktalamak gerekir. 1965 seçimle-

rinde CKMP bir önceki seçimin altıda biri kadar oy toplayabildi.

Özetle, 1965 seçimleri, sınıf yapıları açısından burjuvazinin ve proletaryanın çıkarlarında daha fazla kutuplaşma olduğunu, egemen sınıfların çeşitli tabakaları arasındaki mücadelenin kızıştığını, burjuvazinin üst kesimlerinin sağa, toplumun alt tabakalarının sola kaydığını ortaya koyuyordu. Bu noktada şunu iyice belirtmek gerekir ki, toplumun alt tabakalarının sola kayışı, proleter sınıf bilincinin yerleşmesinden değil de, (her ne kadar TİP'in başarısı bu bilincin bir yere kadar varolduğunu gösteriyorsa da), genel küçük burjuva demokratik bilincin, yani burjuva demokratik bilincin ağır basmasındandır.

Görülüyor ki, Devrim'den sonra büyük sermaye, çıkarlarıyla çelişen her türlü sosyo - ekonomik tedbire karşı koyan, bağımsız ve düzenli bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Büyük sermaye kendi durumunu sağlamlaştırma yolundaki mücadelesinde, Türk burjuvazisini kendisinin en sadık müttefiki ve sosyal dayanağı olarak kabul eden yabancı çevreler tarafından her türlü desteği görmüştür. Küçük ve orta burjuvazi ve onun aydın kesiminin büyük sermaye ve tekellerin egemenliğine karşı yürüttükleri mücadele, başta proletarya olmak üzere, geniş emekçi yığınlarının aktif desteği sağlanmadan başarılamazdı. Bunun neden başarılamadığının «sırrı», büyük sermayenin ekonomik durumunda yatmaktadır.

Üçüncü Bölüm

DEVRİMDEN SONRA TÜRKİYE BURJUVAZİSİ

Türkiye burjuvazisinin son derece çeşitli ve karmaşık bir görünümü vardır ve ekonomik temeli özellikle şehirlerde yoğunlaşmıştır. Burjuvazi, zaman zaman birbirleriyle çetin bir mücadeleye girişen birçok kesime (fraksiyona) ayrılmıştır. Şehir burjuvazisinin en alt ve en kalabalık kesimini, üretime şahsen katılan, zaman zaman gündelikçi işçiliğe başvuran küçük girişimciler, küçük tüccarlar, bankaların ve sanayi işletmelerinin küçük hissedarları, resmi bürokrasinin bir kısmı oluşturur. Burjuvazinin bu kesiminin en büyük özelliği, aşırı kaypaklık ve «dünyada en güçlü olana» dayanmak isteğidir. Tamamen yokolma tehdidiyle karşı karşıyadır. Ülkenin bugün karşılaştığı iktisadi zorluklar, burjuvazinin bu kesiminin durumunu ciddi bir şekilde etkilemektedir. Fiyatların baş döndürücü bir şekilde yükselmesi, paranın değerinin düşmesi, vergilerin artması ve benzer faktörler, şehir küçük burjuvazisinin bu kaypak tutumunun başlıca nedenleridir. Türkiye'de büyük sermayenin yeri sağlamlaştıkça, emperyalist tekellerin etkisi yayıldıkça, küçük burjuvazinin durumu gittikçe kötüleşmekte ve zayıflamaktadır. Bununla beraber, küçük burjuvazinin bir kısmı, daha elverişli şartlarda, banka kredileriyle, yabancı «yardım»larla, kapitalist Batı Avrupa ülkeleriyle ve ABD ile ticaretin genişletilmesi yoluyla durumlarını düzeltmek hayalini henüz yitirmemişlerdir. Ekonomide bağımsız ve güçlü bir durumu olmadığından, küçük burjuvazi, durumunu sürekli olarak bazı «köklü tedbirlerle» ve «yapıcı» liderlerle düzeltmeyi ümit etmektedir. İşte bu

nedenle, şehir nüfusunun bu kesimini kandırmak nisbeten kolaydır. Gerçekte, büyük burjuvazi ve Türk hükümeti, küçük burjuvazinin çeşitli tabakalarının durumlarına pek önem vermez ve bu tabaklarda yeni bir hayal yaratmak amacıyla arasıra birtakım tasarılar ileri sürer. Örneğin haftalık Yön dergisi, büyük sermayenin, «herkesi kapitalist yapmak» amacıyla şirket hisselerini azar azar küçük sermaye sahiplerine satacağına dair sözler verdiğini yazıyordu. Derginin doğru teşhisine göre, nüfusun bu kalabalık kesimini bu şekilde uyutmak planı ABD'den ithal edilmiş olup, gerçekte hisse sahiplerinin durumuna hiçbir değişiklik getirmemekte, yalnızca kendilerini «kapitalistleşmiş» hissetmelerine yolaçmaktadır.(1)

Orta burjuvazi; küçük işletme sahipleri, motorlu araç-tamirhaneleri sahipleri, ticarethane sahipleri, gündelikçi işçi sömüren işletmeci tüccarlar, nispeten büyük tekstil fabrikaları sahipleri, halı, madeni eşya ve mobilya imalatçıları, doğramacılar, süthane ve benzeri işletme sahipleri, toprak ağaları, tüccarlar, aracılar ve spekülatörler, önemli ölçüde hükümet istikraz tahvili ve hisse senedi sahiplerinden oluşur. Orta burjuvazinin durumu ve ekonomik etkime alanı küçük burjuvaziden çok daha sağlam ve geniş olmasına rağmen, bu kesimin yeri de, büyük sermayeye - özellikle büyük banka sermayesine - bağımlı olmakla belirlenir. Orta burjuvazi, kârının önemli bir kısmını büyük bankaların çıkarı için «gözden çıkarmak» zorunda bırakıldığı, hammadde ithaline kısıtlamalar konduğu, hükümetin fiyat kontrolüne başladığı, gelir vergisi ödediği zamanlar bu bağımlılığını sürekli olarak hisseder. Türkiye Sınayi Kalkınma Bankası'nın Genel Yönetmeni Bülent Yazıcı'nın verdiği bilgiye göre, bu banka, (komisyonlar hariç) küçük sanayicilere ödünç verdiği para-

(1) **Doğan Avcıoğlu, «Kapitalist Gelişmeler»**, Yön, **Sayı: 88, 4 Aralık 1964, s. 3.**

lar için ortalama %9-10 faiz almaktadır.[2] Türk iktisatçılarının verdikleri bilgiye göre ise, Sınayi Kalkınma Bankası'na bağlı işletmelerin ortalama kârı yılda %9,76 dır.[3] Sonuç olarak, Sınayi Kalkınma Bankası'nın kredi verdiği işletmelerden elde ettiği kâr'ın sermaye sahiplerinin elde ettiği kâra eşit olduğu ortaya çıkmaktadır. Büyük sermayenin, çeşitli kredi organizasyonları kurarak, orta burjuvaziyi «desteklemeye» (kredi verme) sistemini yayması tesadüf eseri değildir. 1960 Nisanında birçok büyük banka birleşerek sanayicilere orta vadeli borç para vermek amacıyla Sanayi Yatırım ve Kredi Bankası'nı kurmuşlardır.[4]

Öte yandan yabancı sermaye de orta burjuvazinin temsilcileri arasında etkisini yaymaya çalışmaktadır. 1965 Ocak ayında Maliye Bakanı, Bütçe Komisyonu toplantısında, 1963'te Konsorsiyum'dan Türkiye'ye «yardım» şeklinde 198 milyon dolar alındığını, 1964'de bu miktarın 303 milyon dolara çıktığını, bu paranın «orta sınıfı kalkındırmak ve girişimlerini finanse etmek» için kullanılacağını söylüyordu. Bakan, bu amaçlı kredilerin 1965'de daha da artacağını haber veriyordu.[5]

Şu noktayı da iyi değerlendirmemiz gerekir ki, Türkiye'nin iktisadi durumundaki genel dengesizlik, enflasyon, devlet borçlarının artması, askeri hazırlıkların daha bir yoğunlaşması... orta burjuvazinin durumunu son derece etkilemektedir. İşte, milli sermayenin asıl bu kesimi, birtakım özgül şartlar karşısında spekülasyon işlemlerine girişmekte, hızlı kâr etmek için koşuşmakta, bugün Türkiye'de kâr bakımından en «sağlam» yatırım sahası olan bina inşaatına başvurmaktadır. Bazı Türk yazarlarının hesaplarına göre,

(2) **B. Yazıcı, «Sanayi Kredi Müesseseleri»**, Sanayide Yatırım ve Sermaye Terakümü. **İstanbul, 1963, s. 139.**

(3) **H. Kazgan, «Türkiye'de Sermaye Mallyetli»**, Türkiye İktisat Gazetesi, **29 Temmuz 1961.**

(4) İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, **İstanbul, Ocak 1964, s. 45.**

(5) Cumhuriyet, **21 Ocak 1965**

bu yatırımlar tüm özel sermaye yatırımlarının önemli bir kısmını oluşturur. Türk iktisatçısı İbrahim Ongut'un verdiği bilgiye göre, son on yılda toplam özel sermaye yatırımının % 55 - 60'i «enflasyon ve yüksek kârlar yüzünden» bina inşaatına yatırılmıştır.(6) Yazar, bu sermaye akımının, bankalar tarafından finanse edilen büyük sanayi dallarına yatırım yapamayan orta kapitalistlerden geldiğini açıklamaktadır.(7)

Büyük burjuvazi, az sayıdaki anonim şirket ve bankalar etrafında gruplaşan milyonerlerden oluşur. Bu sermayenin temsilcileri Türkiye'de olduğu kadar yurt dışında da bilinen Vehbi Koç, Cabir Selek, Ferit Eczacıbaşı, Kazım Taşkent, Daniş Koper, Eli Burla, Emin Aktar gibi kişilerdir. Büyük burjuvazinin durumu herşeyden önce, İş Bankası, Ticaret Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Garanti Bankası, Sanayi Kalkınma Bankası gibi bankalar ve özel yada yarı devlet teşekkülleri - Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi, Ereğli, Demir Çelik Fabrikaları, Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketi, Türkiye Umumi Mağazalar A. Ş., Cam Sanayi A. Ş. Koç Holding gibi - şirketlerle belirlenir. Bu tür teşekküllerin hepsi 15 tanedir ve bunların en büyüğü de İş Bankası'dır. Türkiye burjuvazisinin iktisaden en güçlü, politik alanda da en gerici kesimi tamamen bu bankanın etrafında toplanmıştır.

Demokrat Parti Yönetimi sırasında büyük sermaye temsilcilerinin durumları öyle sağlamlaşmıştır ki, şeker, çimento, petrol ve cam sanayii kesimlerinde tekeller kurulmaya başlanmıştır. Bazı sahalarda yabancı sermayenin doğrudan doğruya katıldığı tekeller kurulmuştur. Demokrat Parti zamanında devlet teşekkülleri, tekelci sermaye haline dönüşen büyük sermaye ortaklıklarında hisse elde edebilmek için ol-

---

(6) I. Ongut, «Türkiye'de bir Sermaye Piyasasının Gelişmesi», Sanayide Yatırım ve Sermaye Teraküm, s. 155.

(7) a.g.e., s. 156 ve 157.

dukça fazla ölçüde para harcamıştır. Bu sürecin ayrıntıları basında ele alınmıştır.[8] Biz burada şunu noktalamak isteriz ki, büyük sermayenin büyüme ve güçlenme eğilimi ve üst kesimlerinin tekellere dönüşmesi 1960 Devrimiyle durdurulmamış, tersine 1960'dan bu yana çok daha yoğunlaşmıştır.

Büyük sermayenin çıkarları özellikle bankacılık ve sanayide toplanmıştır. Sovyet yayınları, bu ülkedeki ticari sermayenin rolünü belirlemektedir[9] Bu daha çok savaş öncesi (II. Dünya Savaşı - çev.) dönemde gerçekleşmiştir. Bugün Türkiye'deki ticari sermaye, görüşümüze göre, bağımsız olma durumunu kaybetmiş, burjuva toplumunun sürüm alanında hizmet eden bir sermaye haline gelmiştir. Bugün Tür-

---

(8) Y. N. Rozaliyev, Osobennosti Razvitiya Kapitalizma ve Turtsii. s. 235-238. Daha önce de Türkiye'de tekellerin ortaya çıkmasının olanaksızlığı konusundaki görüşlerin kesin olmadığına değinmiştik (Bakınız: Y. N. Rozaliyev, «Türkiye'de Kapitalist Gelişimin Özellikleri Üzerine Daha Fazla Bilgi», Narody Azii i Afriki, No 3, 1964, s. 129-137). Ne yazık ki, tekellerin yalnızca çok gelişmiş Avrupa ve Amerika ülkelerinde varolabileceği görüşünü savunan bazı yazarlar bugüne kadar kendilerinden başka, hiç bir kimse tarafından, hiç bir yerde ve hiç bir zaman ortaya atılmamış cümlelere hücum etmektedirler. Bu yüzden, P. P. Moiseyev, Türkiye'de devlet sektörünün «yerel tekelci grupları» tarafından «tam denetimi», Türkiye'de kapitalizmin tekelci aşamaya erişmesi, devlet sektörünün özel sektörce «yutulması» ile ilgili «yorumun» geçerliliğini yadsımaktadır. (Bakınız: P. P. Moiseyev, M. A. Gasratyan, Turtsiya. Moskova, 1965, s. 83.) I. V. Alibekov, «Türkiye'deki kapitalist gelişimde devlet sektörünün rolü ve önemi»ni incelerken bunu «ülke ekonomisinde devlet ve özel sektör arasındaki ilişkiler sorunu»ndan ve «kim kimi denetiyor: devlet sektörü mü özel sektörün girişimlerini belirliyor yoksa, özel sektör mü devlet sektörünün girişimlerini belirliyor» sorunundan ayrı olarak ele almakta direniyor. Yazar kendi görüşünü sağlamlaştırmak için Türk devlet bankaları ve kurumlarının... öyle oldukları yolunda bir yığın kelime sarfetmektedir. (Bakınız: I. V. Alibekov, «Y. N. Rozaliyev'in Hataları Nedir?» Narody Azii i Afriki, No 6, 1964, s. 122 - 123)). Bize öyle geliyor ki, özünden uzaklaştırılmış sorunlar, bugün zaten çok karmaşık bir görünüm arzeden ve bir çok yönü üzerinde daha yoğun bir çalışma gerektiren Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi sorununun geliştirilmesine çok ciddi birer engel olmaktadırlar.

(9) D. I. Vdovichenko, Natsional'naya Burzhuaziya Turtsii (Türk Milli Burjuvazisi), Moskova, 1962, s. 56.

kiye ticari sermayesi Karl Marx'ın sözleriyle «artık yalnız üretici sermayenin bir ajanı olarak iş görmektedir.»[10]

Türkiye'de ticari sermayenin yeri, milli gelirin incelenmesiyle tam olarak açıklanabilir. Her ne kadar milli gelir hesapları burjuva istatistikçilerinin yanlış metodolojik bilgilerine dayanıyorsa da,[11] yine de işleyen Türk sermayesinin üretici olan ve olmayan alanları arasındaki ilişkiyi açıklama imkanı vermektedir.[12]

Hesaplara göre «ticari gelirin» (inşaat dahil) toplam tarım ve sanayi gayrisafi çıktısına oranı yıldan yıla şöyle bir gelişim göstermektedir (yüzde olarak).[13]

	1927	*1938*	*1948*	*1950*	*1960*	*1963*
Tarım ve Sanayi Gayrisafi çıktısı	65	86	86	88	89,2	89,2
Ticaret	35	14	14	12	10,8	10,8

Görülüyor ki, 1927 Türkiye ekonomisinde önemli bir yer tutan ticaret payı («sanayi geliri», «ticaret geliri»nin yarısından azdı) yavaş yavaş gerilemiş, kapitalist ülkelerdeki tipik yerini almıştır. Fransa, İtalya, Kanada ve başka ülkelerde yapılan aynı hesaplar da benzer sonuçlar vermekte-

(10) **K. Marx,** Kapital. **Cilt III ya da K. Marx - F. Engels,** Sochineniya, **(Bütün Eserler) 2. Baskı, Cilt 36, Kısım 1, s. 359.**

(11) **P. P. Molseyev, «Türkiye'nin Milli Geliri»,** Narody Azii i Afriki. **Sayı: 5, 1964, s. 47.**

(12) **Üretim alanında en ilginç rakamlar gayri safi çıktı işlemlerinde endüstriye düşen paydır (yüzde olarak)**

	1938	**1948**	**1950**	**1960**	**1963**
Endüstri	24.2	19.2	19.1	30.5	34.4
Tarım	75.8	80.8	80.9	69.5	65.6

Bu rakamlar gayrisafi çıktıda endüstrinin payının arttığını göstermesine rağmen, Türkiye bir tarım - endüstri ülkesi niteliğini sürdürmektedir (H. Cillov, Türkiye Ekonomisi, s. 121).

(13) **Hesoplamalar aşağıdaki kaynaklardan elde edilen bilgilere dayandırılarak yapılmıştır:** T. C. Ekonomi Konjonktür Servisi, **Seri 1, Sayı: 2** Milli Gelir **Ankara, 1935, s. 33; S. Bilkur, «Türkiye Milli Geliri»,** Türk Ekonomisi, **Sayı: 105, Mart 1952; S. Bilkur,** National Income of Turkey, **Ankara, 1949; H. Cillov,** Türkiye Ekonomisi, **s. 121;** Türkiye İş Bankası - Annuol Report **1964, 1965, s. 8 ve 9.**

dir.[14] Yine de elimizde bugün Türkiye'deki ticari sermayenin «aşırı», «hakim», «temel»... rolünü ortaya koyacak yeteri kadar bilgi yoktur.

Bütünüyle Türkiye istatistikleri, milli burjuvazinin sayısı, yapısı ve karakteri hakkında tatmin edici bir genel bilgi verememektedir. Elimizde yalnızca anonim şirketler ve sermayeleri ile ilgili resmi bilgiler vardır (Tablo III).

TABLO III

Anonim Şirketler ve Sermayeleri(*)
(bin lira olarak)

	Yeni Kurulan Şirketler		Eski Şirketler: Sermayesi Artan Şirketler		Eski Şirketler: Sermayesi Azalan Şirketler		Sermayedeki «net» Artış
Yıl	Sayı	Sermaye	Sayı	Sermaye	Sayı	Sermaye	
1959	405	296.324	263	372.187	139	113.694	554.817
1960	320	809.970	136	238.251	155	92.463	955.758
1961	170	206.235	99	209.330	140	105.879	309.686
1962	206	127.034	84	361.216	112	92.783	395.467
1963	263	224.526	104	323.144	105	72.954	474.716

Herşeyden önce Tablo III'te verilen bilginin oldukça eksik olduğuna dikkat etmeliyiz. Türkiye'de 2000'den fazla şirket faaliyettedir ve bu tabloda sadece bir kısmı gösterilmektedir.

Tablo III'ün gösterdiği gibi, 1960-1961 arası «yeni kurulan şirketlerin» sayısında ani bir düşüş vardır. Sermayesi artan «eski şirketlerin» sayısı da düşmüştür. Diğer yandan, sermayesi «azalan» şirketlerin sayısında bir artma kaydedilmiştir. Bütün bunlar Devrimin büyük sermayeye indirdiği belli bir darbenin şüphe götürmez delilidir. (Anonim şirketlerin mutlak çoğunluğu tamamen büyük sermaye temsilcileriydi.)

Tablo III'teki veriler, öncekilerden çok daha güvenilir

(14) Yearbook of National Accounts Statistics UNO. **New York, 1962, s. 39, 91, 139, elde edilen bilgilere göre hesaplanmıştır.**

(*) T.C. Merkez Bankası A.Ş. Aylık Bülten **No. 1, 1965 s. 64.**

olarak, Devrim sırasında ve daha sonra hangi şirketlerin büyük zararlarla karşı karşıya kaldıklarını ortaya çıkarma olanağını sağlamaktadır. Bu, çeşitli şirketlerin ortalama sermaye miktarlarıyla açıklanmaktadır.

TABLO IV

Şirketlerin Ortalama Sermaye Miktarları(*)
(bin lira olarak)

Yıl	Yeni Kurulan Şirketler	Sermayesi Artan Şirketler	Sermayesi Azalan Şirketler
1959	731	1.415	818
1960	2.531	1.751	600
1961	1.213	2.114	756
1962	616	4.300	828
1963	853	3.107	695

İstatistiklerin son derece eksik olmasına ve verilen hesapların nisbeten güvenilir olmamasına rağmen, Tablo IV, 1961 ve 1962'de «yeni kurulmuş şirketlerin» ortalama sermaye miktarında ani bir düşüş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da gösterir ki, büyük sermaye yeni şirketler kurmaktan kaçınmıştır. Ortalama 600.000-800.000 liralık sermayeye sahip olan şirketlerden daha fazla sermaye sahibi «eski şirketlerin» sermayesi büyümeye devam etmektedir. Bu olay bize, büyük ve en büyük burjuvazinin Devrim'den sonra da yerlerini koruduğunu gösterir. Tablo IV, aynı zamanda, nispeten küçük şirket sermayesinde (büyük sermayenin en alt kesimi) bir düşüş olduğunu göstermektedir. Demek ki, Devrim ilk başta büyük sermayenin çıkarlarını etkilemiş de olsa. MBK'nin faaliyetleri, objektif olarak, onun en üst tabakalarının gücünün artmasını engelliyememiş, Türkiye'de gittikçe artan sermaye birikimini önleyememiştir.

Bu görüşler bazı Türk iktisatçılarının ana sermayeler üzerinde yaptıkları incelemeleri ile kanıtlanabilir. Bu konuda en ilginç kaynak, küçük kapitalistlerin neden tasarruf-

(*) T.C. Merkez Bankası Aylık Bülten, **No. 1, 1965, s. 84'deki verilere göre hesaplanmıştır.**

larını şirket hisselerine yatırdıklarını araştıran Hilmi Özgen'in bir makalesidir. Bu iktisatçı Türkiye'de ana sermayenin gelişmesinin genel yönünü bulmaya çalışmıştır. Şirketlerin kârları ve zararları üzerinde şöyle bilgi vermektedir.

TABLO V

Sınırlı ve Sınırsız Sorumlu Olan Şirketlerin Kâr ve Zararı(*)

Yıl	Kâr Gösteren Şirket Sayısı	Toplam «Net» Kâr (bin lira olarak)	Zarar Gösteren Şirket Sayısı	Toplam Zarar (bin lira olarak)
1959	1.464	637.979	809	76.152
1960	1.896	1.097.217	1.052	150.877
1961	1.941	1.137.547	1.107	160.182
1962	2.058	903 782	1.076	294.724

Özgen ortaya koymaktadır ki, dört yılda «net» kâr (yani bütün vergi, yardım ve kesintilerden sonra kalan kâr miktarı) sınırsız sorumlu şirketlerde % 28 oranında, sınırlı sorumlu olan şirketlerde ise % 90 oranında bir artış göstermiştir. Aynı zamanda Özgen, önemli sayıda şirketin zararının beş misli arttığına da işaret etmiştir. Bunlar hangi tür şirketlerdi?

Bütün anonim şirketler üzerine elinde doğru istatistik veri olmadığından Türk iktisatçısı 2692 şirketin kârı ile ilgili bilgiyi kullanmış ve 1962'de bunların «net» kârlarının 1.323.000.000 lira olduğunu açıklamıştır. Fakat bütün şirketler aynı kâr düzeyine sahip değildi. «Sermaye açısından en büyük şirketler 323 tane olup, net gelirleri 1.100.000.000 liraydı.» Başka bir deyişle, Türk iktisatçısı, «2692 şirketten sadece 323'ünün kârı 1 milyardan fazlayken, geri kalan 2.369 tanesi yalnız 223 milyon lira kâr etmektedir», diyordu.[15] Yani, 1962'de bütün Türk şirketlerinin % 12'si aktif sermayenin tüm «net» kârının % 83'ünü elde ediyordu.

(*) **H. Özgen, «Yurdumuzda Sermaye Şirketlerinin Durumu», Cumhuriyet, 16 Ocak 1965 (Daha anlaşılır olması için Tabloda iki tür şirket bir arada gösterilmiştir.)**

(15) **H. Özgen «Yurdumuzda Sermaye Şirketlerinin Durumu» Cumhuriyet, 16 Ocak 1965.**

Bu rakamlar Türkiye'de aktif sermayenin önemli derecede yoğunlaştığını ve merkezileştiğini göstermekte, burjuvaziye giden kârın kaymağını alan büyük sermayenin ekonomik üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Türk iktisatçısı tarafından verilen bilgiler Türkiye'de kapitalistler arası keskin bir rekabetin sonuçlarını gösteren gerçek bir ekonomik tabloyu gözler önüne sermekte, büyük sermayenin küçük ve orta burjuvaziyi nasıl boğduğunu açıklamaktadır.

Türk iktisatçısı, makalesinde, bazı ilginç sonuçlara varmıştır. Hilmi Özgen, «Durum öyle göstermektedir ki, küçük şirketler halinde kurulan kuruluşlar azami kâr garanti edememektedirler. Bu nedenle, iktisadi kalkınmamızda model olarak kabul ettiğimiz ABD'deki şirketlerin yolunu izlemek zorundadırlar. Yani, tröstleşen anonim şirketler küçük şirketlerin varlığını tehdit etmektedirler,» demektedir.[16] Böylece Türk yazarı, Türkiye'de anonim şirketler arasındaki hızlı yarışı kabul etmekte, sermaye birikimi sürecinin çok hızlandığına, küçük şirketlerin büyük şirketler tarafından yutulduğuna, Türkiye'de de ABD'dekine benzer tröstleşme sürecine işaret etmektedir. Türk yazarı çok haklıdır, yalnız bu tip kalkınma yolunun büyük burjuvazinin baskısını ve asalaklığını artıracağını, bu sürecin proletaryanın giderek daha çok sömürülmesine ve yoksullaşmasına yolaçacağını belirtememiştir.

Türkiye'de burjuvazi sayıca ne kadardır? Bu soruya, maalesef çok eksik olmakla beraber, gelir vergisi üzerine bazı verileri incelemekle cevap verebiliriz. Gelir vergisi ödeyen birtakım kişiler hakkında kendisinden bilgi aldığımız Türk iktisatçısı M. Kutlan, Türkiye'de burjuvazinin gelirini gizlemesi olayının son derece olağan birşey olduğunu hiç sakınmadan yazmaktadır. M. Kutlan'dan aldığımız tüm bilgiyi aşağıda veriyoruz.

---

(16) **a.g.g.**

TABLO VI

Vergi Verenlerin Sayısı ve Ödenen Gelir Vergisi Miktarı (1962)*

Açıklanan Gelir (TL. olarak)	Vergi Ödeyenlerin Sayısı	Gelirlerinin Miktarı (bin lira olarak)	Ödenen Vergi Miktarı (bin lira olarak)
1— 2.500	118.212	136.436	3.194
2.501— 7.500	98.624	401.446	35.556
7.501— 17.500	46.827	491.499	83.795
17.500— 37.500	24.015	563.685	87.091
37.500— 57.500	7.186	311.262	58.228
57.500— 77.500	3.302	207.320	45.340
77.500—100.000	1.921	158.233	39.838
100.000—150.000	1.854	212.622	62.825
150.000—1 milyon	1.918	506.499	193.981
1 milyondan fazla	83	184.420	73.697
Toplam	303.942	3.173.920	663.545

Demek ki, 1962'de Gelir Vergisi Kanunu'na uygun olarak 304.000 gelir vergisi bildiriminde bulunulmuştur. Bu sayının hemen hemen 120.000'i bir yıl süresince 2.500 TL.'ndan az gelirleri olduğunu bildirmiş, ayrıca 1000.000 kişi de yılda 2.500-7.500 TL arasında gelirleri olduğunu söylemiştir. Hiç şüphesiz, gelirleri ayda en fazla 200 ila 600 lira arasında gösterilen 220.000 kişinin büyük bir çoğunluğu işçi, dar gelirli memur, zanaatkâr ve küçük satıcılardır. Bu sosyal kategori aynı zamanda duruma göre, geliri ayda 600-1.500 lira arasında değişen kişilerin bir kısmını da içine alabilir. Türkiye istatistiklerinin yetersizliği, yılda 7.500 - 17.500 TL gelir üzerinden vergi ödeyenlerin sosyal yapılarını ortaya çıkarmamıza engel olmaktadır. Yine de, bu sayının küçük bürokratları, küçük sanayi ve ticaret burjuvazisini, küçük sermaye sahiplerini içine aldığını varsayabiliriz. Kısaca, 17.500 liraya kadar gelirlerin, hem proletarya ve yarı proletaryanın bir kısmından, hem de ekonomik durumları proletaryanın bazı kesimlerinden pek farklı olmayan küçük burjuvazi ve onun

(*) M. Kutlan, «Gelir Vergisine Göre Yapılan Vergi Beyanları», Cumhuriyet, 24 Aralık 1964. Yazar Devlet İstatistik Enstitüsünün bilgisinden yararlanmaktadır. Bu tabla «Kurumlar Vergisi» ödeyen şirketlerin gelirlerini kapsamaktadır.

çeşitli tabakalarından oluştuğunu söylemek yanlış bir varsayım değildir.

Yılda 17.500 - 77.500 lira kazanan kişilerin büyük bir çoğunluğu burjuvazi kategorisine rahatça sokulabilir. Ayda 1.500-6.000 lira kazanabilmek için bu kişilerin, dolaylı yada dolaysız olarak, işgücü kiralayıp zenginleşmesini sağlayan belli bir miktar sermayeye sahip olmaları gerekir. Şüphesiz ki, burjuvazinin bu tabakaları kapitalist nüfusun ortalarında bir yer almaktadır. İşte bu orta burjuvazidir.

TABLO VII

Türkiye Nüfusunun Çeşitli Tabakalorının Geliri

Tabakalar	Kişi Sayısı (1.000) olarak)	Toplam Kişi Sayısına Oranı (%)	Gelir Miktarı (bin lira olarak)	Toplam Gelir Miktarına oranı (%)
Proleterler, yarı-Proleterler, küçük Burjuvazi tabakaları, küçük burjuvazi	263,7	86,8	1 029,9	33
Orta burjuvazi	34,5	11,3	1.082,2	34
Büyük burjuvozi	5,7	1,9	1.061,8	33
(en üst katmanı)	2,0	0,6	891	22
Toplam	303,9	100,0	3.173,9	100

Büyük sermaye temsilcilerinin gelirleri yüzbinlerce liraya varmaktadır. Büyük sermayenin en alt kesiminin temsilcilerinin yıllık geliri 80.000-100.000 lira arasındadır. Sosyal piramidin zirvesinde olanların gelirleri ise milyonları bulmaktadır.

Yapılan hesaplara göre, Türkiye nüfusunun değişik tabakalarının gelirleri Tablo VII'de gösterilmiştir.

Görülüyor ki, Tablo VII'de gösterilen bütün kişilerin % 87'sini oluşturan nüfusun proleter, yarı - proleter ve küçük burjuva kesimlerinin gelir toplamı, toplam gelir miktarının ancak üçte biri kadardır. Gelirin % 67'den fazlası orta ve büyük burjuvaziye gitmektedir.

Türkiye'de burjuvazi arasında da yüksek kâr için ölümcül bir savaş sürmektedir. Burada sermaye hiyerarşisi şid-

detle hissedilmektedir, her yüz liralık, her bin liralık gelir mücadele sonunda kazanılmaktadır. En büyük burjuvazi, kapitalist sınıf arasında aslanpayını almaktadır. Az sayıdaki milyoner takımı burjuvazinin diğer bütün kesimlerinden daha fazla kazanmaktadır. Doğaldır ki, kapitalist sınıf arasındaki bu «eşitsizlik», en keskin çelişkileri beslemekte ve zaman zaman şiddetli kavgalara yolaçmaktadır.

Bugünün Türkiye'sinde burjuvazinin faaliyetleri işte budur.

Şimdi, çoğunlukla birleşmiş olan özel ve devlet yatırımları hakkında birkaç söz edelim.

Özel sermaye yatırımlarının toplam miktarıyla ilgili elimizde doğru istatistik veri yoktur. 30-40 milyar lira arasında bir yekun tuttuğunu farzedebiliriz. Türk iktisatçılarının bazı hesaplarına göre, özel sermaye yatırımları, on yılda (1954-63) toplam milli gelirin % 6-7'sini, tüm yatırım miktarının da % 40-50'sini oluşturmuştur.[17]

Devlet sektöründeki sermaye yatırımlarını hesaplamak daha kolaydır. 1964'deki bilgiye göre devlet ve yarı - devlet teşekküllerinin bütün sabit ve değişken aktifleri 52 milyar lirayı buluyordu. Türkiye'de toplam 14 tane iktisadi devlet teşekkülü vardır ve 1964'de 440 sayılı kanun gereğince 11 tane yarı-devlet teşekkülü daha kurulmuştur. Devlet teşekkülleri yurttaki sanayi mallarının yarısını üreten 148 sanayi işletmesinde ya tam sahip yada hisse sahibi durumundadır. Devlet teşekkülleri 175.000 işçi, 117.000 hizmetli çalıştırırlar.[18]

Aşağıda Beş Yıllık Plana göre, 1962-1964'deki sermaye

---

(17) 1965 İktisadi Rapor, **s. 19**; **«1964 Yılında Türkiye Umumi İktisadi Durumu»**, Türkiye İş Bankası Genel Müdürlük. **Ankara, 1965**, **s. 10**, **I. Ongut**, Türkiye'de Bir Sermaye Piyasasının Gelişmesi **s. 155**.

(18) **A. Bozer**, **«İktisadi Devlet Teşekküllerivle, Müesseselerl Hakkında Kanun»**, Forum. **Sayı: 244, 1 Nisan 1964**; 1965 İktisadi Rapor. **s. 119**; **B. Buktaş**, **«İktisadı Devlet Teşekküllerinin Milli Ekonomideki Rolü»**, İktisodi Yürüyüş. **Sayı: 434, 1964, s. 5 ve 6.**

yatırımlarını gösteren resmi bilgiyi veriyoruz (milyon lira olarak):[19]

	1962	1963	1964
Devlet sermayesi yatırımı	4.500	5.620	6.845
Özel sermaye yatırımı	3.600	4.200	4.500
(Ereğli Demir Çelik)	716	825	500
Toplam	8.100	9.820	11.345

Görülüyor ki, Türkiye'de sanayi kesiminde özel sermaye yatırımları yükselmeye devam etmektedir. Beş Yıllık Plana göre özel sermaye yatırımları yapılan bütün yatırımların % 40-50'sini oluşturmaktadır.

Yukarıda verilen bilgi çok eksiktir, çünkü Planın programı dışında kalan önemli sayıda özel yatırımlar Türk istatistikçileri tarafından hesaba katılmamaktadır.

Yabancı yatırımı teşvik komisyonunca kurulmasına izin verilen özel yabancı sermaye yatırımlarının (petrol sanayii hariç) toplam miktarı, 1951-1963 döneminde 1.221.000.000 liraydı. Fakat bu miktardan sadece 248,1 milyon lirası gerçek olarak yatırılmıştı (ki, bu sayı toplam sermaye yatırımının % 0,4'ünü oluşturuyordu): 8,1 milyon lira patent (81 patent), teknik üretim bilgisi şeklinde Türk firmalarına verilmişti, 200,3 milyon lira makina ve diğer aletler şeklinde, 39,7 milyon lira da nakit olarak verilmişti.[20] Türkiye'de, özel yabancı sermaye yatırımının toplam miktarı önemsizdir. Fakat bu demek değildir ki, Türkiye'de yabancı tekellerin etkisi önemsizdir. Onların gücü yatırılan sermayenin miktarı ile değil, emperyalist tekellerin yerli büyük sermayeyle yaptıkları işbirliğiyle, yurdun yabancı devletlere bağımlılığıyla, askeri,

(19) **M. Basar, «Türkiye'nin Kalkınma Planı ve Yatırımların Finansmanı»**, İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, **Ocak 1964 (1962 fiyatlarıyla)**; Türkiye İktisat Gazetesi, **7 Ocak 1965.**

(20) **Doğan Avcıoğlu, «Yabancı Sermaye İle Kalkınma Efsanesi»**, Yön. **Sayı: 80, 9 Ekim 1964, s. 8-9**; Türkiye İş Bankası Annual Report, 1964, **s. 31.**

ticari ve başka yollardan yaptıkları sürekli «yardım»larla belirlenir. (Biraz sonra bu konudan somut olarak söz edeceğiz.)

Yukarıdakiler, Türkiye'de özel sermaye, devlet sermayesi ve emperyalist tekellerin yatırımları üzerine birkaç veridir. İktisadi hayatta büyük sermayenin rolünü ve önemini tam açıklığa kavuşturabilmek için, Türkiye burjuvazisinin faaliyetlerinin biçim ve yöntemlerini incelemek zorundayız. İncelememiz özel sermayenin en büyük örgütü İş Bankası'nın yerini göstermekle başlayacaktır. İş Bankası yönetim kurulunun resmi bildirisine göre Aralık 1963'de banka hesabının toplam miktarı 6.707,4 milyon liraydı. Bankanın toplam aktifleri ise 1962'de 3 milyar lira, 1963'de 3,4 milyar liraydı ve Ocak 1965'de yaklaşık 4 milyar oldu (1957'de toplam aktifler 1,6 milyar liraydı).[21] Görüldüğü gibi İş Bankasının tüm kârı Devrim'den sonra hızla artmaya başlamıştı. Bu muazzam özel bankanın gücü, ancak devlet bütçesi ve bütün Türkiye bankalarının toplam aktifleri ile ilgili verilerle karşılaştırıldığı zaman anlaşılır.

1963'de İş Bankası şu yada bu dereceye kadar toplam olarak 6,7 milyar lirayı kontrol ederken, aynı yılda devlet bütçesi 11,4 milyar lirayı buluyordu. 1963'de İş Bankası'nın aktifleri bütün bankaların toplam aktiflerinin % 12'sini geçiyordu ve hesaplarımıza göre özel bankaların aktiflerinin % 48'ine erişmişti[22] (1946'da İş Bankası'nın toplam aktifleri Türkiyede faaliyet gösteren bütün banka aktiflerinin %11,6'sına, özel bankaların % 46'sına varıyordu.)[23]

(21) Türkiye İş Bankası. Rapport Annel 1962, İstanbul, 1963, s. 60-71; Türkiye İş Bankası Annual Report 1964, s. 85.

(22) İş Bankası'nın bütün aktiflerinin pay hesaplamaları aşağıdaki kaynaklardan faydalanılarak yapılmıştır: T. C. Merkez Bankası AŞ. Aylık Bülten, Sayı; 3, s. 29, ayrıca 1963 özel banka bilanço özetlerinden; Cumhuriyet, 1 Nisan 1964.

(23) 1957 yılı için aynı şekilde yapılan hesaplamalar, İş Bankası'nın bütün aktiflerinin, bütün bankaların toplam aktiflerindeki payının %10, özel bankaların aktiflerindeki payının ise %40 düştüğünü göstermektedir.

İş Bankası bütün Türkiye bankalarındaki mevduatın %26'sını elinde toplamıştır. Bütün yurtta 248 şubesi ve onlara ilişkin büroları vardır (ticari bankaların bütün şubelerinin aşağı yukarı % 30'u)[24]. Ayrıca Kıbrıs'ta ve Batı Almanya'da da faaliyet göstermektedir. 1964 sonunda Bankanın rezervleri, 154,5 milyon lirayı bulmuştu ve özel bankaların bütün rezerv miktarının % 70'ini elinde tutuyordu.[25] 1963'de İş Bankası'nın «net» kârı, hesaplarımıza göre, Türkiye özel ticaret bankaları toplam «net» kârının %66'sı kadardı.[26] Görülüyor ki İş Bankası Devrim'den sonra durumunu sadece korumakla yetinmemiş, yerini sağlamlaştırmıştır da. İş Bankası yönetim kurulu raporlarının daha sıkı bir incelemesi gösterecektir ki, ABD, Batı Almanya, Fransa ve İtalya'nın emperyalist tekelleri ile gittikçe artan sıkı bir işbirliğine gitmekle, bankanın faaliyeti gittikçe asalaklaşmaktadır. Herşeyden önce İş Bankası'nın elinde gittikçe çoğalan bir mevduat birikmiştir. Raporları derleyenlerin de belirttiği gibi, bir yıl içinde (Aralık 1961 - Aralık 1962) Bankadaki mevduat % 15,2 oranında yükselmiş, 2.540,1 milyon lirayı bulmuştur.[27] 1963'de bankadaki bütün mevduat aşağı yukarı 2.773,3 milyon liraya, 1964'de ise yaklaşık 3.265,5 milyon liraya yükselmiş, yani önceki yıla göre % 17,7 oranında bir artış göstermiştir.[28]

Rapordaki bilgiye göre, 1960'da İş Bankası'nın vadesiz mevduatında geçici bir indirim olmuştur (186 milyon lira kadar), fakat onu izleyen yıl bu tür mevduat 95 milyon lira,

---

(Daha ayrıntılı hesaplamalar için bakınız: Y. N. Rozallev, «Türkiye'de Büyük Milli Kapitalin Rolü ve Karakteri - İş Bankası Gurubu», Problemy Vostokovedeniya, **No 1, 1960; Y. N. Rozallev,** Osobennosti Razvitiya Kapitalizma v Turtsii, **s. 194-196).**

(24) **H. Cillov,** Türkiye Ekonomisi, **s. 423'deki bilgilere göre hesaplanmıştır.**

(25) T. C. Merkez Bankası AŞ. Aylık Bülten, **Sayı: 4, 1964, s. 35 ve 36; Cillov,** Türkiye Ekonomisi, **s. 419;** Türkiye İş Bankası Annual Report 1964, **s. 1.**

(26) **H. Cillov,** Türkiye Ekonomisi, **s. 425'deki bilgilere göre hesaplanmıştır.**

(27) Türkiye İş Bankası. **a.g.e. s. 87.**

(28) Türkiye İş Bankası, Annual Report **1964, s. 65.**

1962'de ise 570 milyon lira arttı.[29] Başka bir deyişle, Devrim'den hemen sonra sermayesinden endişe duyan bir kısım burjuvazi, Bankadan paralarını çekmeye koştular. Fakat bir sonraki yıl bu olay sadece durmakla kalmadı, ters işlemeye de başladı.

Elinde muzzam bir yekun biriken İş Bankası, bugün bütün bankacılık alanında ve sanayide üstün durumunu korumakta devam etmektedir. İş Bankası yönetim kurulu raporu şunları belirtiyordu. «1962 yılı, ülkenin iktisadi kalkınma planını uygulamak yolunda bir hazırlık yılıydı, geçen iki yıla oranla gittikçe artan iştiraklarımızın yılıydı. Bu iştiraklar tatmin edici sonuçlar vermektedir.» İş Bankası'na toplam iştirak oranı 1961-1962 arasında 13,7 milyon lira arttı. (197,1 milyondan, 210,8 milyon liraya). Ticaret sektöründe, maden endüstrisinde, ulaşım ve enerji üretimi ve dağıtımında iştiraklarını sürdüren İş Bankası, imalat sanayiindeki çalışmalarını artırmıştır. Raporu hazırlayanlar, «bizim sanayi dalındaki yatırımlarımız, bütün dallardaki yatırımlarımızın % 76,7'sidir», demektedirler.[30]

Son yıllarda İş Bankası'nın iştirakları çok artmıştır. 1963'de 258,2 milyon lira, 1964'de 279,1 milyon lira. Geçmişte olduğu gibi iştiraklar en çok imalat sanayi dalındadır.[31]

1964'te İş Bankası'nın, şu tekelci şirketler de dahil olmak üzere, 35 anonim şirkette hissesi olmuştur: Türkiye Şeker

(29) Türkiye İş Bankası, s. 41.

(30) a.g.k., s. 60 ve 78.

(31) Türkiye İş Bankası. Annual Report 1964, s. 75.

İş Bankası'nın 1964'de ekanami dallarındaki yatırımları (iştirak şeklinde) şöyledir (milyon lira olarak):

Endüstri (imalat)	209,3
Endüstri (maden)	10,0
Bankalar	40,0
Sigorta	7,0
Ticaret	7,0
Nakliyat	2,1
Enerji üretimi ve dağıtımı	1,8
Çeşitli	1,9
Toplam	279,1

Fabrikaları A.Ş., Türkiye Çimento Sanayi A.Ş. Umumi Mağazalar A.Ş. Cam Sanayi A. Ş., Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı, İş Bankası'nın İpek Sanayi Şirketi (İpek-İş), Denizcilik Bankası, «Gima» Ticaret Şirketi, Balıkesir, Manisa, Antalya ve Karaman'daki büyük tekstil şirketleri, Türk Ticaret Bankası, Sınai Kalkınma Bankası, Sanayi Yatırım ve Kredi Bankası, Amerikan - Türk Dış Ticaret Bankası gibi büyük bankalar, «Destek Reasürans Şirketleri», Milli Reasürans, Anadolu Sigorta Şirketi gibi sigorta şirketleri...

Türkiye iş çevrelerinin organı olan *İktisadi Yürüyüş* Gazetesi'nin İş Bankası'nın yaygın faaliyeti üzerindeki yorumunu aktarmak oldukça ilginç sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Bankaya ayrılmış özel bir makalede gazete şunları yazmaktadır: «Çok büyük yatırımcılardan oluşan bir grup İş Bankası etrafında toplanmıştır. Bankanın kendisi, cam, tekstil, şeker, çimento, metalurji, un, yağ, konserve ve lastik gibi sanayi dallarında en büyük hisse sahibi ve organizatörü durumundadır.» Ek olarak gazetenin belirttiği gibi, bankanın turizm işlerinde, film yapımında, yayında ve sosyal sigortalar alanlarında da iştirakları vardır. İş Bankası, bankacılık, ticaret, sigorta işleri ve hukuk üzerine araştırmalar yapan bir bilimsel araştırma kurumuna da sahiptir. Ayrıca «iş» çevrelerinin ilgisini çeken ve banka yatırımlarının reklamını yapan, özel olarak seçilmiş edebi eserleri basan bir yayınevi de vardır. Gazete, «diğer yandan İş Bankası dış pazarlarla olan ilişkileri genişletmekte çok önemli bir rol oynamaktadır», demektedir.[32]

İş Bankası tarafından denetlenen şirketler, kural olarak yüksek kâr elde ederler ve kredi, hammadde, yardımcı maddeler ve ürün satışıyla ilgili ciddi zorluklarla karşılaşmazlar. Banka yönetim kurulu raporuna göre şu şirketler en yüksek kârı ele etmeyi başarmaktadırlar. Cam sanayi A.Ş.'nin (ser-

(32) İktisadi Yürüyüş, **Sayılar: 436-437, 8 Eylül 1964, s. 30-32 ve 148.**

mayenin tümü İş Bankası'na aittir) üretimi (Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikaları ve Çayırova Cam Fabrikası) Sovyetler Birliği'nin «Türkiye'nin ihtiyaçlarını tatmin etmeyi amaçlayan» Cam fabrikası bittikten sonra özellikle artmıştır.[33]

Şirket ABD'ye, Hollanda'ya mal ihraç eder, ayrıca, yakın ve Ortadoğu pazarlarına girmeyi tasarlamaktadır.[34] 1965'de Sovyetler Birliği tarafından kurulan Çayırova Fabrikasının 100 milyon dolarlık mal ihraç ettiği sanılmaktadır. *İktisadi Yürüyüş* gazetesi bu işletmenin çok mükemmel çalıştığını, Türk şirketlerinin «Batı firmalarıyla başarıyla yarışmasını» sağladığını yazmaktadır.[35] 10 fabrikayı kontrol eden Türkiye Çimento Sanayi A.Ş. 1962'de 878.700 ton, 1964'de ise 1.423.700 ton çimento üretmiştir. Bu şirket, birkaç çimento fabrikasının yapımını ve yenilenmesini tamamlamış (yapım 1960'da tehir edilmiştir), yurt içinde tekelci durumunu sağlamlaştırmıştır.[36]

İş Bankası Yönetim Kurulu, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. tekelince kurulan birçok fabrikanın çalışma sonuçlarından çok memnun olduğunu belirtmiştir. 1962'de Türk Hükümeti Ankara ve Kastamonu'da kurulan şeker fabrikalarının yapımını durdurma kararını kaldırmış, bu iki fabrika kısa zamanda işlemeye başlamıştır.[37] Şeker üretimi artmaktadır. 1963'de 16 fabrika hemen hemen 430.000 ton üretirken, 1964'de üretim miktarı 611.000 ton olmuştur. Ek olarak, fabrikalar ihraç etmek üzere alkol, çiftlik hayvanlarını beslemek için yem imal ediyorlardı. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin

---

(33) **«Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları AŞ.»** İktisadi Yürüyüş, **Sayılar: 436-437 1964, s. 80 ve 81.**

(34) Türkiye İş Bankası, **s. 60;** Türkiye İş Bankası, Annual Report 1964, **s. 57 ve 58.**

(35) İktisadi Yürüyüş, **Sayılar: 436-437, 1964, s. 81.**

(36) Türkiye İş Bankası, **s. 60;** Türkiye İş Bankası. Annual Report 1964, **s. 58 ve 59.;** İktisadi Yürüyüş, **Sayılar: 436-437, s. 80 ve 81.**

(37) Türkiye İş Bankası, **s. 62.**

sermayesi 1963'de 22 milyondan 100 milyon liraya yükselmiştir.[38]

Eskiden bu tekelin sermayesi Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankası arasında üç eşit paya bölünürken, sermayenin 100 milyona çıkmasıyla, özel sermayenin payı, % 22,5'i küçük hissedarlara (ana şirketlerle kıyaslandığında) ve % 19'u da Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin yardımcı şirketlerine ve İş Bankasına ait olmak üzere % 50'yi buluyordu.[39]

Iş Bankası hissedarları için «tatmin edici sonuçlar» aynı zamanda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı tarafından tekelleştirilen petrol endüstrisi işletmelerinden de elde edilmekteydi. 1960 - 1964 arasında petrol arama alanı genişlemiş, petrol maddelerinin üretimi artırılmıştır. 1963'de şirket 613.600 ton petrol çıkarmıştır. (Türkiye'de 1963'de çıkartılan petrol miktarı 706.000 tondu). Dünyaca meşhur Caltex Şirketiyle anlaşan Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı İstanbul'da (Kocaeli'nde - çev.) bir petrol rafinerisi kurdurdu. İstanbul Petrolleri A.Ş. (İpraş) adıyla kurulan yeni şirkette Türkiye'nin payı %51, Caltex'inki % 49'dur. 10 milyonluk kuruluş sermayesine sahip olan şirket 25 milyon dolar değerinde bir rafineri kurmuştu. Rafinerinin üretimi Türkiye dışına ihraç edilmekte, bir kısmı da yurt içinde askeri bölgeler tarafından tüketilmekte ve hissedarlarına büyük kârlar getirmektedir.[40]

İş Bankası hissedarlarının üretimi gittikçe artıran tekstil fabrikalarından elde ettikleri kârlar da çok «tatmin edici»ydi.

1963 - 1964 döneminde aşağıdaki fabrikalar üretimi artırmış ve İş Bankası hissedarlarının kârlarını yükseltmiştir.

---

(38) **H. Cillov**, Türkiye Ekonomisi, **s. 263**; Türkiye İş Bankası Annual Report 1964, **s. 58.**

(39) **«Şeker Sanayi,»** İktisadi Yürüyüş, **Sayılar: 436-437, 1964.**

(40) **N. H. Neyzi**, Türkiye Petrol Sanayi, **İstanbul, 1963, s. 153**; Türkiye İş Bankası, **a.g.k., s. 61**; **«Türkiye Petrolleri AO,»** İktisadi Yürüyüş. **Sayılar: 436-437, 1964, s. 8 - 11.**

«Rabak» Bakır Fabrikası, İzmir Metalurji Fabrikası T.A.Ş., Tarım İlâçları T.A.Ş., Madeni İnşaat İşleri T.A.Ş. vb.[41]

Endüstriyel sermaye yatırımlarından elde edilen yüksek kârlar İş Bankası'nı yatırımlarını çoğaltmaya sürükledi. Yeni sermaye yatırımları şu şirketler arasında dağıtılmıştır: Şeker Fabrikaları T.A.Ş.'ne 13 milyon lira, çimento sanayiine 4 milyon lira. Pirelli T.A.Ş., 3,7 milyon lira, ticaret sanayi şirketi Ünilever Türk Limited Şirketine 2 milyon lira, Türk Amerikan General Elektrik TAŞ'ne 1 milyon lira, Madeni İnşaat İşleri TAŞ'ne 1 milyon lira, Tarım İlâçları TAŞ'ne 0,75 milyon lira, «Rabak» Elektrolitik Bakır Üretimi Şirketi'ne 0,51 milyon lira, Kıbrıs'taki Alkollu İçkiler T.A.Ş.'ne 0,126 milyon lira, vb. (İş Bankası Kıbrıs adasına yatırım yapan tek büyük özel sermaye şirketidir.) İş Bankası 1964 yönetim kurulu raporunda Kıbrıs'taki şubelerin «görevlerini tam olarak yerlerine getirdiklerini» bildirmektedir.[42]

İş Bankası bir yandan «eski» şirketlerde sermaye yatırımını artırırken, diğer yandan da yeni anonim şirketler kurmaktaydı. Mart 1963'te yeni bir kredi ortaklığının - 20 milyonu 1 Ocak 1965'te ödenmek üzere 40 milyon lira sermayeli Sanayi Yatırım ve Kredi Bankası'nın - kurulmasına önayak olmuştu. İş Bankasının yanı sıra, yeni şirketin hissedarları Garanti, Vakıflar, Yapı ve Kredi Bankası, Akbank ve İngiliz-Fransız Osmanlı Bankalarıydı. Yeni kurulan Banka, kendisine 60 milyon kredi veren hükümet tarafından da kuvvetle destekleniyordu. Bankanın kurucularına göre, Bankanın amacı özel sektöre kısa vadeli ve orta vadeli kredi dağıtmak, aynı zamanda da bu sanayi dalına yabancı sermayeyi çekmekti.[43] Aynı zamanda 1964'de maden sanayiinde özel şirketle-

(41) Türkiye İş Bankası. Annual Report 1964, s. 60 ve 61.

(42) a.g.k., s. 63.

(43) T. C. Resmi Gazete, 13 Mart 1963; Cumhuriyet, 14 Mart 1963; E. I. U. Quarterly Economic Review, Turkey (Economic Review of Turkey), No 49, London March 1964, page 3.

re kredi vermek için - Maden Endüstrisini Kalkındırma Bankası gibi - yeni bir bankanın kuruluş hazırlıkları tamamlanmıştı.[44]

Devrim'den sonra Türk sermayesinde sadece birikimde değil, merkezileşmede de bir yoğunlaşma göze çarpıyordu. İş Bankası gitgide daha fazla yeni kredi kuruluşlarını denetimine almaya başladı. Böylece, Türkiye Kredi Bankası'nın iflas etmesinden sonra bu banka ve ona bağlı bütün şirketler İş Bankası'nın denetimine girdiler.

Türkiye Kredi Bankası 1943'te, Şakir Kesebir tarafından, dış ticaret muamelelerini finanse etmek için kurulmuştu. Demokrat Parti iktidardayken Türkiye Kredi Bankası çok faaldi: sermayesi 2 milyondan 20 milyona çıkmış, şubelerinin sayısı 15'i bulmuş. Genel Sigorta Şirketi'ni ve «Porselen Ticaret», «Seramik Sanayi Hammaddeleri» gibi yardımcı şirketleri kontrol eden İstanbul Porselen Sanayi Şirketi'ni kurmuştu. Banka ayrıca, Sınai Kalkınma Bankası'na ve Çukurova Elektrik Şirketi'ne ortaktı. Bankanın toplam aktifleri 1950'lerin sonunda, bütün özel banka aktiflerinin % 7-8'ini oluşturuyordu. 1962'de Batı Almanya firmalarının da yardımıyla İstanbul Porselen Sanayi Şirketi'ni tamamlamış, Tuzla'da yılda 3.200 ton kapasitede porselen eşya ve fayans imal eden oldukça büyük bir fabrika kurmuştu.[45]

Bu büyük yatırımın faaliyete geçmesinden sonra, doğal olarak, İş Bankası'yla ilişkisi olan Ferit Eczacıbaşı'nın aynı tür fabrikasıyla, Türkiye Kredi Bankası'nın denetimindeki Şakir Kesebirin fabrikası arasında amansız bir yarış başlamıştı. Bu rekabetin sonucu olarak Türkiye Kredi Bankası iflas etmiş, İş Bankası'ndan yardım istemek zorunda kalmış ve giderek onun sıkı kontrolu altına girmişti. İş Bankası, Türkiye Kredi Bankası'na 30 milyon lira (itibari sermayesi-

(44) M. Başar, «Türkiye'nin Kalkınma Planı ve Yatırımlarının Finansmanı» İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, **Ocak 1964, İstanbul s. 45.**

(45) İktisadi Yürüyüş, **Sayı: 146, 1962, s. 6-10.**

nin 1,5 misli) ödünç vererek onu tam tasfiye olmaktan «kurtarmıştı».[46]

Devrim'den sonraki yıllarda İş Bankası, ABD ve Batı Almanya başta olmak üzere emperyalist tekeller ile işbirliğini artırmıştır.

İş Bankası, bir Amerikan - Türk şirketi olan Ereğli Demir Çelik Fabrikaları Anonim Şirketinin başlıca hissedarlarından biri olmuştur.[47] Amerikan Şirketi olan Goodyear otomobil ve kamyon lastikleri şirketinin yanı sıra, İş Bankası bir motorlu araçlar lastik ve kaplama şirketi kurmuştur. Şirketin sermayesi, %60'ı Amerikan olmak üzere, 93 milyon liradır.[48]

İstanbul'da General Elektrik TAŞ'ne bağlı elektrik ampul fabrikası oldukça büyümüştür ve bugün motorlu araçlar için ek olarak 2 milyon far ampulü, 1,2 milyon da normal ampul imal etmektedir. İzmit'te İş Bankası ve bir İtalyan firmasının iş birliğiyle kurulmuş olan Türk Pirelli A.Ş.'ne bağlı Motorlu Araçlar kaplama fabrikasının üretimi artmış, yılda 240.000 motorlu vasıta lastiği yapacak duruma gelmiştir.[49]

Bornova'daki transformatör fabrikasının üretimi de hızla artmıştır; Türk - Amerikan - Fransız şirketi olan Sınai Tatbikat T.A.Ş. tarafından kurulan bu fabrikada, hem yabancı firmaların, hem de devlete ait Sümerbank ile özel İş Bankası'nın hisseleri vardır.[50]

İş Bankası'yla emperyalist tekeller arasında gittikçe artan işbirliğinin zirvesinde, Amerikan Bankasıyla birleşerek kurulmuş Amerikan - Türk Dış Ticaret Bankası A.Ş. yeralır. Türkiye'nin burjuva basınının yazdığına göre, bu banka «iki

(46) Quarterly Economic Review. Turkey, **No 49, March 1964, page 3;** Middle East Digest, **Volume VIII, No 4, 24 January 1964, page 48.**
(47) **Yön, Sayı: 93, 6 Ocak 1965, s. 4.**
(48) Middle East Digest, **19 May 1961.**
(49) **İktisadi Yürüyüş, Sayılar: 436-437, 1964, s. 87.**
(50) **a.g.g.**

ülkenin (ABD ve Türkiye - Y.R.) özel sektörü arasındaki işbirliğinin, bu iki sektörün nasıl mali şirketler yaratabileceğinin, en güzel örneğidir.»[51]

Amerikan - Türk Bankası'nın sermayesi, % 76'sı İş Bankası ve onun çeşitli kuruluşlarına, % 24'ü Amerikan Bankası'na ait olmak üzere, 10 milyon liradır. *İktisadi Yürüyüş* «özel bankacılığın ana örgütü İş Bankası ile tanınmış Amerikan Bankası'nın işbirliğiyle kurulmuş olan yeni banka, dış ticaretimizde özel sermayenin en önemli kalesidir» demektedir.[52] Yeni kurulan bankanın baş amacı «Batı ülkeleriyle dış ticareti artırmak ve Türkiye'ye yabancı sermaye yatırımını teşvik etmekti.» Buna ek olarak, banka, tüm banka işlemlerini yürütmeyi, «dışarıdan» kısa, orta ve uzun vadeli kredi sağlamayı, anonim şirketlere iştirak etmeyi vb. amaçlıyordu.[53] Amerikan - Türk Dış Ticaret Bankası'nın başlıca yöneticisi Amerikan Bankası müdürü «tanınmış banker» Peter Heytser, onun yardımcısı da İş Bankası müdürü Halis Kaynar'dır. Bankanın yönetim kurulu, üçü Türk olmak üzere 5 kişiden oluşur: İş Bankası Genel Yöneticisi Bülent Yazıcı, Halis Kaynar, Sait Darga ve iki Amerikalı temsilci...

Yeni banka Amerikan İthalat - İhracat Bankası'ndan 20 milyon lira kredi almıştır. Türk Hükümeti de bu bankayı desteklemektedir.[54]

Görülüyor ki, İş Bankası etkisini son derece artırmıştır ve emperyalist tekellerle daha sıkı işbirliğine doğru hızla ilerlemektedir. Özel sermayenin bu güçlü örgütü, diğer bankalar ve anonim şirketler arasındaki öncü durumunu korumaktadır.

---

(51) **«Amerikan - Türk Dış Ticaret Bankası,»** İktisadi Yürüyüş, **Sayılar: 436-437, 1964, s. 58 ve 59.**

(52) **a.g.g.**

(53) İktisadi Yürüyüş, **Sayı: 434, 1964, s. 2 ve 22.**

(54) Middle East Economic Digest, **Volume VIII, No 7, 14 Februory 1964, page 83; No 17, 1 Moy 1964, page 203;** Quorterly Economic Review. Turkey... **No 49, March 1964, page 3;** Türkiye İş Bankası. Annual Report 1964, **s. 62.**

İş Bankası'nın etkime gücü sadece şirket ve kurumlara katılmasıyla değil, Banka tarafından kontrol edilen bir takım kredi kuruluşlarının faaliyetiyle de belirir. Bu kuruluşlardan biri olan Sınai Kalkınma Bankası, Türkiye'de geniş - çapta yatırım sisteminde önemli bir yer tutar. Sınai Kalkınma Bankası, 1950 yılında «özel sektör yatırımlarını kurmak, desteklemek, yurt içinde Türk özel sermayesiyle, yabancı sermayenin işbirliğini sağlamak, her türlü yatırıma kolaylık göstermek» amacıyla bir anonim şirket olarak kurulmuştur.[55] Bankanın sermayesi, 12,5 milyon lirası yılda % 6 garantili gelir getiren bonolardan ve geriye kalan 12,5 milyonu da Türk ve Amerikan bankaları ve özel kişiler arasında dağıtılan hisselerinden elde edilerek toplanan 25 milyon liradır.

Sınai Kalkınma Bankası'nın en büyük hissedarı, 3 milyon lirayı bulan hissesiyle İş Bankası'dır. Ek olarak 3,5 milyon lira tutarındaki hisse senetleri de İş Bankası'nın ya kontrolünde olan yada onunla ilişkisi olan bankaların elindedir; Ticaret Bankası, Yapı ve Kredi Bankası ve İstanbul, İzmir'deki şirketler gibi. Sınai Kalkınma Bankası'nda diğer sermayedarlar, toplam 3,2 milyon liralık hisseleri ile, Osmanlı Bankası, Selanik Bankası, İtalyan Bankası, Hollanda Bankası ve Banko di Roma gibi yabancı bankalardır. Diğer hisse sahipleri, mültimilyoner Vehbi Koç, Türkiye Garanti Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Cabir Selek, Yapı ve Kredi Bankası Yönetim Kurulu üyesi Hazım Atıf Kuyucak, büyük imalatçı Ferit Eczacıbaşı, vb. dir.

Üzeyir Avunduk Sınai Kalkınma Bankası'nın müdürü tayin edildiğinde, aynı zamanda İş Bankası'nda da buna benzer bir mevkideydi. Üzeyir Avunduk'un ölümünden sonra İş Bankası'nın müdürü onun yerini aldı. Devrimden sonra, Bülent Yazıcı İş Bankası müdürü olunca, aynı zamanda

(55) İktisadi Yürüyüş. **Sayı: 343, 1956, s. 52;** Cumhuriyet, **5 Ekim 1958.**

Sınai Kalkınma Bankası'nın da müdürü oldu.[56] Bu mevkie yapılan atamalar, İş Bankası'nın bu banka üzerindeki fiili denetimini açıkça göstermektedir. Müdürün durumu ,en büyük kapitalistlerin kârı yönünde çıkarlarını korumak için iki bankanın birlikte çalışmasını mümkün kılmaktadır. Bankanın sermaye «aktifleri», «Amerikan yardımı», Marşal Planı özel yatırım fonundan verilen borçlar, hükümetin yardımları ve Türkiye Merkez Bankası'nın kredilerinden oluşmaktadır.[57]

Devrim'den sonra Sınai Kalkınma Bankası faaliyetini çok artırmıştır. Banka yönetim kurulunun 1963'teki raporu kuruluşun sermayesinin iki misline çıktığını, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın hissesi olan 17,5 milyon lira ile 50 milyon lirayı bulduğunu yazmaktadır. 1963'te Sınai Kalkınma Bankası Türkiye'ye yollanan Amerikan artıklarının satışından 125 milyon lira daha kazanmıştır.[58] Resmi bilgiye göre, Merkez Bankası, Sınai Kalkınma Bankası'na 1962'de 334 milyon liralık kredi açmıştı.[59]

Sınai Kalkınma Bankası'nın faaliyeti eskidir. Bu, Sınai Kalkınma Bankası ileri gelenlerinin faaliyetlerinin temel noktalarıyla belirtilmiştir. Bu çeşit bir belge, banka müdürü Bülent Yazıcı'nın Ağustos 1962'de Türkiye'de yapılan Asya ülkeleri iş çevrelerinin katıldığı milletlerarası bir konferansa verilen raporudur. Konferans tanınmış Türk milyoneri ve girişimcisi Ferit Eczacıbaşı tarafından yönetilmiş, konferansa katılan Türkiye burjuvazisi «Türkiye işletmecilerinin yabancı çevrelere dayanan kalkınma yolunu» bütün Asya ülkeleri için tek ve «en iyi» örnek olarak göstermeye çalışmıştır. Bülent Yazıcı'nın konuşmasında da Türkiye burjuvazisinin «başarıları» üzerine çeşitli övgüler yer alıyordu.

(56) Türkiye İktisat Gazetesi, **2 Mart 1961.**

(57) **Daha fazla bilgi için bakınız: Y. N. Rozaliev,** Osobennosti Razvitiya Kapitalizma v Turtsii, **s. 277 - 280.**

(58) Middle East Economic Digest, **Volume VIII, No 19, 15 May 1964.**

(59) T. C. Merkez Bankası AŞ. Aylık Bülten, **Sayı: 1, 1964, s. 33.**

Müdür, konuşmasında, «gerek gelişmiş ülkelerin, gerekse gelişmekte olan ülkelerin krediye ihtiyaçları vardır», demiştir. Yazıcı'nın sözlerine göre, Türkiye'ye bu kredi, sermaye yatırımlarından kâr elde eden kişiler tarafından temin edilmektedir ve bu kişilerin oluşturduğu bir sınıf Türkiye'de son zamanlarda ortaya çıkmıştır. Bu oluşum dünya savaşlarıyla da ilgilidir. «Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle 1934'den sonra Türkiye'de bir yatırımcılar sınıfı belirmeye başlamıştır. Görüyoruz ki, İkinci Dünya Savaşından sonra bu sınıf çok güçlenmiş ve Türk ekonomisine dinamik bir karakter kazandırmıştır,» diyordu Yazıcı.[60]

Özel sermayenin endüstriyel kalkınma için her zaman bir banka kuramayacağı geri bıraktırılmış ülkelerde «hükümetin yardımıyla bu çeşit bankalar kurmak gereklidir. Yalnız, bir süre sonra bankanın sermayesini özel sektöre aktarmak için bazı şartlar koymak gereklidir.» Yeter derecede mütedavil kıymetler sağlayabilmek için yabancı kredilere başvurmalıdır. Kurulduğu anda Sınai Kalkınma Bankası'nın bugünkünün dörtte biri kadar «aktifi» vardı, geri kalan dörtte üçünü hükümetten ve dış kaynaklardan buldu, diyordu Yazıcı.

Banka, faaliyetlerinde ne çeşit ilkeler izliyordu?

Bülent Yazıcı «Kalkınma bankaları kurmayı düşünen birçok kişi, bu bankaların kâr peşinde değil, insanlara hizmet etme yolunda koşmaları gerektiğini söylemekte, diğer bir deyişle, bankaların bir insanseverler cemiyeti olmasını önermektedir. Gerçek bunun tam tersidir. İyi örgütlenmiş bir kalkınma bankası, hem hisse sahipleri arasında kâr bölüştüren, hem de çabuk rezerv biriktiren bir kâr yatırımıdır» demekteydi.[61]

B. Yazıcı, Türk hükümeti ve emperyalist tekeller tarafından desteklenen Sınai Kalkınma Bankası'nın yatırım-

(60) **B. Yazıcı,** Sanayi Kredi Müesseseleri, **s. 125.**
(61) **a.g.e.**

lar üzerinde nasıl denetim sağladığını ve «tatmin edici yüksek kârlar» elde ettiğini anlatıyordu. Kâr, kâr, kâr - banka hissedarlarının parolası işte budur. «Yatırımlardan elde edilen kâr ölçüsünü unutmamalıyız. Girişimci, kâr elde etme amacıyla sermayesini yatırır. Eğer kâr ölçüsü hesaba katılmazsa, özel sermaye sahipleri sanayi dalına yatırım yapmazlar. Böyle olunca, bankacı kârına olduğu kadar, girişimcinin kârına da öncelik tanınmalıdır», diyordu.[62] Bu kâr adı altında özellikle «kârlı büyük girişimler» seçilmektedir. Eğer şirketin (tesisin, fabrikanın) durumu şüpheliyse, bankacılar bu işletmeleri devletin üstlenmesini daha uygun bulmaktadırlar.[63]

B. Yazıcı, bütün konuşmasında son derece açık sözlüydü. Bir Türk bankasının yöneticisi, insanları daha iyi sömürmeyi ve onlara zulmetmeyi «öğrenmek» ve «tecrübe kazanmak» için Ankara'ya gelmiş olan Asya ülkeleri para çevreleri temsilcilerinin kendisini izlediği bir salonda neden utansın.[64] Bülent Yazıcı konuşması sırasında muhakkak ki, banka hissedarlarının refahını emeğiyle sağlayan milyonlarca işçiyi düşünmüyordu.

Sınai Kalkınma Bankası, Devrim'den sonraki yıllarda özellikle «az sayıda bir grup insanın hisseleriyle kurulmuş» endüstri dallarında etkisini artırmıştı.[65] Bu grup büyük şirketler ve milyonerlerden oluşuyordu. 1960'daki bilgiye göre, banka, 312,7 milyon lira tutarındaki krediyi 420 firma arasında şu şekilde bölüştürmüştü:[66]

---

(62) a.g.e., s. 138

(63) a.g.e., s. 136 - 137.

(64) Türkiye'deki büyük burjuva temsilcileri Asya ve Afrika ülkelerinin iş adamlarına ilk defa ders vermiyorlardı. 1961 Mayısında Danimarka'da yapılan «Gelişmekte Olan Ülkelerde Özel Girişimin Rolü» adlı bir konferansta Türk delegesi «özel teşebbüsün kalkınmasında Türk tecrübesinin seçkin rolünü» göstermeye çalışıyordu (Bakınız: Türkiye İktisat Gazetesi, 18 Mayıs ve 1 Haziran 1961).

(65) B. Yazıcı, Sanayi Kredi Müesseseleri, s. 145.

(66) Türkiye İktisat Gazetesi, 17 Haziran 1960.

Kredi miktarı	Şirket Sayısı	%	Toplam Kredi (milyon lira)	%
50.000 liraya kadar	132	31,4	2.7	0,0
50.000—100.000 lira	42	10,0	3,3	1.8
100 000—500.000 lira	117	28,0	30,9	9,8
500.000— 1 milyon lira	48	11,4	33,5	10,7
1 milyonun üstünde	81	19,2	242,3	77,8
Toplam	420	100,0	312,7	100,0

Görülüyor ki, Sınai Kalkınma Bankasının açtığı bütün kredinin % 78'i büyük şirketlere verilmişti. Sınai Kalkınma Bankası, milyonlar değerindeki sermayeyi kontrol eden büyük Türk sermayesine «aittir». Dağıtılan aktiflerin en önemli kaynağı dışardan gelmektedir; bunların tek amacı tamamen emperyalizme bağımlı olan milli büyük burjuvaziyi beslemek ve geliştirmektir. 1962 yılı sonundaki bilgiye göre Sınai Kalkınma Bankası, 50 milyonu iç kaynaklardan, 238,2 milyonu Marşal Planı özel girişim fonundan, 119 milyon lirası Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'ndan, 84,6 milyon lirası da kalkınma borçları fonundan olmak üzere 492,2 milyon liralık kredi temin etmiştir.(67)

Büyük şirketlere kredi dağıtan Sınai Kalkınma Bankası özellikle hafif sanayi dallarının üretimi artırmasını kolaylaştırmaktadır: gıda sanayii (tüm kredinin % 19,1'i), tekstil sanayii (% 21,4'ü), porselen seramik sanayii (% 15,4'ü) vb. Bankanın kredi politikası açıkça göstermektedir ki, emperyalist ülkeler Türkiye'de tek yanlı bir sanayi kalkınması istemektedir.

Son olarak, şunu da belirtmeliyiz ki, bankanın verdiği krediler şirket üzerinde kesin bir kontrolu da beraberinde getirmekte, kontrol alanı İş Bankası'ndan da öteye, dışarıya gitmektedir. Bunun bir örneği, Sınai Kalkınma Bankası temsilcileriyle (B. Yazıcı) Türkiye'ye İktisadi Yardım Teşkilatı (AID) temsilcisi (S. H. Van Dyke) arasında, bankaya, şirketlere kısa vadeli dağıtılacak kredi fonu kurmak için 15 milyon lira verilmesi konusunda yapılan anlaşmadır. An-

(67) Cumhuriyet, **26 Nisan 1963**; Türkiye İktisat Gazetesi, **13 Haziran 1963.**

laşmaya göre, Sınai Kalkınma Bankası «kâr getiren» şirketlere hisse senedi teminatı üzerine kredi dağıtacaktı ve şirket ,hisselerini istiyen her kişiye satabilme hakkına sahipti. Bu anlaşma bir önceki Türk hükümeti tarafından kabul edilmişti.[68]

1961 Temmuzunda Sınai Kalkınma Bankası (40 milyon sermayeli) bir «Sanayicileri Finanse Etme Fonu» ve (75 milyon sermayeli) «İhracat İşletmelerini Finanse Etme Fonu» kurdu. Sanayi fonunun görevi, yeni kurulmuş şirketlerin hisselerini biriktirip onları menkul kıymetler borsasında satmaktı. Başka bir deyişle Sınai Kalkınma Bankası, Türkiye'de anonim şirketler üzerindeki etkisini artırmaya çalışacak, Türk şirketlerinin bir kısım hissesi de yabancı tekellere satılacaktı.[69] Bu yolla, banka, yabancı sermayeyi Türkiye'ye tanıtan bir aracı rolünü en etraflı şekilde oynamayı önermekteydi.

Sınai Kalkınma Bankası'nın aracı faaliyeti hissedarlarına kâr sağlamaktadır. Banka kurulduğu zaman, hükümet hissedarlara, hisselerinin % 6'sı kadar kâr garanti ediyordu. 1961 - 1962'nin resmi bilgilerine göre, şirket her (hamiline yazılı) hisse senedine % 12 pay ödedi («kurucu hisselere» ne kadar ödediği yayınlanmamıştı). Sınai Kalkınma Bankası'nın, asıl, fiyatı 100 lira olan her bir hissesi 1963 Kasımında 240 liraya satılıyordu.[70] Son 2-3 yılda Türkiye'de sadece büyük şirketler değil, büyük sermayenin temsilcileri olanlar da durumlarını oldukça sağlamlaştırmış, etkilerini artırmışlardır. Bu temsilcilerin başında, bir çok fabrikanın sahibi, önder girişimciler grubunun üyesi, çok sayıda şirketin yönetim kurulu başkanı ve bir düzine şirketin en büyük hissedarı olan mültimilyoner Vehbi Koç gelmektedir.

---

(68) Türkiye İktisat Gazetesi, **2 Mart 1961.**

(69) Türkiye İktisat Gazetesi, **22 Haziran 1961.**

(70) T. C Merkez Bankası AŞ. Aylık Bülten, **Sayı: 4, 1964, s. 68 - 69. ve 65; «Koç'ta Grev»**, Yön. **Sayı: 60,**

Mayıs 1960 olaylarından önce, Vehbi Koç, Sınai Kalkınma Bankası'nın ve Türk - Amerikan Şirketi, General Elektrik T.A.Ş.'nin büyük hissedarı, 20,3 milyon lira sermayeli «Bozkurt» Tekstil Şirketinin, «Koç Ticaret T.A.Ş.»nin ve «Koç Demir İhracat Şirketi»nin kurucusu, Silahtarağa'daki «Demir Döküm» fabrikasının, «Kavel Kablo» fabrikasının sahibiydi.[71]

Devrim'den hemen sonra, Vehbi Koç, iş dünyasındaki otoritesini kullanarak kendini Ticaret ve Sanayi Odalar Birliği'ne başkan seçtirdi.[72] Bu önemli yer Vehbi Koç'un etkisini daha da artırdı ve 1963 Aralık ayında «Koç Holding A.Ş.» (yeni şirketlerin hisselerine sahip olan ve onları kontrol eden bir anonim şirket) kuruldu. Türk basınının bildirdiğine göre, bu şirket birçok girişimi ve anonim şirketi birleştiren bir çeşit trösttü. Bu şirketin örgüt biçimi ve çalışma yöntemi, tamamen Vehbi Koç'un kendi sorunları için sık sık başvurduğu A.B.D. ve Batı Almanya'dan aktarılmıştı. Şirketin tüzüğü «son düzeltmeler için A.B.D.'ye gönderilmiş ve orada kabul edilmişti.» Koç Holding'in yöneticilerinden Hulki Alisbah'a göre. yeni organizasyon, elinde mümkün olduğu kadar küçük kapitalistin sermayesini toplamaya, onların yatırımlarını büyük işe çevirmeye çalışmaktadır. Alisbah, «holding» sisteminin. büyük girişimlere ilişkin olarak, Batı Almanya'da ortaya çıktığını söylüyordu. «Amacımız anonim şirketleri desteklemek ve onları bir büyük şirket etrafında toplamaktır.»[73] «Holding Şirketi», «şu andaki son derece uygun ekonomik ve politik koşullara rağmen», ileride hisse senetlerinin değerinin muhtemel düşme tehlikesini önlemek amacını güdüyordu. *İktisadi Yürüyüş* Gazetesi, «Holding şirketinin hissedar-

(71) Başlıca İhraç Mallarımız ve İhracatçı Firmalarımız. s. 7, 28, 39 ve 65; «Koç'ta Grev», Yön, Sayı: 60, 6 Şubat 1963, s. 4; İktisadi Yürüyüş. Sayı 343, s. 54.

(72) Cumhuriyet, 10 Ağustos 1960.

(73) H. Alisbah, «Kaç Holding Neden Kuruldu ve Gayesi Nedir,» İktisadi Yürüyüş. Sayı: 434, 1964, s. 3, 4, ve 22.

larının, bugün çok kârlı büyük şirketlerin verdiği oranda kâr etmeleri olanaksız görünmektedir. Fakat yarın, büyük şirketlerin geliri eskisi kadar fazla olmayınca, Holding Şirketi'nin hissedarlarına ortalama bir kâr temin edilecektir» diyordu. Şirketin kurucusu Vehbi Koç, yeni sistemin avantajlarını, anonim şirketleri «holding» etrafında birleştirmenin yararlarını her yönden ispata çalışıyordu.[74]

«Koç Holding A.Ş.», tıpkı şirketin sahibi gibi, emperyalist çevrelerin dikkatini çekmekte ve desteğini görmektedir. A.B.D. ve Batı Almanya tekellerinin, sanayi, ticaret, sigorta ve diğer dallara yaptıkları yatırımların büyük bir kısmı Vehbi Koç ve onun şirketiyle ilişkilidir. Örneğin, tanınmış Amerikan tekeli «Ford Motors», «Koç Holding A.Ş.» ile birlikte, Amerikan ruhsatıyla işleyen «Otomobil Sanayi A.Ş.» (OTOSAN) adında bir otomobil montaj fabrikası kurmuştur. Fabrika, kamyon ve otobüs monte etmektedir; ayrıca faaliyeti gereği, aşağı yukarı 22 tane mahalli küçük tamirhane ve lastik imalathanesi, yağ bidonları, pompa atelyeleri vb. ile ilişkisi vardır. Bu kuruluşta Amerikan yatırımının nisbi miktarı çok fazla değildir: kurucu sermaye olarak sadece 10 milyon lira yatırılmıştır.[75] Fakat Amerikan tekelinin etkisi, yatırdığı sermaye miktarıyla ölçülemez - ki bunların çoğu lisans şeklindedir. Amerikan tekelinin gücü, sermaye sahibi yerel güçlerle girdiği işbirliğinde, bu sermayedar sınıfın hükümet tarafından desteklenmesinde, montaj fabrikasının dışarıdan kamyon parçaları getirmek zorunluluğunda ve Türkiye'nin emperyalist tekellere bütünüyle bağımlı olmasında yatar.

Sınai Kalkınma ve Yapı ve Kredi Bankalarına ek olarak Vehbi Koç, bir Türk - Amerikan Şirketinin - «U. S. Royal T.A.Ş.» - Adapazarı'nda kurduğu, yılda 250.000 lastik kapasiteli büyük lastik fabrikasının hissedarlarındandır. Şirketin

(74) a.g.g.

(75) İktisadi Yürüyüş, Sayılar: 436 - 437, 1964, s. 62 ve 63.

sermayesi 45 milyon liradır. Bunun % 60'ı «U.S. Rubber Company» adlı Amerikan firmasına, % 20'si Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'na, % 10'u Yapı ve Kredi Bankasına, % 10'u Vehbi Koç'la diğer büyük kapitalistlere aittir. Şu ilginç noktayı da belirtmek gerekir ki, Sınai Kalkınma Bankası, şirketin hisselerinin satım işini üstlenmiştir. Sonuç olarak, Türk basınının da belirttiği gibi, «özel kişilerin hisseleri artacaktır». Vehbi Koç'un şirketteki etkime gücü, şirket yönetim kurulunun başkanı olmasından da bellidir.[76]

İş Bankası'na bağlı olarak, «Koç Holding A.Ş.» Batı Almanya Schlitz Şirketinin sermayesiyle (sermayenin %60'ı) kurulan bira fabrikaları şirketine de hissedardır. Şirket Türkiye'de halen faaliyette bulunan bira fabrikalarının kapasitesini aşan 3 bira fabrikasının yapımına başlamıştır.[77]

Tanınmış iş adamları Koç, Eczacıbaşı, Bezmen, Amerikan - Türk Sigorta Şirketi «TAM SİGORTA»yı kurmuşlardır. Türk basınının verdiği bilgiye göre, bu şirket, «sigortacılıkta yeni bir adımdır, çünkü Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana yabancı sermayeyle ortak kurulan ilk sigorta şirketidir». Yeni şirketin idarecisi, Bülent Yazıcı'nın bir akrabası olan Bedi Yazıcı'dır, yardımcısı Nejat Eczacıbaşı, «Koç Holding» yönetim kurulunun temsilcisi de Behçet Osmanağaoğludur.[78]

Vehbi Koç, Ereğli Demir Çelik Fabrikaları T.A.Ş. metalurji tesisatına büyük yatırımlar yapmıştır. (306 milyonu Ocak 1965'de ödenen 600 milyon liralık sermaye). Vehbi Koç, Şirketin genel kurulu üyesi ve hissedarıdır. Şirketin yönetim kurulu başkanının birinci yardımcısı Daniş Koper'dir. Türk basınının yazdığına göre, aslında Vehbi Koç'un kuklası olan şirketin müdürü, sorumsuzca davranarak, şirket işlerinde yapı maddelerini ve hammaddeyi (demir cevheri)

(76) V. Koç, «Türk - Amerikan İşbirliğinin Yeni Bir Şaheseri İktisadi Yürüyüş Sayı: 433, s. 5, 6 ve 21.

(77) Cumhuriyet, 29 Nisan 1964.

(78) «Tam Sigorta TAŞ,» İktisadi Yürüyüş, Sayılar: 436 - 437, 1964, s. 57.

Koç'a ait maden ocaklarından getiriyor ve dış ülkelere mal ihracatında fazladan kâr sağlıyordu. *Yön*, «Şirketin başında Daniş Koper ve Vehbi Koç bulunmakta, bunlar hem üretim satışından, hem de hammadde tesliminden para kazanmaktadırlar» demektedir.[79] Gazete muhabirleri Vehbi Koç'a bu «iki yönlü kâr etme» yöntemi hakkındaki fikrini sorduklarında, girişimci, «iş adamlarının görevi Türkiye gibi geri bir ülkenin kalkınmasını kolaylaştırmaktır» demiştir.[80]

Vehbi Koç «Geri Kalmış Türkiye'nin kalkınmasını kolaylaştırmaktadır» ve devlet sektörü de onun öğütlerine göre tekrar düzenlenmelidir. Son meclis seçimlerinden bir gün sonra *Cumhuriyet* Gazetesi'nde V. Koç'un (Beş Yıllık Plan gereğince) gelişen özel sektörün devlet tarafından korunmasını isteyen iki makalesi çıkmıştı.[81]

Makalelerinde V. Koç, Türkiye'de özel teşebbüsün gelişmesinde devlet sektörünün muazzam önemini belirtiyor ve «meclis toplanır toplanmaz» devlet teşekküllerinin tekrar düzenlenmesini, özel sektör ve devlet yatırımlarının anonim hisselere sahip olacakları anonim «holding şirketleri» haline getirilmelerini istiyordu. V. Koç, az kâr getiren devlet teşekküllerinin, örneğin Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun devlet denetimine bırakılmasını, buna karşılık, bazı kuruluşların, örneğin en belli başlı devlet bankalarının - Sümerbank - yeniden düzeltilmesini önermekteydi.[82]

V. Koç, küçük hissedarların şirketlerde hissedar olacağı, büyük patronların «profesyonel idarecilerle birlikte girişimleri en iyi biçimde idare edecekleri» bir çeşit «halk kapitalizmi» programını ortaya koyuyordu. «Gelişmiş ülkelerde (yani gelişmiş kapitalist ülkelerde - Y. R.) yapılan bu-

(79) Yön, **Sayı: 91, 25 Aralık 1964**, s. 4; Yön, **Sayı: 93, 8 Ocak 1965, s. 4.**

(80) Cumhuriyet, **10 Ocak 1965.**

(81) **V. Koç, «İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Özel Sektörün Durumu»**, Cumhuriyet, **11 Ekim 1965.**

(82) **V. Koç, «Ne Gibi Tedbirler Alınmalıdır?»** Cumhuriyet **12 Ekim 1965.**

dur.[83] Makalenin yazarı, önerdiği karma ekonomi sisteminin «en iyi şekilde ve en dolaysız biçimde, devlet ve özel sektörlerin işbirliğiyle gerçekleşebileceğini» düşünüyordu.[84]

Görüldüğü gibi V. Koç'un esas amacı, özel sermayenin çıkarları yolunda devlet teşekküllerini kullanmaktı. Bu amaca varmak için, yazar, gelişmiş kapitalist ülkelerin tecrübelerini dayanak noktası olarak alıyordu. V. Koç'un önerileri, ayrıca, «karma ekonomi sisteminde» işçilerin rolü hakkında tek söz etmemesi açısından oldukça ilginçtir; herşeyden önce, mültimilyonerlerin milyonlarca liralık gelirini meydana getiren işçinin emeğidir ve Türkiye'de devlet sektörünü yaratanlar yine onlardır. V. Koç kendisine ve sınıfına sadıktır; işçilere kapitalist ülkelerdeki kesin rollerini, onlara açıkça sömürülen yığınlar rolünü vermektedir.

V. Koç'un, gelişmiş ülkelerin tecrübelerini kendisine örnek edinmesi bir raslantı değildir. Türkiye'de büyük sermayenin özellikle üst kesimleri, çok zaman önce emperyalist tekellerle sıkı bir işbirliğine girmişlerdir ve gelişmelerini onların sayesinde gerçekleştirmektedirler.

V. Koç'un, gelişmiş ülkelerin tecrübelerini kendisine örnek edinmesi bir raslantı değildir. Türkiye'de büyük sermayenin özellikle üst kesimleri, çok zaman önce emperyalist tekellerle sıkı bir işbirliğine girmişlerdir ve gelişmelerini onların sayesinde gerçekleştirmektedirler.

Resmi bilgilere göre, Truman Doktrini'nin ortaya çıktığı 1948 yılından 1963'e kadar Türkiye'ye 1,5 milyar dolarlık ekonomik «yardım» ve 2,5 milyar dolarlık askeri «yardım» gelmiştir.[85] Türk iktisatçılarının görüşüne göre, Türkiye ekonomisinde yabancı sermaye yatırımlarının toplamı 2,8 milyar liradır (250 milyon dolar). Bu paranın 1,4 milyar lirası

(83) a.g.g.

(84) a.g.g

(85) G. Kazgan, «Yabancı Sermaye ve Siyasi Bağımsızlık», Sosyal Adalet, Sayı: 8, Kasım 1964, s. 12.

petrol sanayiine (petrol arama, çıkarma, arıtma) 1,16 milyar lirası Ereğli demir çelik fabrikalarına ve 240 milyon lirası da endüstrinin başka dallarına yatırılmıştı.[86]

Eldeki bilgilere göre, 1964 yılının başlarında, devlet yabancı sermaye yatırımlarını teşvik komisyonu, son 12 yılda 256 yabancı şirkete sermaye yatırımı için resmi izin vermişti. Fakat, (petrol ülkeleri dışında) sadece 103 firma tam anlamıyla yatırım yaptı. Yatırılan gerçek yabancı sermayenin % 30,5'i Amerikan şirketlerine, % 22,2'si İsviçre şirketlerine, % 16,9'u Holanda şirketlerine, % 12,6'sı Fransız şirketlerine, % 9,1'i Batı Almanya şirketlerine, % 2,6'sı İngiliz şirketlerine aitti.[87]

Yabancı sermaye yatırımlarının çoğu, büyük Türk şirketleriyle ilişkili olan büyük yabancı şirketler tarafından yapılmaktadır. Bir ankete göre, 246 şirket (10 şirket cevap vermemiştir) paralarını belli şirketlere yatırmayı öneriyorlardı. (Tablo 8).

TABLO VIII

Yabancı Kurumlarla Ortak Çalışma İzni Verilen Şirketlerin Sermaye Miktarı*
(10 Eylül 1960'da)

Şirketlerin sermayesi (lira olarak)	Şirketlerin Sayısı	Yatırım için önerilen sermaye miktarı (milyon lira olarak)	Toplam miktardaki yüzdesi
1 milyon kadar	150	65,1	7.8
1 milyondan fazla	96	770,4	92,2
Toplam	246	835,5	100,0

Görülüyor ki, yabancı yatırımlar Türkiye'de emperyalist yayılmanın yöneticisi ve onun temel direği durumunda olan Türk (yada karma) milyoner şirketlere bağlı olarak yapılmaktadır.

(86) a.g.d., s. 11 ve 12.

(87) M. Tümer, «Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi ve Yabancı Sermaye», İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, Ocak 1964, s. 57 ve 58.

(*) M. Tümer, Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi ve Yabancı Sermaye, s. 57.

Sanayi Dalı	Toplamın Yüzdesi	Yabancı Sermaye Yatırımının Toplam Sermaye Yatırımına yüzde olarak oranı
Lastik ve Kauçuk	21,1	60
Kimya	17,8	65
Gıda	13,5	77
Ulaşım Araçları Üretimi	8,5	64
Elektrik Araçları İmalatı	7,4	62
Tekstil - kumaş	7,2	68
Çıkarma (Maden-çev.)	7,1	99
Metal işleme	6,2	47
Makina yapımı	4,4	91
Çimento	2,1	3
Metal imalat	1,8	97
Çeşitli	2,9	—

1960 öncesinde olduğu gibi yabancı yatırımların çoğu hafif sanayi dallarına yöneltilmektedir. Yukarıda 1964 başındaki yabancı sermaye yatırımlarının sanayi dallarına göre dağılımını veriyoruz:[88]

Görülüyor ki, yabancı sermayenin ana akışı (% 50'den çoğu) lastik, kimya ve gıda gibi sanayi dallarına yöneliktir. Birçok sanayi dallarında yabancı yatırımın toplamı Türkiye'den yapılan toplam yatırımı aşmaktadır. Başka bir deyişle, yabancı sermaye yatırımları sadece tüm Türkiye ekonomisini değil, emperyalistlerle işbirliğine giren Türk şirketlerini de sömürmektedir. Fakat Türk milyonerleri, sömürücü olduğu kadar kârlı da olan bu işbirliğine girip, muazzam kârlar elde ederler. Ne var ki, rakamlar, ayrıca, Türkiye'de yalnızca emperyalizmle bütünleşen büyük sermaye ile küçük, orta burjuvazi arasında değil, fakat büyük Türk burjuvazisiyle, yabancı sermaye arasında da uzlaşmaz çelişmelerin keskinleşebileceğini göstermektedir. Olanak dahilindedir ki, Büyük Türk sermayesinin, kalkınmasının bir aşamasında, devletin de yardımıyla, emperyalist tekeller ile işbirliği koşullarını düzeltmek ve «dost» yabancı şirketlerin baskısını zayıflat-

(88) a.g.d., s. 60

mak için bir çabaya girişmesi ihtimali vardır. Hatta bugün bile, bu kızışmanın ve bu çabaların yakınlaştığını gösteren bazı belirtiler görebiliriz. Bu belirtiler, bazı Amerikan gazetelerinde Türk girişimcilerine hitaben yazılmış sinirli makalelerde, büyük sermaye temsilcilerinin emperyalistler arası çelişmelerden (örneğin Batı Almanya ve İngiltere) yararlanmaya çalışmalarında, bazı çevrelerin de emperyalist ülkelerin ekonomik ve politik şantajlarına karşı Sovyetler Birliği'nin dostça yardımından faydalanma çabalarında açıkça görülmektedir. Büyük Türk sermayesiyle yabancı tekellerin işbirliğini tehdit eden çelişmelerin kızışıp şiddetlenmesi, Türk iktisatçıları tarafından da defalarca üstünde durulduğu gibi, yabancı yatırım akımında bir gerileme kaydedilmesine yolaçmıştır.[89]

Türkiye'de faaliyette bulunan emperyalist tekeller, özellikle yabancı çevrelere bağlı sanayi dallarını geliştirmek istemektedirler. Amerikan «yardım»ının tek amacı karma şirketleri desteklemek, gelişmiş ülke sanayiinin uzantısı olan işletmeleri donatmaktır. Bu olay, karşılıklı para fonlarından «Türk» şirketlerine verilen krediyle ilgili bilgide açıklık kazanmaktadır. 1964 ile ilgili bilgilere göre, Amerikan buğdayının Türkiye'ye ithali ve satışından kurulan bu fondan

---

(89) F. Çeyrekbaşı, «1981-84 Yılları Arasında Memleketimizde Yabancı Sermaye Hareketi,» Türkiye İktisat Gazetesi, 17 Aralık 1984.
Türk iktisatçılarının hesaplamalarına göre, 1954-60 yılları arasındaki bütün yabancı yatırımların ortalama % 19,63'ü gerçek yatırımdı; bu rakam 1961-63 yılları için % 38'e ulaştı. Yine de, Türk iktisatçıları ve resmi devlet memurları, yabancı firmaların sermaye yatırımı için izin almış olmalarına rağmen, «daha iyi şartlar» için beklemekte direnmelerinden ve sermaye yatırımı yapmaktan kaçınmalarından tedirgin görünüyorlar. Bir çok Türk iktisatçısı, bu olgunun Türkiye'nin acıklı ekonomik durumunun, ülkedeki politik gerginliğin ve «yetersiz garantiler»in sonucu olduğuna inanıyor. Türkiye'nin ekonomik durumunun çok kötü ve politik ortamın gergin olduğu düşüncesini Türk iktisatçılarıyla paylaşmakla beraber, biz aynı zamanda büyük Türk sermayesi ile emperyalist tekellerin işbirliği içinde kaçınılmaz bir şekilde uzlaşmaz çelişmelerin de geliştiğini belirtiyoruz.

sanayi şirketlerine aşağıda gösterilen miktarda kredi dağıtılmıştır: (31 Mart 1964'de, milyon lira olarak):[90]

Goodyear A.Ş.	50,0
US Royal A.Ş.	39,0
Chrysler A.Ş.	35,0
Türk Willys Overland A.Ş.	15,0
Vita A.Ş.	10,6
William Brothers Company	9,0
Singer Sanayii A.Ş.	7,5
Singer Sanayii A.Ş.	1,7
Minneapolis-Moline Türk Traktör Fab. A.Ş.	7,0
Pfizer İlaçları A.Ş.	7,0
Türk Maden A.Ş.	7,0
Türk Maden A.Ş.	3,0
Abbot Şirketi	4,6
Alkali Kimya A.Ş.	3,5
Toplam	199,9

Böylelikle, «Türk» sanayiine yapılan «yardım»ın içyüzü çarpıcı bir tabloyla gözler önüne serilmektedir. Karşılık fonundan milyonlarca yardım alan şirketlerden sadece bir tanesi tamamen Türk'tür. Bu, kendisine iki defa 10 milyon lira tutarında kredi verilen Vehbi Koç'un «Türk Maden A.Ş.» dir. Diğer bütün şirketler ya tamamen yabancı, yada yabancı sermayenin baştemsilci durumunda olduğu «Türk Anonim Şirketi» şeklindedir. Yani Amerikan emperyalistleri Türk sanayiini değil, Türkiye'de faaliyet gösteren emperyalistleri, yada emperyalizmle işbirliği yapan aracı sermayeyi beslemektedir. Bugün Türkiye'de Türk - Amerikan işbirliğinin en büyük temsilcisi «Ereğli Demir Çelik Fabrikaları, A.Ş.»nin tarihini araştırır, faaliyetini incelersek, bu sonucun kanıtlandığını görürüz.

(90) D. Avcıoğlu, «Yabancı Sermaye İle Kalkınma Efsanesi,» Yön, Sayı: 80, 9 Ekim 1964, s. 8 ve 9.

1958'den bu yana Türk - Amerikan hükümetleri arasında ikinci bir demir çelik fabrikası kurulması konusunda tartışmalar sürüp gitmiş, fakat Amerikalılar uzun süre Türk hükümetinin isteklerini reddetmişlerdir. Nihayet 1960'da bu demir çelik fabrikaları için bir karma Türk - Amerikan Şirketinin kurulmasına karar verilmiştir. 26 Nisan 1960'da, Devrim'den biraz önce Türk Hükümeti ortak şirketin kurulması ve fabrikaların yapımına başlanması için kredi verilmesi konusunda Amerikan İthalat ve İhracat Bankası ile ve bazı Amerikan şirketleriyle bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma yayınlanmamış, fakat Türk basını anlaşmanın bazı noktalarını hükümetin kararından önce açıklamıştır.[91] Anlaşmalar tamamen sömürücü niteliktedir. Türk Hükümeti diğer ülkelerden gelen daha olumlu önerileri reddetmek ve «Coppers Company» adındaki Amerikan şirketinin denetiminde hareket etmek zorunda bırakılmıştır.

Devrimden sonra Amerikan işadamları fabrikaların yapım hazırlığını tek yönlü olarak durdurmuşlardır. Aralık 1960'da Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, ABD'ye yaptığı bir ziyarette, fabrikaların yapımı için yılda % 5,75'ten 20 yıl vadeli 129 milyon dolar borç verilmesi için Amerikalılarla bir anlaşma yapmayı başarmıştır.[92] Böylece Türkler tekrar Amerikan tekellerinin denetimine girmişlerdir.

Türk gazetelerinin bildirdiğine göre, Japon şirketi «Evai Company Limited» 50 milyon dolar, Batı Almanya şirketleri 58 milyon dolar ve Fransız şirketleri 83 milyon dolar (450 - 800 milyon lira ediyor) değerinde fabrikalar kurmayı önermişlerdir. Amerikan «Coppers Company» ise 2 milyar liralık bir inşaatın planını yapmış, fakat bu inşaat sonradan 3 milyara kadar çıkmıştır.[93] Türkler için hiç uygun olmayan bu koşullara rağmen Türk hükümeti Amerikan şirketleriyle iş yapmaya zorlanmıştır.

---

(91) Türkiye İktisit Gazetesi, **15 Ocak ve 12 Şubat 1960.**
(92) Ulus, **1 ve 10 Ocak 1961.**
(93) Yön, **Sayı: 92, 1 Ocak 1965, s. 3.**

Gerekli hazırlıklardan sonra Ereğli Demir Çelik Fabrikaları A.Ş., «Coppers Company», «Westing House Electric International and Company», ve «Blonoks Company» adlı Amerikan şirketlerinin hisseleriyle kurulmuştur. Amerikan şirketlerinin toplam katılma miktarı 14 milyon dolardır. Özel bir anlaşmaya göre, 1961 Mayısından sonra (12 milyon dolar hisseyle) Fransız şirketleri, (10 milyon dolarla da) İtalyan şirketleri bu şirkete hissedar olmuşlardır.

Yabancı şirketler, kuruluşta 36 milyon dolarlık hisse sahibiydiler. Türk hissesi ise, devlet teşekkülleri Sümerbank'ın ve Karabük Demir ve Çelik Fabrikası'nın her biri 12'şer milyon dolarlık, Ticaret ve Sanayi Birliği'nin 12 milyon dolarlık ve İş Bankasının 12 milyon dolarlık yatırımlarıyla 48 milyon dolardır.[94]

Şu ilginç noktayı da belirtelim ki, Amerikan şirketleri çoğunlukla şirkete hisselerini para olarak yatırmıyor, fabrikalar için gerekli malzemeyi sağlıyor, bu donatımın değeri karşılığında hisse sahibi oluyorlardı. «Coppers Company» bu şekilde 126 milyon liralık hisse elde etmişti.[95]

Demir çelik şirketi, hükümetten ayrıcalı haklar alıyor ve destek görüyordu: Fabrika açılmadan önce bile devlet, hissedarlara, sermayelerinin %6'sı tutarında kesin bir gelir garanti ediyordu. Devletin şirketteki tüm kredi ve yatırımlarının tutarı 939 milyon liraya ulaşmıştı; devlet şirkete katılmış ve hisselerinin önemli bir kısmının (5-10 liradan, 1,2 milyon liralık) satışını çeşitli yollarla kolaylaştırmış, fabrikaları hammaddeyle donatabilmek için Karadeniz'de özel bir liman yaptırmıştı. Devlet teşekkülleri «Sümerbank» ve «Karabük Demir Çelik Fabrikaları», hisselerinden bir kısmını bir süre sonra kurumun özel şirket haline dönüşmesini sağlamak ama-

(94) Forum. **Sayı: 163, 15 Ocak 1961, s. 4 ve 5**; Ulus. **11 Eylül 1962**; Akis, **Sayı: 342, 16 Ocak 1961, s. 24 ve 25**; Türkiye İktisat Gazetesi. **12 Ocak, 30 Mart, 12 Nisan, 1961**; Middle East Digest. **16 June 1961, page 275.**

(95) Yön. **Sayı: 92, 1 Ocak 1965, s. 3.**

cıyla özel kişilere ve anonim şirketlere satma yükümlülüğünü yerine getirmişlerdir.[96]

Muazzam yardımına ve aynı zamanda devletin şirkete hissedar olmasına rağmen, hükümet, şirketin faaliyetini denetleyememiştir. Türk gazeteleri açık açık hükümetin, bu fabrikaların kurulmasında Amerikalıların ısrarlarına dayanamayıp harcadığı korkunç kaynaklara «karşılık hiçbirşey alamadığını» yazıyordu. Bu durumun başlıca nedeni, bir Türk bakanının da kabul ettiği gibi, «Amerikalıların denetime karşı» olmalarıydı.[97] Aslına bakılırsa, şirket yönetim kurulunun dokuz üyesinden üçü Amerikan «Coppers Company» şirketinin temsilcisi, biri İş Bankası'nın temsilcisiydi. Vehbi Koç'a bir, Sümerbank ve Karabük Demir Çelik'e iki, «devletin kuruldaki temsilciliğinin genişlemesine karşı çıkan» Daniş Koper'e de (baş yönetmen ve kurul üyesi) iki koltuk verilmişti.[98]

Devletin kontrolünün artmasını savunanların çabalarına karşı hem Amerikan tekelcileri, hem de Türkiye'deki büyük iş çevreleri direndiler. Bu sonuncular, gazete ve dergilerde yazdıkları makalelerde, devlet kontrolünün sadece sermayenin en az % 50'si devlete ait olduğu sürece geçerli olduğunu ileri sürerek devlet kontrolunun artmasını protesto ediyorlardı. Örneğin *Forum* Dergisi, Ereğli Demir ve Çelik Fabrikalarının millileştirilmesine karşı bu tutumu takınmıştı.[99]

Eylül 1961'de başlıyan Demir Çelik Fabrikalarının yapımı 1965'de bitti. Bu girişim Yakın ve Ortadoğu'nun en büyük girişimidir. Başlangıç kapasitesi 477.000 ton iken, son kapa-

(96) **«Ereğli Demir ve Çelik Fabrikası,»** İktisadi Yürüyüş. **Sayılar: 436 - 437, s. 84 - 86;** İktisadi Yürüyüş. **Sayı: 432, 1964, s. 12 ve 24;** Yön. **Sayı: 93, 6 Ocak 1965, s. 41:** Forum. **Sayı: 259, 15 Ocak 1965; Sayı: 261, 15 Şubat 1965.**

(97) **«Ereğli Çelik, Nasıl Amerikalı Koppers Grubu ile Daniş Koper'in Çiftliği Haline Geldi»,** Yön. **Sayı: 91, 25 Aralık 1964. s. 4.**

(98) Yön. **Sayı: 93, 6 Ocak 1965, s. 4.**

(99) **«Hükümet ve Ereğli Demir Çelik İşletmesi,»** Forum. **Sayı: 259, 15 Ocak 1965, s. 5; «Ereğli Demir Çelik Fabrikaları TAO,»** Forum. **Sayı: 261, 15 Şubat 1965, s. 5.**

sitesi 1 milyon tona çıkmıştır. Fakat işletmenin üretimi pazarda önemli bir fiyat artışıyla satılacaktı, çünkü «ödenmesi gereken borçlar, borç faizleri, hissedarların kârı ve vergiler» vardı. Böylece üretilen bir malın fiyatı 3.528 lira olacaktı; bu fiyat İtalya'da 1.422 lira, Fransa'da 1.917 lira, Batı Almanya'da ise 2.043 liraydı.[100] İşte Amerikan «yardım»ının Türkiye'nin sanayi kalkınmasında pratik alandaki gerçek faaliyeti buydu. *Yön*, bu «yardım»la ilgili olarak, halkın ABD emperyalistlerine ve Türk milyonerlerine yüzyıllarca sürecek ağır bir haraç ödeyeceklerini yazıyordu.

İşçilerin Türk burjuvazisi ve emperyalistlere ödeyecekleri bu haracın tutarı ne kadardır? Anlaşılmayan birtakım nedenler yüzünden Türk istatistikleri bu soruyu cevapsız bırakmaktadırlar. Fakat birçok olgu ve dolaylı rakamlar, bir yanda inanılmaz yoksulluğu, diğer yanda muazzam zenginliği dile getiren şaşırtıcı bir tabloyu sergileme olanağını sağlamaktadır. Bu sergileme, herşeyden önce, kârdan aslanpayını alan büyük sermaye gelirlerinin bir panoramasını vermektedir.

İş Bankası'nı ele alalım. İş Bankası'nın muazzam iş hacmi, özel sermayenin kredi şirketleri arasındaki başat durumu, sigorta işlerindeki etkili yeri, ona cömert yardımlar ve dayanak sağlayan emperyalist tekeller ile sıkı işbirliği, bu bankanın büyük kârlar elde etmesini olağan kılmaktadır. İş Bankası yönetim kurulu raporuna göre, sadece 1961 - 1964 döneminde toplam gelir miktarı şöyle bir artma göstermiştir: 218,9 milyon lira, 243,4 milyon, 294,5 milyon ve 323,9 milyon lira.[101] İş Bankası'nın 1961-63 arası «net kârı» şöyle

(100) D. Avcıoğlu, «Ereğli - Çelik Dosyası Açılmalıdır,» Yön, Sayı: 92, 1 Ocak 1965, s. 3.

(101) Türkiye İş Bankası, Annual Report 1964, s. 80; Cumhuriyet, 1 Nisan 1964. Karşılaştırma yapmak için şunları belirtmeliyiz: Devlet bütçesine kurumlar vergisi olarak giren bütün gelir 1962 yılında 356, 6 milyon lira idi. Türkiye'nin en büyük özel kurumu olan İş Bankası'nın, 1964 yılında 323,9 milyonluk gelirinden, kurumun kârının %7'sini teşkil eden 22,6 milyon lira vergi vermesi çok ilginçtir. Aynı zamanda işçilerden kesilen vergiler ise, ücretlerinin %10'u ile %18'i arasında değişiyordu.

büyümekteydi: 15,2 milyon, 19,2 milyon, 25,4 milyon lira, -ki bu ödenen şirket sermayesinin % 125, % 192 ve % 250'sine tekabül eder. Şunu da belirtmeden geçemeyiz ki, İş Bankası'nın «net kâr»ının mutlak miktarı ve kâr düzeyi 1960 Devrimi'nden önceki tipik indekslere göre üç misli artmıştır.

İş Bankası yurtta en kârlı şirket olmaya devam etmektedir. 1963'teki bilgiye göre, devlet bankalarının «net» kârının ortalama ölçüsü sermayenin % 7'siyken, bu oran özel bankalarda % 14,1'i buluyordu.[102] Kaide olarak özel bankalarda hissedarlara ödenen pay % 10'u geçmiyordu. Aynı zamanda, 1961 - 1963'te İşBankası ise «devredilemeyen» hisse sahiplerine % 45 pay öderken, «hamiline ödenen» hisseli olanlara % 120, bankanın «kurucu» hissedarlarına ise 1961'de % 399'9, 1963'de %510,5 ödüyordu.

1963'de «devredilemeyen» hisseler ve «hamiline ödenen» hisseler, yazılı değeri 10 lira iken, Türkiye esham borsasında 73-83 liraya satılıyordu. Aynı kaynağa göre, İş Bankası'nın 100 liralık «kurucu» hisseleri 1960'da 2.395 liraya satılıyordu.[103] İş Bankası hissedarlarının ve özellikle kuruculârının memnun olmaları için yeterli neden vardı: «Her türlü durumda bizden en değerli yardımlarını esirgemeyen hükümetimize en içten bağlılığımızı bildiririz» diyorlardı.[104]

Daha başka büyük bankalar da sağlam gelirle donatılmıştı. Milyoner Kazım Taşkent tarafından kurulan, kredilerle bir örümcek gibi ülkedeki binlerce halı dokuyucusunun etrafını saran Yapı ve Kredi Bankası'nın (kuruluş sermayesi 40 milyon lira)[105] sadece 1963 yılında 112,2 milyon liralık geliri vardı ve sermayenin % 18,5'ini oluşturan 7,4 milyon liralık «net» kâr elde ediyordu.[106] 15. Kuruluş yıldönümünde ko-

(102) **H. Cillov**, Türkiye Ekonomisi, **s. 425.**
(103) **T. C. Merkez Bankası AŞ. Aylık Bülten, Sayı: 1, 1964, s. 68 ve 69;** Türkiye İş Bankası, **a.g.k. s. 63.**
(104) Türkiye İş Bankası, **a.g.k., s. 64.**
(105) İktisadi Yürüyüş, **Sayılar: 436-437, 16 Eylül 1964, s. 6 ve 124.**
(106) Cumhuriyet, **1 Nisan 1964.**

nuşan K. Taşkent, bankanın gelecekte «uygun olanakları değerlendirerek halkımıza ve iş adamlarımıza hizmetini artırmaya» çalışacağını belirtmiştir.[107]

Vakıflar Bankası hissedarları «şirketlerinin 1963'teki bilançosundan çok memnundular.» O yıl bankanın kârı, bir önceki yıldan % 13,3 fazlaydı. Hissedarların payları %6,019'u buluyordu.[108]

(Kuruluş sermayesi 8 milyon lira olan) İngiliz Fransız Osmanlı Bankası'nın 1963'de geliri 58,6 milyon liraydı. Bu miktardan (toplam gelirin %7'sinden az olan) 4 milyonluk vergi tutarını ve yedek akçeye ayrılan miktarı düştüğümüz zaman geriye «net» kâr olarak 10,14 milyon lira, yani şirket sermayesinin %130'u kalmaktadır.[109]

Bazı Türk iktisatçılarının hesaplarına göre, - çoğu banka ve sigorta şirketlerine giden - kârlar «oldukça önemli bir miktar» tutmaktadır. 1952'de toplam kâr miktarı Türk Anonim Şirketlerinin sermayelerinin %44'ü idi; bu sayı 1960'da da %71'di.[110]

Çok önemli gelirler devlet teşekküllerinde de elde edilmektedir ve bu tür işletmelerde binlerce işçi yoğun bir kapitalist sömürüye maruz kalmaktadır.

Aşağıda bazı devlet teşekküllerinin 1964'teki «net» kârları ile ilgili rakamları veriyoruz:[111]

Şirket	*Şirketin Ödenen Sermayesi (milyon lira olarak)*	*Net Kâr (milyon lira olarak)*
Türk Demir ve Çelik İşletmesi	400	11,9
Makina ve Kimya Endüstrisi	359,9	20,9

(107) İktisadi Yürüyüş. **Sayılar: 436-437, 1964, s. 6 ve 124.**
(108) **a.g.g., s. 16.**
(109) Cumhuriyet. **3 Nisan 1964.**
(110) **İ Ongut,** Türkiye'de Bir Sermaye Piyasasının Gelişmesi, **s. 158.**
(111) İktisadi Rapor, 1965, **s. 122, ve 127.**

İşletmesi (askeri işletme)		
Sümerbank	500	10,4
Kağıt Endüstrisi İşletmesi	100	21,8
Etibank	500	155,4
Kömür İşletmesi	750	38,8
Ziraat Bankası	727,2	18,4
Posta Telgraf ve Telefon İşletmesi	169,9	26,9
Et ve Balık Kurumu	40	26,2
Zirai Donatım Kurumu	57	15,3

Yukarıda verilen devlet teşekküllerinin «net» kârlarına ilişkin rakamlar, devlet teşekküllerinin toplam gelirinin sadece önemsiz bir kısmını oluştururlar. «Net» kâra girmeyen yüzmilyonlarca liralık kâr, ülkenin askerileştirilmesinde, anonim şirketlere katılmakta. yabancı tekeller dahil özel sektörü desteklemekte harcanmaktadır.

Türk basınında da Türkiye'deki yabancı şirketlerin kârı üzerinde tahminlerde bulunulmuştur. Aslında bu kârları tahmin etmek son derece güç bir iştir, çünkü birçok yabancı şirket sahipliklerini «Türk milli» tabelası arkasına saklamaktadır.[112]

Aşağıda yabancı şirketlerin kendi ifadelerine göre kârlarını veriyoruz.[113]

Amerikan - Türk Şirketi General Elektrik TAŞ, 1958'de (% 60'ı yabancı olmak üzere) 5 milyon lirayla kurulmuştur. Kâr: 1959 - 4 milyon lira, 1960 - 3,7 milyon lira, 1961 - 4,5 milyon lira.

«Squibb İlaçları AŞ» 1951'de (%70'i bir Amerikan ortağa ait olmak üzere) 1,4 milyon lira sermayeyle kurulmuştur. (Kâr: 1955 - 2,7 milyon lira, 1956 - 6,3 milyon lira, 1957 - 3,8 milyon lira, 1958 - 1,7 milyon lira, 1959 - 7 milyon lira. Bir Türk yazarı şöyle yazmaktadır: «Firmanın geliri sermaye-

(112) D. Avcıoğlu, «Gençliğe Çağrı,» Yön. Sayı: 91, 25 Aralık 1964.
(113) a.g.d.

sinin her yıl birkaç mislini aşmaktadır. Hissedarlar istedikleri zaman kârı yurt dışına çıkarabiilrler.»

«Türk Philips ve Ortakları AO» şirketi 1955'de (hemen hemen tümü yabancı olan) 4,6 milyon lira sermayeyle kurulmuştur. Kâr: 1960 - 9,5 milyon lira, 1961 - 6,1 milyon lira, 1966 - 13 milyon lira.

«Argo - Merk Zirai Mücadele İlaçları A.Ş.» (ziraat için zehirli kimyevi maddeler), 1958'de (Alman - Türk ortak sermayesiyle) 1 milyon sermayeyle kurulmuştur. Kâr: 1959 - 2,7 milyon lira, 1960 - 2,3 milyon lira.

Türk - İngiliz - Hollanda şirketi, «Ünilever Türk Ticaret ve Sanayi A.Ş.» 1952'de 5 milyon lira sermayeyle kurulmuştur. (%80'i yabancı sermaye, %20'si İş Bankası) Kâr: 1954 - 7,7 milyon lira, 1955 - 10,4 milyon lira, 1956 - 13,2 milyon lira, 1957 - 15,4 milyon lira, 1958 - 22,6 milyon lira, 1959 - 16,6 milyon lira, 1960 - bilinmiyor, 1961 - 16,3 milyon lira, 1962 - 20,99 milyon lira.

Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı petrol şirketleri petrol çıkarımından ve ülkeye yaptıkları petrol ithalinden kâr ederler. Yabancı şirketler her milyon ton Türk petrolünden 320 milyon lira kazanabilirler. Türkiye, petrol ürünleri ithalinden her yıl 20 milyon lira kaybetmektedir. Halen yabancı şirketler petrol sanayiine yatırdıkları paranın üç mislini yurt dışına çıkarmaktadırlar.

Yabancı bankaların «net» kârının ortalama ölçüsü milli bankaların ortalama kâr ölçüsünden on kat daha fazladır. 1963'teki bilgilere göre, çeşitli banka kategorilerinde «net» kârın ödenmiş sermayeye oranı aşağıda gösterilmiştir. (yüzde olarak):[114]

Devlet bankaları	7,0
Büyük ticari bankalar (özel)	14,1
Küçük mahalli bankalar	2,5
Yabancı bankalar	124,2

(114) H. Ciilov. Türkiye Ekonomisi, s. 425.

Her ne kadar yabancı bankalara yatırılan aktifler, Türkiye bankalarına yatırılan toplam aktiflerin önemsiz bir kısmıysa da, banka sermayesinde büyük kârlar bu yabancı bankalara gitmektedir.

Bütün olarak, 1952 - 1963 döneminde yabancı şirketler Türkiye'ye 39,7 milyon lira nakit para yatırmışlardır. Aynı dönemde 124,1 milyon lira nakit parayı yurt dışına çıkarmışlardır.[115] Bu tutar yıllara göre şöyle dağılmıştır (milyon lira olarak):

1952	0,1	1956	2,4	1960	24,3
1953	0,3	1957	4,6	1961	21,4
1954	0,8	1958	9,9	1962	23,3
1955	1,3	1959	11,0	1963	24,8

Yine de, bu rakamlar emperyalist tekellerin gerçek gelirinin önemsiz bir kısmını oluşturmaktadır.

TABLO IX

1962'de Bazı Şirketlerin Kârları*

Şirketin Faaliyet Biçimi	kuruluş Tarihi	Sermayesi (milyon lira olarak)	Kârı (milyon lira olarak	Kârın kuruluş sermayesine oranı (yüzde olarak)
Boru Şirketi (Türk-Alman sermayesi)	1957	5,6	43,0	757
Zehirli kimyevi Maddeler Şirketi (Türk - Alman sermayesi)	1958	3.0	5,8	193
Elektrot şirketi (Türk - Amerikan sermayesi)	1957	2,0	7,6	380
Margarin Şirketi (Türk - İngiliz - Hollanda sermayesi)	1952	30,0	141.6	470
İlaç Şirketi (Türk - Alman sermayesi)	1951	2,8	25,6	914
Lamba Şirketi (Türk - Amerikan sermayesi)	1948	5,0	18,5	370
Elektrik Tesisatı Şirketi (Türk - Amerikan sermayesi)	1955	9,1	34,1	374

(115) D. Avcıoğlu, «Yabancı Sermaye İle Kalkınma Efsanesi,» Yön, Sayı: 80, 9 Ekim 1964, s. 8 ve 9.

(*) D. Avcıoğlu, «Yabancı Sermaye ile Kalkınma Efsanesi», Yön 9 Ekim 1964, s. 8-9 Yazar şirket adlarını vermemektedir. Ana sermayenin kimliğini biz tesbit ettik.

1962'de verilen bilgilere göre, yabancı ve karma şirketler bir yılda kuruluş sermayelerinin 3-5-15 misli fazla kâr etmişlerdir (Tablo IX).

Bir Türk yazarının da işaret ettiği gibi, kârlar, «aşırı yüksek»tir. Aslında, yabancı (karma) şirketler bir yılda sadece yatırdıkları sermayeyi çıkartmakla kalmamakta, bu miktarın çok çok üstünde kâr etmektedirler. Truman Doktrini ve Marşal Planı'nın ilanından sonra, Amerikalı işadamları yurt dışına yatırılan her doların yurda bir dolar kâr sağlıyacağını söylüyorlardı. Şimdi açıktır ki, yatırılan Amerikan dolarları çok daha fazla kâr getirmektedir. Bu kârlar, Türkiye'nin emperyalist ülkelere tüm olarak bağımlılığıyla, emperyalistlerin büyük sermayeyle işbirliğiyle, emekçilerin ve herşeyden önce bütün işçi sınıfının çağdaş yöntemlerle sömürülmesiyle sağlanmaktadır.

Sömürücüler Türkiye'nin toplam milli gelirinden ne kadar pay almaktadır ve bu payda değişen yönler nedir? Maalesef Türk istatistikleri bu sorulara cevap verememektedir. Yine de, bu konuda araştırmalara başlanmıştır. Haftalık *Yön* Dergisi'nin verdiği rapora göre, Amerikan Yardım Organizasyonu, Amerikalı profesör Enos'un yönetiminde Türkiye Planlama Teşkilatı'na bağlı olarak milli gelirle ilgili bazı verileri incelemeye kalkmış ve «Amerikalı profesörü sosyal adaletsizliğiyle hayretler içinde bırakan» sonuçlara varmıştır.[116] Hesaplarını yayınladıktan sonra Amerikalı profesör: «gelir dağılımının son derece adaletsiz olduğu bir ülkede, eğer gittikçe daha enerjik bir şekilde protesto hareketleri olmuyorsa, çok şaşırırım» demiştir.[117]

Profesör Enos, bir Amerikalı burjuva bilim adamıdır. Biz onun Türkiye'nin toplam milli gelirini hesaplayış yönte-

(116) D. Avcıoğlu, «İşçiler Milli Gelirden Paylarını Nasıl Arttırabilirler» Yön, Sayı: 91, 25 Aralık, 1964, s. 15.

(117) J. L. Enos, «Türkiye'de Gelir ve Vergi Dağılışı,» Yön, Sayı: 59, 30 Ocak 1963, s. 8.

mini, «sosyal sınıfları» tanımlama yöntemini, hatta onların aldığı gelir miktarını kabul edemeyiz. Güvenilmez metodolojik öncüllerle hesaplanan Türkiye'nin burjuva istatistikleri, milli gelirle ilgili bilgileri bir hayli saptırmaktadırlar. Kısacası, Türkiye'de milli gelirle ilgili bütün rakamların, milli geliri araştırma yönteminin doğruluğu henüz şüphe götürmektedir. Yine de, her ne kadar elimizdeki verilerin güvenilirliği son derece nisbi olmakla beraber, işçilerin sömürülmesi olayını açıkça ortaya koymaktadır.

1962'de Türkiye'nin faal nüfusu 14.425.000 kişiydi. Bu rakam, Profesör Enos tarafından 6 sosyal gruba dağıtılmıştı: Fakir köylü, orta köylü, zengin köylü, işçi ve hizmetliler, memurlar ve kapitalistler.[118]

Profesörün hesaplamalarının sonucu aşağıdaki Tablo X'da verilmiştir.

TABLO X

«Sosyal Gruplar» ve Milli Gelirdeki Paylar*

Nüfus Grupları	İnsan Sayısı (bin olarak)	Toplam Faal Nüfustaki Oranı	Milli Gelir Miktarı (milyon lira olarak)	Bütün Gelirdeki yüzdesi
Köy Nüfusu:	10.866	76,2	19.450	38,4
Fakir köylü	10.289	72,2	11.340	22,4
Orta köylü	491	3,4	4.140	8,2
Zengin köylü	86	0,6	3.970	7,8
Şehir nüfusu:	3.559	23,8	31.150	61,6
İşçiler ve Hizmetliler	3.011	20,0	15.030	29,7
Memurlar	448	2,8	3.780	7,5
Kapitalistler	100	0,7	12.340	24,4

Daha önce değindiğimiz eksiklerine rağmen, Tablo X, bir yere kadar milli gelirin dağılımındaki üstünkörü ilişkile-

(118) a.g.d., s. 8 ve 9.

(*) D. Avcıoğlu, «İşçiler Milli Gelirden Paylarını Nasıl Artırabilirler, Yön, No: 91,25 Aralık 1964, s. 15.

ri vermekte ve bir takım önemli sonuçlar çıkarmamızı sağlamaktadır. Herşeyden önce şunu görebiliyoruz ki, nüfusun %75'i tarım kesiminde olup, milli gelirden aldıkları toplam pay %38'dir. Bu durum, tarım sorununu çözmedeki başarısızlıktan ve tarımdaki korkunç gerilikten dolayıdır. Bir avuç toprak sömürücüsü - büyük toprak sahipleri ve köy zenginleri, ki bunlar kırsal nüfusun çok küçük bir kısmıdır - bu nüfus gelirinin %20'sini yani hemen hemen yılda 4 milyar lira elde ederler.

Milli gelirin büyük bir kısmı şehirde dağılmaktadır. Bir yılda 3 milyon işçi ve hizmetli 15 milyar lira kazanırken, bir avuç kapitalist toplam gelirin dörtte birini alırlar. Girişimci kapitalistlerin, memurla birlikte payları, 3 milyon işçi ve alt düzeydeki hizmetlinin milli gelirden aldığı toplam paydan fazladır.

Tümüyle, Türk halkı, kır ve şehir sömürücülerine ve de çoğunluğu sömürücü sınıfların temsilcileri olan memurlara 20 milyar liradan fazla, yani tüm milli gelirin %40'ını ödemektedir. Aslanpayı, bütün sömürücü sınıflar gelirinin %61'ini alan şehir kapitalistlerine gitmektedir. Yukarıda verilen rakamlar Türkiye'nin burjuva basınınca da onaylanmıştır. 1962 *Türkiye Yıllığı*, 1960'da milli gelirin %38'inin nüfusun %2'sine gittiğini çok kesin olarak yazıyordu.[119]

25 Mart 1964'de *Akşam* Gazetesi'nde şu bilgiler veriliyordu: «Tarım işçileri ve az topraklı köylüler nüfusun %70'ini oluştururlar (21 Milyon) ve milli gelirin %20'sini paylaşırlar, yani 9 milyar lira; orta köylüler, hizmetliler ve işçiler nüfusun % 28'ini oluştururlar (8,4 milyon) ve milli gelirin % 35'ini paylaşırlar, yani 15.750 milyon lira. Milli gelirin geri kalan % 45'i, ki 20.250 milyon lira tutmaktadır, nüfusun % 2'sini oluşturan (600.000 kişi) büyük toprak sahiplerine, tüccarlara, sanayicilere gitmektedir.

(119) Türkiye Yıllığı, 1962, Ankara, 1962, s. 286.

Milli geliri hesaplarken, burjuva literatürü, Türkiye'nin kişi başına düşen ortalama gelirini kullanıyor. Bu yöntem doğal olarak toplumun çeşitli sınıflarının temsilcileri arasında gelirin gerçek dağılım ortalamalarını veren bilgiyi saklamak olanağı sağlamaktadır. Bu hesaplar bazı düzeltmeler gerektirmektedir. 1962'de kişi başına düşen ortalama milli gelir 1.871 lirayken[120] nüfusun çeşitli kategorilerine göre gelir dağılımını göz önünde tuttuğumuzda görürüz ki, «yoksul köylünün» yıllık geliri 1.100 lira gibi düşük bir miktar olmasına karşılık, «zengin köylünün»ki 46.000 liradır. İşçi ve küçük hizmetlinin ortalama milli gelir tutarı yılda 5.000 lirayken, (asgari yaşama düzeyi için gerekli miktar ayda 415 lira kadar) «kapitalistin» geliri 123.000 liradır. Kırsal kesimde, büyük toprak sahibi yoksul köylüden «ortalama» 40 misli daha fazla, kapitalist ise işçiden 25 misli daha fazla kazanmaktadır.

Türk basını, bugün, yalnız gelir dağılımındaki korkunç adaletsizliği değil, işçilerin bu çerçeve içinde gittikçe düşen payını da kabul etmektedir. Böylece, yukarıda sözünü ettiğimiz D. Avcıoğlu, «bu demektir ki, işçilerin ve yoksul sınıfların milli gelirden payı sadece çok düşük bir miktarda kalmamakta, yıldan yıla düşmektedir» demiştir.[121] İşte bütün bunlar milli gelir dağılımını bazı rakamlarla veren örneklerdir.

Elimizdeki bilgiler gösteriyor ki, Türk burjuvazisi 1960 Devrimi'nden önceki faaliyetini bugün de aynı yönde, aynı biçimde devam ettirmektedir. Devrim sırasında çıkarı açısından az çok zarar gören büyük burjuvazi, Devrim'den sonra durumunu düzeltmekle kalmamış, tekrar güçlenmiş ve faaliyetini yaygınlaştırmıştır. Büyük Türk sermayesi, özellikle tekelleşen üst kesimleri, gittikçe daha çok kilit noktalarını ele geçirmekte, kendi amaçları için milli kaynakları ra-

(120) H. Cillov, Türkiye Ekonomisi, s. 117.
(121) Yön, Sayı: 91, 25 Aralık 1964, s. 15.

hatça kullanmakta, emperyalist tekellerle daha sıkı işbirliğine gitmekte, ekonomik ve politik etkisini sağlamlaştırmak için bu tekellerin desteğinden, tecrübesinden ve yardımından faydalanmaktadır. Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu dönem, bir yandan bazı büyük sermaye temsilcilerinin tekelleşme, öte yandan bazı politik çevrelerin gittikçe artan gericilik ve yayılma özelliği gösterdiği bir dönemdir. Tekelci sermaye haline dönüşen büyük sermaye, ona bağlı büyük toprak sahipleriyle birlikte, Türk halkının çektiği acıların tek suçlusu ve Türk toplumunun başlıca gerici gücü olarak kalmaya devam etmektedir.

Büyük sermaye temsilcilerinin güttükleri gayrimilli politika, Türkiye'de sınıflar ve tabakalar arasındaki çelişmeleri keskinleştirmektedir. Türk burjuvazisinin, özellikle büyük burjuvazinin baskısı, proletaryanın öncülüğünde bütün emekçi sınıfların direnişiyle karşılaşmaktadır.

Dördüncü Bölüm

DEVRİMDEN SONRA TÜRKİYE'DE İŞÇİ SINIFI VE İŞÇİ HAREKETİ

1960 olayı, Türkiye'de bütün sınıfları etkilemişti. Fakat bu olay muhakkak ki, en çok işçi sınıfı için büyük önem taşımaktaydı. Türkiye'nin bütün tarihsel gelişim sürecinde işçi sınıfı ancak bu son yıllarda gittikçe büyüyen bir anti - kapitalist güç olmuş, Devrim sonrası etkin mücadelesi sonucu ülkenin politik ve ekonomik hayatının merkezini teşkil etmiştir.

Türkiye proletaryasının durumu ve mücadelesi, Türkiye ekonomisinin ve yurt içi politikasının başlıca sorunlarından biridir. Türkiye'de işçi hareketleri ve genel demokratik hareketler ülkenin dış politikasında da etkili olmaya başlamıştır.

Bayar-Menderes Hükümeti'nin yönetimi göstermiştir ki, Türkiye burjuvazisi artık kaba kuvvetle iktidarda kalamaz; örgütsüzlüğünden ve baskı altında tutulmasından ötürü işçi sınıfının pasifliğine güvenemez. Bugün işçi sınıfı düşmanları bile Türkiye proletaryasının korkulacak bir güç olduğunu kabul etmektedirler.

Türkiye'de ücretli işçi sayısı 2,8 milyondur. Yüzbinlerce işsizi de bu sayıya katarsak,[1] tüm nüfusun (30 milyon) % 10'unu, faal nüfusun da % 21-23'ünü meydana getiren işçi sayısının 3 milyonu aştığını görürüz.

Ülke içinde, ayrıca, birkaç milyon (kişisel rakamlara göre değişen, 3-5 milyon kadar) yarı - proleter, kır ve şehir yoksulundan oluşan, «proleter olmayan», yoksullaşma arttık-

(1) T. C. Merkez Bankası AŞ. Aylık Bülten, **Sayı: 4, 1964, s. 84.**

ça sayıları da artan «gizli işsizler» ordusu vardır.[2] Bu sayı kır «gezici işçiler» ordusunun önemli bir kesimini, şehir yarı emekçilerinin çoğunluğunu - gündelikçiler, zanaatkarlar, küçük üreticiler - ve nüfusun diğer yoksul kesimlerini de içerebilir. Bunlar sosyal durumlarıyla proleter ve proleter olmayan tabakalar arasında yer alırlar, (küçük mal sahipleri yarı işçi, yarı ortakçıdır). Proleter olmayan şehir nüfusunun orta sosyal tabakalarının önemli bir kısmının durumu proletaryanın durumundan biraz farklıdır. 1965 Mart ayında Devlet İstatistik Enstitüsü devlet teşekküllerindeki hizmetlilerin aylıkları ile ilgili bir rapor yayınlamıştır. Rapordaki bilgiye göre, 268,900 hizmetliden 44,200'ünün aylığı 100-400 lira arasında, 93.900 hizmetlinin aylığı ise 400-600 lira arasındaydı (kalifiye bir işçinin ücreti kadar). Demek oluyor ki, devlet memurlarının yarısının aylığı bir kalifiye işçinin ücretine yakındır. Bu yüzden, doğal olarak, küçük memurun bu durumu, sık sık bugünkü gerçeklere karşı kararlı protestolarla kendi ortamlarında bir küçük burjuva radikalizmini doğurmaktadır. Görülüyor ki, Türkiye proletaryası, şehir ve kır işçilerinin yoksulluğunu çeşitli derecelerde ortaya koyan, karışık bir görünüm arzeden, sayısız proleter - olmayan tabakalar nüfusuyla çevrilmiştir. «Proleter - olmayan» nüfusun çoğu emperyalizme karşı mücadelede, barış ve sosyal ilerleme mücadelesinde işçi sınıfının en yakın müttefikidir.

Türkiye proletaryası çok karmaşıktır, heterojendir. Yapısı ve bileşimi, ülkenin genel ekonomik geriliği dahil, birçok faktör tarafından belirlenmektedir.

1961 yılında, bütün ücretli işçilerin 640.000'i imalat sanayiinde çalışmaktaydı, bunların % 78'4'ü özel sektörde, % 21,6'sı da devlet sektöründe toplanmıştı. 250.000 işçi zanaat tipi küçük girişimlerde, 60.000 işçi maden çıkarma sa-

(2) Örneğin, haftalık Yön, 17 Nisan 1963 tarihli sayısında, 1962 yılında Türkiye'nin tarım kesiminde 1,5 milyon tamamen işsiz, 2,5 milyon ise yarı-işsizin olduğunu yazıyordu.

nayiinde, 227.000 işçi inşaat dalında, 600.000 kadarı ticaret kesiminde, 200.000 işçi ulaşımda çalışıyordu. Ülkede aşağı yukarı 1,2 milyon sanayi işçisi vardı.[3] Tarımda mevsimlik ve devamlı işçi sayısı 1 milyon kadardır. Bunlar daha çok İzmir, Adana ve Mersin dolaylarında toplanmışlardır.

Türkiye'de kırsal nüfusun proleterleşme süreci çok hızlanmıştır. Tanınmış Türk sosyologu C. Talas, «genel kanıya göre, tarımda faal nüfusun %10'u devamlı yada geçici işçi durumundadır. Bu yüzden, çalışan kırsal nüfusun 900.000'i devamlı yada mevsimlik işçidir» diyordu. Yazar, Türkiye'nin kırsal kesiminde «çalışabilir» nüfusa 12 yaşına basmış çocukların da dahil olduğunu, bu nedenle tarım işçisi sayısının «daha da fazla olabileceğini» ekliyordu. Başka bir Türk yazarını ima ederek, C. Talas, bütün kırsal kesimde çalışan ücretlilerin % 10'u devamlı işçidir, diye yazıyordu.[4]

Sanayi işçi sayısı da gittikçe artmaktadır. 1938'de büyük ve küçük imalat sanayiinde 560.000 ücretli işçi çalışmaktayken, bu sayı 1950'de 750.000, 1961'de 900.000, 1965'de ise 1.200.000'e çıkmıştır.

Sanayi işçisinin %22'sini kadın ve çocuk işçiler oluştururlar. Tek tek sanayi dallarında (tekstil, tütün, konfeksiyon) ve Bursa gibi sanayi merkezlerinde kadın ve çocuk işçi sayısı %40'a çıkar.

Türkiye'deki hızlı endüstriyel gelişim, özellikle fabrikaların kuruluşunun hızlanması, proletaryanın yoğunlaşıp merkezileşmesi sonucunu doğurmuştur. 1951'de 427.400 işçi en az on işçi barındıran 10.174 işyerinde yoğunlaşmıştı. Sanayi işçilerinin yarısından çoğu tüm işyerleri sayısının %2,2'sini

---

(3) Rabochi, Klass Stron Azii i Afriki, **Moskova, 1964, s. 217**; **R. P. Kornilyenko**, Rabocheye Dvizheniye v Turtsii, 1918 - 1983 gg. **(Türkiye'de İşçi Hareketleri. 1918-1963), Moskova, 1965, s. 101**; Yön, **Sayı: 67, 27 Mart 1963, s. 16**; Türkiye Yıllığı. 1963, **s. 250**.

(4) **C. Talas**, İçtimai İktisat. **Ankara 1961, s. 65 ve 87.**

oluşturan büyük fabrika ve işletmelerde çalışıyorlardı.[5] Türk iktisatçısı H. Cillov'un hesaplarına göre, 1950 sayımınca ele alınan büyük girişimlerin %3,2'sinde tüm ücretin % 84,3'ünü işçilerin % 70,6'sı almaktaydı. Bu girişimler imalat sanayii gayrisafi çıktısının % 78,8'ini üretiyordu.[6]

1962 yılına ait resmi bilgilere göre, iş konumu gereğince işyeri sayısı 32.306'ya çıkarılıyor; bu sayının 4.397'si devlet, 27.909'u özel sektöre dağılıyordu. 4-9 işçili 13.000 kalifiye işyeri, en az 10 işçili de 19.000 işyeri vardı.[7] Böylece, 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerlerinin sayısı 10 yılda iki misline çıkıyordu.

Sanayi işçilerinin hemen hemen % 50'si yurdun üç büyük kentinde toplanmıştır: İstanbul (%23), İzmir (% 18), Ankara (% 8). Ayrıca, Zonguldak (%8), Bursa (% 5), ve Aydın (%4) büyük sanayi merkezlerindendir. Görülüyor ki, Türk sanayi proletaryasının çoğunluğu az sayıdaki büyük şehirlerde toplanmıştır.

Ayrıca, insan gücü yoğunluğu da oldukça yüksek bir derecededir. En büyük sanayi merkezi İstanbul'da işçilerin üçte biri, en az bin kişinin çalıştığı fabrikalarda toplanmıştır.

Aşağıda, İstanbul fabrikalarındaki işgücü yoğunluğunu gösteren rakamları veriyoruz.[8]

İşçi Sayısına Göre İş Yerleri	*Çalışan İşçi Sayısı (bin olarak)*
9 dan az	1,8

(5) **Daha fazla bilgi için bakınız: Y. N. Rozaliev,** Ocherki Polozheniya Promyshlennogo Proletariata Turtsii Posle Vtoroy Mirovoy Voyny **(İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye Sanayi Proletaryasının Durumu Üzerine Gözlemler), Moskava, 1956, s. 37-41.** (Bu kitabın Türkçe çevirisi Yar yayınları arasında çıkmıştır. —y.n.)

(6) **H. Cillov,** Türkiye Ekonomisi, s. 305.

(7) Türkiye Yıllığı, 1962, **s. 259.**

(8) **C. Talas,** İçtimai İktisat, **s. 89. Belli ki, yazar kalifiye teşebbüslerden söz etmektedir.**

10-19	1,2
20-49	6,8
50-99	4,7
100-199	17,1
200-499	16,8
500-999	17,7
1.000 den fazla	31,2
Toplam	97,3

Görüldüğü gibi, işçinin % 82'si, en az 100 işçisi olan fabrikalarda çalışmaktadır. Bu rakamlar, işgücünün büyük ve en büyük sanayi işyerlerinde toplandığını belirtmektedir.

Bütün ülke çapında da durum aşağı yukarı aynıdır. Türkiye'de 1-3 işçisi olan binlerce küçük ve son derece küçük işyeri vardır. Bu işyerleri istatistiklerin kapsamına girmemektedir. Çeşitli dönemlere göre işçi - gündelikçi sayıları değişen dağınık atelyeler hakkında istatistik kayıtlar yoktur.[9] Binlerce küçük işyerine dağılan işçi sayısının çok olmasına rağmen, bunlar tüm sanayi işçi sayısının ancak %20 - 25'ini oluşturur.

İşçi sınıfı, gerçek proleter olan önemli bir tabakaya sahiptir (300.000-400.000). Ancak son zamanlarda işçi sınıfındaki toplam artış, geniş işçi kitlelerinin endüstriyel üretime katıldığını göstermektedir. Türk proletaryasının saflarını dolduranların temel kaynağı, dağılma durumunda olan köylülük ile kırsal yöre ve şehir yarı - proleter unsurlarıdır. Savaş sonrası yıllarında yüzbinlerce malıvolmuş ve yaşamak için gerekli araçlardan yoksun bırakılan köylü, yaşama ve geçinme imkanı bulmak için şehirlere ve yoğun kapitalist tarımsal üretim merkezlerine akın etmişler ve çalışmışlardır. Bu köylülerin büyük bir kısmı işçi sınıfı saflarına girdikleri

(9) **Daha fazla bilgi için bakınız: Y. N. Rozaliev, «Türkiye Sanayiinde Kapitalizmin Gelişmemiş Biçimleri»** Turetskiy Sbornik, **Moskova, 1958, s. 87-108.**

halde, küçük toprakları ile ilişkilerini devam ettirirler ve belli dönemlerde (yılda 3 veya daha fazla ay için) tarlada çalışmak üzere kırsal kesimlere geri dönerler.[10]

Geçici ve mevsimlik işçilerin çoğu tarım alanında toplanmışlardır. Bu sahada geçici işçilerin oranı % 90'dır. Şehirlerdeki geçici ve mevsimlik işçilerin çoğunluğu, inşaat işçileri, hamallar, tütün işçileri, gıda sanayiinin kollarında çalışan işçilerdir.[11] Şehirdeki mevsimlik işçilerin önemli bir kısmı bakır, krom, demir, kömür vb. madenlerinde çalışır. Şu anda Zonguldak'taki kömür ocaklarında 40.000'den fazla işçi «devamlı» «geçici» ve «değişken» olarak çalışmaktadır. Kömür madenlerindeki devamlı işçiler düzenli çalışanlardır. Değişkenler bir ay madenlerde, bir ay arazide çalışırlar. Geçici işçiler ise altı aydan az bir zaman için çalıştırılanlardır.[12] Doğal olarak, (15.000 kadar olan) değişken ve geçici işçiler, devamlı işçi ücretlerinin yarısına sömürülmektedirler.

Türk istatistikçilerinin verdiği bazı rakamlara göre, Türkiye'de şehirde çalışan işçilerin %40'ı genellikle yılın küçük bir kısmı için çalıştırılmaktadırlar. Bu durum doğal olarak işçinin bilinçlenmesini engellemekte, yerel görüş unsurlarının muhafaza edilmesini kolaylaştırmakta ve aralarında küçük burjuva ideolojisini doğuran koşulları yaratmaktadır.

Öte yandan, bir kısım köylünün şehirlere ücret için akın etmeleri, sanayi işletmelerindeki işçilerle devamlı ilişkileri olması, kırsal bölgedeki işçilerin bilinç düzeyini yükseltmekte, görüş açılarını genişletmekte, ilerici düşüncelerin kırsal bölgelere daha hızlı girme olanağını sağlamaktadır.

Türkiye'nin endüstriyel geriliği, çok sayıda işçinin hafif sanayi dallarında çalışmaları ile de açıkça ortadadır. Örne-

(10) **O. Tuna, «Türkiye'de Sanayileşme Hareketlerinden Doğan İşçi - İşveren Meseleleri,»** Yeni Türkiye. **İstanbul 1959, s. 303.**

(11) **R. P. Kornıyenko,** Rabocheye Dvizheniye v Turtsii. **1918 - 1963 gg., s. 105.**

(12) **«Zonguldak, Kozlu Olayı,»** Yeni Çağ, **Sayı: 4, 1965, s. 359.**

ğin, 1961'de tüm sanayi işçilerinin %37,5'i tekstil ve kumaş sanayi dallarında, işçilerin ancak %15,9'u makina -tamir ve makina- yapım işletmelerinde (ulaşım ve haberleşme dahil) çalışmaktaydı.

Türkiye'de devlet sektörünün önemli gelişimi, nispeten çok sayıda işçinin devlet işletmelerinde çalışıyor olmasına yolaçmaktadır. İmalat sanayiindeki fabrikalarda çalışan tüm işçi sayısının %20'den fazlası devlet sektörü işletmelerinde, bunların %90'ı da petrol ve kömür sanayiinde çalışmaktadır.[13]

Demek ki, bugün Türkiye'de işçi sınıfı, nüfusun önemli bir kısmını meydana getirmekte olup, Türk toplumunun sosyal yapısında merkezi yerlerden birini kaplamak hakkına sahiptir. En temel ve en hayati ekonomi dallarında (sanayi, ulaşım, haberleşme, v.b.) merkezi ve başat durumda olmasından, yalnız şehirde değil kırsal bölgede de en ileri üretim yöntemleriyle ilişkide olmasından, ülkenin sosyal ilerlemesinin aracı olmasından dolayı, bu ülkede proletaryanın rolü ve önemi, nicel olarak tüm nüfusa olan oranından çok daha fazladır.

Türkiye işçi sınıfının önemli bir kesimini işsizler oluştururlar. Türkiye'de işsizlik, son derece ciddi ve önemli bir sorundur. Konuşmalarından birinde Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel bile işçilerin katlandıkları sıkıntının nedenlerinden birinin işsizlik olduğunu kabul etmek zorunda bırakılmıştı.[14] Bu itiraflara rağmen, ülkede işverenlerin arzusuyla işten atılmaları yasaklayan bir kararname çıkarılmamıştır, vatandaşın çalışma hakkını garanti eden kanunlar yoktur ve işsizlik için bir sigorta kurulmamıştır. Dahası, 1963 Temmuz'unda hükümet, burjuvazinin elinde işçiye karşı zor kullanmada

(13) Türkiye Yıllığı, 1962, s. 250 ve 251.
(14) T. C. Resmi Gazete, 20 Temmuz 1960.

en güçlü araç olan lokavtın resmen serbest bırakıldığı özel bir kanun çıkarmıştır.[15]

İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun Türkiye'de işsiz sayısı ile ilgili verdiği resmi bilgiler, basının gayri resmi bilgileriyle, ileri gelen memurların kabul ettikleri gerçeklerle ve hatta yurt dışına giden işçi sayısı hakkındaki resmi bilgilerle çelişmektedir. Bu durum İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun, yanlızca bu kurumlara müracaat belgesi dolduran önemsiz sayıdaki bir kısım işçiyi kayda geçirmesiyle açıklanabilir. Buna rağmen, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun verdiği bilgide de görüldüğü gibi, Türkiye'de işsizlik büyük bir hızla artmaktadır. 1953 yılı için İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun çeşitli şubeleri 257.000, 1955'de 462.900, 1960'da 688.000, 1963'de 545.100 işsiz kaydetmişlerdir.[16] Türkiye İşçi Partisi Başkanı'nın ifadesine göre, şehir proletaryasının asgari %15'i tam yada kısmen işsiz durumdadır.

Fakat Türk basını zaman zaman işsizlikle ilgili daha büyük rakamlar vermektedir. Örneğin, 1964'de *Yeni Sabah* Gazetesi, Devlet Planlama Teşkilatının, 1964'de işsiz sayısının 1,4 milyon kişiyi bulduğunu gösteren bir raporu hakkında bir makale yayınlıyordu. 19 Mart 1964 tarihli *Akşam* gazetesi ülkede 1,5 milyon işsizin bulunduğunu bildiriyordu. 1964 Nisan'ında *Forum* Dergisi şöyle yazıyordu: «Nüfusun yıllık artışı dolayısıyla 200.000 aile (1 milyon kişi) yaşayabilmek için yeni iş aramak zorundadır. Bu yığının dörtte biri şehirlere gitmektedir». Dergi, gelecek yıllardaki şehir sakinlerinin bu şehre akınlar sayesinde 4-5 milyon kişilik bir artış göstereceğini umuyordu.[17]

Türk işçilerinin Batı Almanya, Avusturya, Belçika ve diğer ülkelerde büyük çapta işe alınmaları, sanayi proletarya-

(15) Rabochiy Klass Stran Azii i Afriki, **s. 223.**

(16) **Şu kaynaklardaki ortalama aylık rakamlara göre hesaplanmıştır:** Annuaire des Statistiques du Travail, **Geneva, 1961, s. 201;** T. C. Merkez Bankası A.Ş. Aylık Bülten, **Sayı: 5, 1964, s. 84.**

(17) Forum, **Sayı: 240, 1 Nisan 1964, s. 7.**

sı arasında önemli derecede işsizliğin varlığına işaret eder. 1961 - 1964 yılları arasında Çalışma Bakanı olan Bülent Ecevit'in söylediğine göre, İş ve İşçi Bulma Kurumu en başta Batı Almanya (87.700), Belçika (12.000), Hollanda (2.900) ve Avusturya (2.500) olmak üzere dış ülkelere 10.000 işçi göndermişti. Buna ek olarak, birçok işçi, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun işe alma işleminden geçmeden dışarıya gitmişlerdir. Örneğin, İsveç'e resmen 215, gayri resmi olarak da 4.000'den fazla işçi gitmişti. Hollanda için bu rakamlar ise 2.900 ve 2.100'[18] dür. 1965 Nisan ayında Reuters'in İstanbul'dan verdiği bir habere göre, o yıl içinde Batı Almanya'da bulunan 100.000 işçiye ek olarak en az 100.000 işçi daha gönderilecekti. Türk yöneticileri, Fransa'ya işçi göndermek üzere Fransız şirketlerinin temsilcileriyle bir anlaşma yaptılar. Bu işçiler, halen Belçika, Hollanda, İsviçre, Fransa, İngiltere ve Avusturya'da resmi yada gayriresmi olarak bulunan onbinlerce işçiye ek olarak gönderilmişlerdir. Aynı sözcü, halen 300.000 Türk işçisinin dışarıya gönderilmek üzere sıralarını beklemekte olduklarını, Batı Almanyanın Türk insangücünden çok kâr etmesi nedeniyle daha 600.000 ucuz işçiye ihtiyacı olduğunu söylüyordu.

İngiliz sözcüsünün yaşamını sürdürme gayesiyle dışarı giden Türk işsizleri hakkında verdiği bilgi, işsizlerin dışarıya gönderilmesi üzerine yapılan resmi «planlarla» hiç uyuşmamaktadır. Eski Maliye Bakanı Ferit Melen'in söylediğine göre, İş ve İşçi Bulma Kurumu, sadece 1967 yılı için dışarıda çalışan işçi sayısını 220.000'e düşürmeyi önermekteydi.[19] Fakat gerçek, bütün bu «planları» altüst etmişti. 1964'te bile, resmi rakamlara göre, Batı Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkelerinde çalışan Türk işçi sayısı 150.000'den fazlaydı.[20]

(18) **«Dışarıya Giden İşçiler Meselesi. Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in Basın Toplantısındaki Demeci,»** Forum, **Sayı: 257, 15 Aralık 1964, s. 15;** Türkiye İş Bankası, Annual Report 1964, **s. 28.**

(19) Ulus, **9 Kasım 1964.**

(20) Türkiye Yıllığı, 1965, **s. 169.**

1965'te, dışarıda 220.000'den fazla Türk işçisi çalışmakta, 300.000'den fazla işçi de sıra beklemekteydi. Batı iktisatçılarının «dünyadaki en ucuz» işçi dedikleri ve çalışmaları Batı kapitalistlerine «çok uygun» koşullar sağlayan Türk işçileri[21], ocaklarda ağır işlerde, yol ve demiryolu yapımında, kimya, metalurji ve diğer sanayi dallarında gayrisıhhi koşullarda çalıştırılmaktadırlar. Hayatlarını kazanmak üzere Türk işçilerinin dışarıya gitmelerini zorlayan nedenler, yalnızca umutsuz durumları, ihtiyaçları, açlık ve işsizliktir.

Görülüyor ki, Türk proletaryasının önemli bir kesimi birinci ve en gerekli yaşama koşulu olan - çalışmadan yoksun bırakılmaktadırlar. İşçi sınıfının çalışan kesimi, sayıları itibariyle sanayi proletaryasını belki de aşan, muazzam bir işsizler ordusuna karşı dengelenmektedir.

İşgücü piyasasında dahi gittikçe büyüyen ihtiyat ordusunun baskısı, kırsal bölgelerdeki muazzam nisbi nüfus fazlası, işçilerin politik haklarından mahrum edilmesi, direnişlerinin insafsızca bastırılması, çeşitli sanayi dallarındaki işçilerin dağınıklığı, işçilerin gittikçe daha fazla sömürülmeleri ve daha birçok faktör, Türk proletaryasının iktisaden son derece ciddi bir durumda bulunmasına ve yaşama standardının çok düşük olmasına yolaçmaktadır.

Bunların yanısıra, Türkiye proletaryasının gittikçe yoksullaşmasını kolaylaştıran dış etkenler de vardır. Türkiye'deki emperyalist tekellerin ekonomik genişlemesi, bunların «Ortak Pazar»a girişi, Avrupa kapitalist ülkeleriyle bütünleşme çabaları, bu koşullarda birçok Türk sanayi hammaddesinin Batı ülkelerinin makinalı üretim maddelerinin maliyet fiyatıyla yarışamayacağı sonucunu ortaya koymuştur. Bunun sonucu olarak, Türkiye ekonomisi, milli burjuvazinin işçisinin sırtından çıkarmaya çalıştığı çok ciddi kayıplarla yüzyüzedir. Şunu da belirtelim ki, 1963'te Türkiye'nin dış ti-

(21) Türkiye İktisat Gazetesi, **20 Ağustos 1964.**

caret borcu 2,9 milyar lira iken[22], buna karşılık demir, çimento, şeker ve diğer Türk mallarının maliyet fiyatı birçok yabancı ülkedekinden daha fazlaydı. Bu durum burjuva girişimcilerinin «kârlılık için,» «rekabet için», «ihracatı arttırmak için» verdikleri mücadelenin birkaç nedeninden biridir.

Burjuvazinin iktisadi çıkmazları işçi sınıfının omuzlarına yükleme çabasına, tanınmış Türk milyoner bankacısı Kazım Taşkent'in İktisadi Araştırma Kurumu'nda yaptığı bir konuşmada sarfettiği cümleler çok açık birer örnektir. Konuşmasında Taşkent, işçilerin artan iş üretkenliğine ve sanayiimizdeki yarışmacılık sorunlarına özel bir dikkat gösteriyordu. K. Taşkent'in görüşüne göre, «girişimlerde üretim teknolojisi bilgisinin yüksek bir düzeye ulaştığı» Batı modelini örnek edinmek, bu amaç için son derece gereklidir. Başka bir deyişle, milyoner, Batı'dan işçiyi en son sömürme yöntemlerinin alınmasını tavsiye ediyordu. K. Taşkent'in bütün konuşması Türk burjuvazisinin, ««gelişmiş ülkelerin gelişmiş metodlarını» ödünç alarak üretilen malların maliyet fiyatlarını nasıl düşüreceğine ve yarışmacılığı nasıl artıracağına hasredilmişti. K. Taşkent kanunların bile Batı'dan kopya edilmesini tavsiye ediyordu: «Maliye, iktisat ve sosyal sorunlar açısından kanunlarımızı geliştirmemizde örneklerimiz her zaman gelişmiş ülkelerin yasaları olmalıdır.»[23] Muhakkak ki, K. Taşkent konuşmasında büyük burjuvazinin çok etkili bir grubunun dileğini dile getiriyordu.

Türk proletaryasının gittikçe kötüleşen durumu, herşeyden önce emek değeriyle ücretler arasındaki muazzam uçurumda ifadesini bulmaktadır ve biz, asgari geçinme ile işçi ücretlerinin karşılaştırmalı rakamlarıyla bu olay hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

Türk istatistikleri, ülkedeki asgari geçim hakkında resmi

(22) Forum. Sayı: 242, 1 Mayıs 1964, s. 10.

(23) K. Taşkent, «İktisadi Gelişmemiz,» Forum, Sayı: 240, 1 Nisan 1964, s. 12 - 17.

bilgi vermemektedirler. Bazı iktisatçıların hesaplarına göre, dört kişilik bir şehirli ailenin asgari geçim miktarı ayda 2.000 liradır.[24] Doğal olarak, bu tutar son yıllarda önemli derecede artan gerçek emek maliyetini çok az yansıtmaktadır. Üretimin teknolojik düzeyinin artışı, emeğin yoğunlaşması ve üretim sürecinde işçinin sömürülmesinin artması, Türkiye'de kural olarak değerinden çok aşağı bir fiyata satılan işgücünün muhafazası ve tekrar yaratılması için yapılan harcamalarda bir artışa sebebiyet vermektedir.

Türk işçilerinin itibari (nominal) ücretleri tek tek üretim dallarına ve ülkenin çeşitli bölgelerine göre ayrılıklar göstermektedir. Örneğin, Adana-Mersin yöresinde tarım proletaryasının ücretleri bir işgününde 3,5 - 4,5 lira arasında oynamaktadır (gün doğuşundan gün batımına kadar). Bu miktarın önemli bir kısmı (%10-15) - aynı zamanda 25 - 30 işçinin ustabaşısı olan, işçi kiralama patronlarının - aracıların cebine gitmektedir.[25]

Gündelikçiler, tamamen girişimcilere bağlı durumdadırlar. Bu işçi kategorisinin tecrit edilmiş durumu, sürekli olarak tarımla ilişkilerini sürdürmeleri ve işveren simsarlarına olan bağımlılıkları, bu işçilerin sınırsız işgünüyle birlikte çok düşük bir ücretle çalışmalarına yol açmaktadır. Bu işçilerin ücretleri en düşüktür, çünkü çok kere kadınlar, gündelikçi çocuklar ve aile fertleri de «üretime» katılırlar. Fakat ücret sadece aile başına, yani bir kişiye ödenir. Tüm ailenin ağır işine karşılık aile reisi günde 4-5 lira almakta, bu paranın önemli bir kısmı da çeşitli aracılara gitmektedir.

Fabrika işçilerinin ücretleri biraz daha fazladır. Maalesef, işçi ücretleri ile ilgili resmi istatistik bilgiler Türk ilgilileri tarafından yayınlanmamaktadır. Bazı özel rakamlara

(24) **M. A. Gasratyan,** Turtsiya v 1960 - 1963 Godakh **(1960 - 1963 Yıllarında Türkiye), s. 129.**

(25) **Y. Kanbolat, «Hatay İlinde Ziraat Amelesinin Durumu,»** Forum, **1 Mart 1961, s. 11 ve 12.**

göre, 1960'da ortalama ücret günde 11 liraydı (ayda 300 lira).[26] Devlet Planlama Teşkilatı'nın hesaplarına göre, 1961 - 1963 döneminde ortalama işçi ücreti sadece % 14,5'lik bir artış göstermişti.[27] Yani, günde 11 - 13 lirayı buluyordu (her türlü ücret şekli dahil olmak üzere).

Fabrika işçilerinin ortalama ücretleri üzerine daha başka rakamlar da vardır. Bu rakamlar İşçi Sigortaları tarafından verilmiştir ve çoğunlukla ülkenin belli başlı sanayi merkezlerindeki büyük işletmeleri içeren 650.450 işçiye aittir (1963). Bu rakamlar, tahminen şu nedenlerden ötürü oldukça yüksektir: Devamlı işçilerin sadece çok az bir kısmı sigortadan faydalanabilmektedir (işe alınmak için bir işçinin aynı işte 18 ay çalışması gerekir); proletaryanın nisbeten yüksek ücretli kısmı için geçerlidir (yardım alabilmesi için bir işçinin ayda asgari 250 lira ücret alması gerekir);[28] toplam ücret miktarının içinde bir kısım mühendis, teknik personel ve memurun aylığının da olması; ücretlerin, büyük bir kısmı işçinin eline geçmeyen «sosyal yardım»lar dahil her türlü ödentiyi içermeleri vb. (örneğin, fabrikanın sağlık hizmeti için ödentileri yada sigorta için işçinin ücretinden kesilen pay).

Aşağıda sigortalı işçilerin «ortalama» ücret miktarıyla ilgili bazı rakamlar veriyoruz:[29]

Yıl	*Sigortalı İşçi Sayısı*	*«Ortalama» Günlük Ücret (lira olarak)*
1960	577.672	14,46
1961	611.481	15,64
1962	638.582	16,72
1963	650.432	17,91

(26) Forum, **Sayı: 166, 1 Mart 1961, s. 3.**
(27) Yön, **Sayı: 91, 25 Aralık 1964, s. 15.**
(28) Cumhuriyet, **19 Ocak 1965.**
(29) **F. Ergin, «Türkiye'de Grevler ve Ücretler,»** Türkiye İktisat Gazetesi, **10 Aralık 1964.**

Yine de, bu rakamların yazarı açıkça kabul etmektedir ki, «işçinin gerçek ücreti burada gösterilenlerden çok daha düşüktür.»[30]

Türk basını, sanayi işçilerinin kesin bir çoğunluğunun ücretlerinin İşçi Sigortaları'nın verdiği rakamları tutmadığını defalarca belirtmiştir. Maden İşçileri Sendikası 1962'de yayınladığı bir yazıda 46.500 işçiden 36.000'inin günde 10 lira, yani ayda 250 liradan az ücret aldıklarını söylemiştir. 1964 Nisan'ında *Forum* Dergisi «Türk işçilerinin yarısının ortalama ayda 440 lira aldıklarını»,[31] yani ellerine günde 16,5 lira geçtiğini belirtiyor. 1965'te Samsun'daki Amerikan radar istasyonu yapımında işçiler, saat başına 115 kuruş, yani günde 9,2 lira, 26 işgünlük bir ayda da 240 lira alıyorlardı.

Şubat 1963'te çimento ve gıda sanayi dallarında çalışan işçilerin sigortaları ve Gaziantep karayolu yapımı işçilerinin sendikaları, günde ortalama 8 lira alan işçilerin düşük yaşama standardını protesto eden bir bildiri yayınlamışlardır.

Bütünlersek, fabrika işçilerinin büyük bir çoğunluğunun ücretleri günde 8-15 lira arası, yada ayda 210-400 lira arasında oynamaktadır. Burjuva yazarları bile Türk işçilerinin ücretlerinin Avrupa ülkelerindeki işçi ücretlerinden çok düşük olduğunu kabul etmektedirler.[32]

Görülüyor ki, resmi istatistik hesaplara göre zaman zaman yüksek ücretli mühendislerin ve teknik elemanların da gelirlerini içine alan sanayi işçilerinin «ortalama» ücret rakamları ortalama bir şehirli ailenin yaşaması için gerekli ücretin dörtte biri yada beşte biri kadardır. Başka bir deyişle, ücret, pratikte tek başına bir işçinin fiziki varlığını sürdürebilmesi için gerekli asgari düzeye indirilmiştir ve bu durum Türkiye'de işgücünün yalnızca değerinin çok aşa-

(30) a.g.g.
(31) Forum. Sayı: 241, 15 Nisan 1964, s. 12.
(32) Türkiye İktisat Gazetesi, 10 Aralık 1964.

ğısında satıldığını değil, işçi sınıfının korkunç bir sömürüye maruz kaldığını da ortaya koymaktadır.

Ücretlerden bahsederken, işçilerin durumunu belirlemekte başlıca rolü olan diğer birkaç faktörden de sözetmek gerekir. Herşeyden önce, Devrim'den önce kadın ve çocuk ücretlerinde fark vardı. 16 yaşa kadar çocukların ücreti erkek işçi ücretinin % 70-75'i, kadınların ücreti ise yine erkek işçi ücretinin %75-80'i kadardı. Bu durum özellikle tekstil ve gıda sanayi dallarında devam etmektedir.

Türkiye'de, üretimin bütün dallarında işçilere ayni ödeme yapılmakta ve sosyal yardım diye adlandırılan sistem uygulanmaktadır. Ayni ödeme 80-150 kuruş arasındaki yemek paralarını da içermektedir (özellikle devlet sektöründe). Bazı devlet fabrikaları ve özel fabrikalarda işçilere ekmek ve katık ve bazen de üretilen mal artıkları verilmektedir - sigara, (tütün fabrikalarında), kepek (değirmenlerde), şeker ve çiftlik hayvanları yemi (şeker fabrikalarında) vb. Bazen işçilere iş tulumu, bir yatakhanede yer verilmekte, bunun gideri de toplam ücret miktarına eklenmektedir.

«Sosyal yardım», iki çocuklu işçi ailelerine tahsis edilen parayı, (üçüncü çocuk bu yardımdan faydalanmamaktadır), evlenme yardımını, doğumda, işçinin ölümü durumlarında ailesine yapılan yardımı, cenaze masraflarını, tatil günlerinde işçiye verilen «normal» ücretin yarısı (yani net ücretin yarısı), her türlü primleri (örneğin, üretkenlik için verilenleri), İşçi Sigortaları'na yatırılan parayı (primlerin yarısı işçinin kendisi tarafından ödenmektedir) içerir.

Ayni ödeme ve «sosyal yardım», bir işçi ücretinin önemli bir miktarını oluşturmaktadır: İzmir'de devlet tekeli işletmelerinde % 45'i, İstanbul'da otomobil tamir atelyelerinde % 35'i, Samsun tütün fabrikalarında % 28'i vb.

Ayni ödeme ve «sosyal yardım»ın işçinin toplam ücret miktarındaki yüksek oranı onların maddi durumlarını daha da

zorlaştırmakta ve işçilerin hayat düzeylerinin daha da alçaltılmasına sebep olmakta, kendini «hayırsever» diye tanıtan kapitaliste bağımlılıklarını artırmaktadır. Gerçekte, Türkiye'de işçiye ödenen ücretin nakit kısmı, büyük bir hasislikle bir işçi ailesinin kesinlikle geçinemiyeceği bir tutara indirilmiştir. Bunun sonucu olarak, kendi keyfince «ayni ödemeler»in miktarını ve biçimini tayin eden ve işçiler arasında «sosyal yardım»ı canının istediği gibi dağıtan patrona bağımlılık ister istemez artmaktadır. V. I. Lenin «Bu tür bir ödeme (ayni ödeme) işçilerin köleler gibi bağımlı olmasına yol açmakta ve patronlara fazladan kâr sağlamaktadır» diye yazıyordu.[33]

İşçi ücretlerinin ayni ödenmesiyle patron, işçileri ikili bir sömürüye maruz bırakır: patron işçiyi hem işçi olarak, hem de tüketici olarak sömürmektedir. Kapitalisti sadece sanayi kârı değil, Türkiye'de çok yüksek olan ticaret kârı da ilgilendirmektedir. Ek olarak, fabrikada işçilere yemek verilmesini ele alırsak, patronun elinde işçileri aldatmak için bir yığın olanağın olduğunu görürüz (örneğin, toptan fiyatla düşük kalite erzak alıp, işçiye bunları yüksek kalite malmış gibi perakende fiyatla satması, vb.)

«Sosyal yardım» ve ücretin ayni ödenmesi, kapitalistin, işçi sınıfının çeşitli katmanları arasında büyük farklılıkları sürdürmesi ve ayrıcalıklar yaratması olanağını sağlamakta ve giderek son tahlilde ücretleri çok düşük bir düzeyde tutabilmektedir. Yüksek Uzlaştırma Kurulu'na giden toplu iş sözleşmeleri anlaşmazlıklarının hiçbirinde «sosyal yardım» verilmesi ile ilgili artış teklifleri reddedilmemiştir. Bursa ve Samsun tütün fabrikalarında, İstanbul'da «Adalet», «Bahariye» ve «Defterdar» tekstil fabrikalarında, Denizcilik Bankası işletmelerinde, ülke çapındaki demiryollarında, «Kavel

(33) V. I. Lenin, «Rakamların Dili,» Polnoye Sobraniye Sochineniy (Bütün Eserler), Cilt 23, s. 431.

Kablo» fabrikasında, «Bomonti» İpekli Dokuma Fabrikası'nda, vb., durum hep böyleydi.[34]

Türkiye'de faaliyet gösteren emperyalist tekeller de buna benzer bir ücret sistemini aynı ustalıkla kullanmaktadırlar. Bu durum, örneğin, Amerikalıların yönetimindeki şantiyelerde, Amerikan - Türk, Batı Alman - Türk, ve İngiliz - Türk karma şirketlerinin bazı yatırımlarında olagelmektedir.

İşçilerin ücretlerinin yükselmesi ve maddi durumlarının düzelmesi yolunda gittikçe artan istekleri, Türk burjuvazisini, işçileri uyutmak için yeni yeni dolaplar çevirmeye, daha etkili yöntemler bulmaya zorlamıştır. Bir kararla meşrulaştırılan «işçilere işletme kârından pay vererek mükafatlandırma» uygulaması, bu tür bir yöntemin çok iyi bir örneğidir.[35]

Bu karara göre, işçiler özel bir anlaşma ile şirketin kârlarına katılabiliyorlardı. Bu «işçilerin, çalıştırıldıkları şirketlerin işlerine karşı sorumluluklarını artırmak, kapitalist girişimlere proletaryanın da katıldığı görüntüsünü vermek ve işçilerde onların 'bile' kapitalist olduğu hayalini yaratmak ve nihayet işçiler arasında küçük burjuva ideolojisinin etkisini güçlendirmek ve kapitalistlerin işçi ücretlerini artırmayı reddetmelerinin yeni bir özürü olarak göstermek» için yapılıyordu. Çok ilginçtir ki, işçilerin kâra katılmasını öngören kanun, işçilere şirketin yada kâr dağılımının denetimi hakkını vermiyordu. Sonuç olarak, işçiler, bu yeni karara dayanarak, sürekli olarak hesapları teftiş etmek hakkını istiyorlardı. Bu yüzden, 1964'de «Berec» fabrikası işçileri, şirketin «milyonlarca lira kâr ettiğini», işçileri uyuttuğunu, kâr ve ücretlerle ilgili dokümanları kendilerine göstermeyi

(34) T. C. Resmi Gazete, **21 Ocak, 10, 13 ve 24 Şubat ve 6 Ağustos 1960, 22 Şubat 1961;** Cumhuriyet, **2 Ocak 1965.**

(35) T. C. Resmi Gazete, **24 Temmuz 1963,** Ulus, **16 Nisan 1963.**

reddettiklerini öne sürerek greve gittiler.[36] Ocak 1965'de petrol sanayiindeki işçi sendikası, Mersin'deki petrol rafinerisinde «işçilerin %2 oranında kâra katılabilmesini» garanti etmek için işletmeyi millileştirmek gerekeceğini, çünkü işletme sahiplerinin kâr miktarlarını sakladıklarını söylüyordu.[37]

Görülüyor ki, Türk işçilerinin düşük ücret seviyesi aynı zamanda çeşitli işçi katmanları arasında ayrıcalıklar yaratıcı ve nifak sokucu bir mükafatlar sistemiyle sürdürülmekte, burjuvazinin ikincil bir sömürü yoluyla işçileri sömürüp kârını artırması sağlanmaktadır.

Bazı özel girişimlerde «sosyal yardım» işleminin yaygın bir şekilde uygulanması, hükümetin etkili bir sigortalama sistemini getirmesindeki gecikmeye özür teşkil etmektedir. 1965'te sigorta, gerçekte sanayi işçisinin % 60'ını, tüm işçi sınıfının ise % 20'sini kapsamaktaydı. (Türkiye'de şu sigorta biçimleri uygulanmaktadır: Yaşlılık sigortası, iş kazaları ve mesleki hastalıklar sigortası, işçilerin iş sakatlığı ve ölüm sigortası, doğum ve hastalık sigortası). Artan bir kararlılıkla durumlarını düzeltmek için mücadele eden tarım işçileri[38] sosyal güvenlik haklarından ve her türlü sigortadan tamamen yoksundurlar.

1 Mart 1965'de işçilerin uzun ve inatçı mücadeleleri sonunda yeni bir sigorta kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun bazı maddeleri Türkiye'de sigorta işlerini kolaylaştırmış ve onları düzene sokmuştur. Fakat kanun yine de işçilerin isteklerine cevap verememiştir. *1965 Türkiye Yıllığı* kabul etmektedir ki, «sosyal güvenlik sigortası kanunu, Anayasa'nın ve kalkınma planının öngördüğü sosyal güvenlik tedbirlerini yürütemeyecektir»[39] Kanun, işsizlik sigortası

(36) D. Avcıoğlu, «Berec Grevi Başladı,» Yön, Sayı: 89, 11 Aralık 1964, s. 11.
(37) Cumhuriyet, 9 Ocak 1965.
(38) Milliyet, 27 Temmuz 1962.
(39) Türkiye Yıllığı, 1965, s. 176.

sağlamamakta, tarım işçilerine, zanaatkârlara, küçük işletme işçilerine yada serbest meslek sahiplerine uygulanmamaktadır. Bu kanun küçük şehirlerdeki ve yerleşme merkezlerindeki işyerlerinde uzun zamanda «yürürlüğe girecekti». Dahası, yeni kanuna göre, işçi ödemeleri önemli miktarda artmıştı. Örneğin, sağlık sigortası için kararın çıkmasından önce işçi ücretlerinin %4'ü sigorta fonuna ayrılırken, 1965 Martından sonra, ücretlerin % 8'i kesilmeye başlandı; bu oranın % 4'ü doğrudan doğruya işçi tarafından, % 4'ü ise «sosyal yardım» şeklinde, yine işçinin zararına olarak, işveren tarafından ödenmekteydi.[40] Ücretlerin % 11'i yaşlılık ve ölüm sigortalarına ayrılmakta, bunun % 5'i sigortalı kişi tarafından, % 6'sı da işveren tarafından ödenmektedir.[41] Toparlarsak, toplam sigorta ödentileri işçi ücretlerinin % 20'sini oluşturmakta, bunun % 9'u sigortalı işçi tarafından, % 11'i de işveren tarafından ödenmektedir.[42]

Yeni kanun, sağlık sigortasının işçi ailesini kapsayacağını resmen ilan etmekle birlikte, bu karar büyük şehirlerde «yavaş yavaş» yürürlüğe girecekti. İstanbul gibi bir sanayi merkezinde, «doktor kıtlığı» gerekçesiyle, bu karar uygulanamamaktadır.[43] Birçok kapitalist ülkede olduğu gibi, hasta işçi kendi parasıyla tedavi görmektedir. Sıradan bir tedavi 20-30 liraya, bir ameliyat binlerce liraya çıkmaktadır. Ülke, hâlâ doktora, kliniğe, hastaneye ihtiyaç duymaktadır. Ortalama 4000 kişiye bir doktor düşmektedir, 30 milyon nüfusa, 20.000 hastane yatağı vardır ki, bunun dörtte üçü İstanbuldaki özel hastanelerde toplanmaktadır. Ülke nüfusunun % 7,2'si trahomlu, % 2,16'sı veremlidir.

İşçilere verilen sigorta yardımları son derece düşük miktardadır ve ancak bir yığın bürokratik formaliteden son-

(40) Cumhuriyet, 19 Ocak 1965.
(41) Türkiye Yıllığı. 1965, s. 203.
(42) a.g.k., s. 176.
(43) a.g.k.

ra verilmektedir. Yani, bir işçinin iş sakatlanması dolayısıyla bazı haklar alabilmesi için, o işçinin söz konusu işyerinde en az 1,5 yıl çalışmış olması, sigorta fonuna düzenli para yatırmış olması, ve sakatlanmasının «kendi hatasıyla» olmadığını ispat edebilmesi gereklidir. Bu yardım nakit olarak ücretlerinin % 50'sini tutmaktadır (sosyal yardım dışında). Sakatlanan işçinin çalışabilecek kimsesi yoksa, bu yardım ücretlerin 2/3'üne yükselir, fakat sakat işçi hastanede yatıyorsa, bu miktar 1/3'e düşer. İşçi hiç işe yaramaz hale geldiğinde, birçok formaliteden sonra, esas ücretinin %50'si miktarında bir emeklilik ücretine hak kazanmaktadır (sosyal yardım dışında). Bu hasisçe yardımlar ve onların ödenen çok önemsiz bir kısmı için İşçi Sigortaları Kurumu, işçiden prim şeklinde topladığı paraların yalnızca % 3'ünü kullanmaktadır.[44]

Görülüyor ki, Türkiye'de işçileri kendi ceplerinden sigortalamak bile bugünkü ihtiyaçlara cevap verememektedir. Fakat bu tür bir sigortalama bile sigorta işlerinin özel sermayenin ellerine bırakılmasını isteyen burjuvazinin belli bir kesimi arasında huzursuzluk yaratmaktadır.[45]

Aynı zamanda, sigorta fonunda işçiden toplanılan primler, özel girişimlere kredi sağlamak amacıyla, çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Hatta, 1961 yılında İşçi Sigortaları Kurumu, (o zamanki Çalışma Bakanı Cahit Talas'ın tavsiyesiyle) 150 milyon lira sermayeli bir fon, «Sanayicilere Kredi Verme Fonu» yaratmıştı. Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası da bu fona (75 milyon lirayla) katılmıştı. Bakan, işçi paralarının bu şekilde kullanılmasının «sosyal refah ve ekonomik durum açısından» faydalı olduğunu söylüyordu.[46] Çalışma Bakanı'nın görüşüne göre, işçileri açıkça soymak «faydalıydı».

(44) Türkiye İktisat Gazetesi, **15 Temmuz 1961.**
(45) İktisadi Yürüyüş, **Sayı: 445, 1965, s. 10.**
(46) Türkiye İktisat Gazetesi, **15 Temmuz 1965.**

İşçi Sigortaları fonundan sanayicilere verilen kredi burjuvazi için öyle kârlı olmuştu ki, bir sonraki Çalışma Bakanı Bülent Ecevit, 300 milyon lira miktarındaki işçi parasının sanayicilere verilmesi için etraflı bir proje hazırladı. Bu iş çok acemice bir özüre bağlanmaktaydı: B. Ecevit, «İktidardaki hükümet, sanayi kredisini artırmaya çalışmaktadır» diyordu.[47] Görülüyor ki, işçilerden sigortalanmaları için toplanan para burjuvazi tarafından en utanılmaz bir biçimde kullanılmaktaydı.

Fiyatlarda artış sorununu incelemezsek, işçilerin maddi durumu tam olarak anlaşılmayacaktır. Resmi kaynaklara göre, 20 büyük şehirde ortalama gıda maddeleri fiyat indeksi 1938'den 1949'a kadar 4,5 misli yükseldi ve 1955'te 612'yi buldu.[48] 1955'ten bu yana en gerekli maddelerin fiyatı daha da hızla artmaya başladı. Bunu saklamak amacıyla, Türk istatistikleri, fiyat indeksinde bir değişiklik yapıp, taban olarak 1938'i değil, 1948'i almaya çalıştılar. İstatistiklerdeki bu tahrife rağmen, rakamlar gösteriyor ki, 1948'den 1959'a kadar hayat pahalılığı 2,5 misli artmıştır.[49] Sonra, taban, 1948'den 1953'e değiştirildi. Yeni hesaplamalar bile durumu kurtarmıyordu. 1960 Mayısına kadar geçim indeksi 203,9'du (1953 = 100).[50] Devrim'den sonra fiyatların artışı durmadı. Ekim 1964'te geçim indeksi 266 idi[51] ve Ocak 1965'te 273 oldu.[52]

Türkiye'de en gerekli maddelerdeki fiyat artışı bütün resmi, gayriresmi kaynaklarca, gazete ve dergilerce kabul edilmektedir. Cumhuriyet Gazetesi İstanbul'da ekmek fiyatlarının artışı üzerine ilginç bilgi vermektedir.[53]

(47) Türkiye İktisat Gazetesi, **21 Ocak 1965.**
(48) T. C. Merkez Bankası AŞ. Aylık Bülten, **Sayı: 12, 1955, s. 33.**
(49) T. C. Merkez Bankası AŞ. Aylık Bülten, **Sayı: 11, 1959, s. 35.**
(50) Forum, **Sayı: 157, 15 Ekim 1960, s. 4.**
(51) Türkiye İktisat Gazetesi, **7 Ocak 1965;** İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, **Ocak 1964, s. 30.**
(52) Tercüman, **7 Ocak 1965.**
(53) Cumhuriyet, **13 Ocak 1965.**

Yıl	*Somunun ağırlığı (gram olarak)*	*Fiyat (kuruş olarak)*
1957	785	60
1961	710	60
1962	760	70
1963	730	70
1964	685	70
Ocak 1965	685	74

Gazetenin ertesi gün yazdığı gibi, 1962'de bir kg. ekmek 90 kuruş, 1965'te ise 106 kuruştu.[54]

Fakat, çok gariptir ki, gazete, ekmek fiyatlarının artışını, ücretlerinin artmasını isteyen kararlı işçilere yüklüyordu. Düzinelerce gazete ve derginin sahibi olan burjuvazi, fiyat yükselmeleri ve aşırı hayat pahalılığının sorumlusu olarak insanca yaşayabilmek koşulları isteyen işçi sınıfını gösteriyor, kendisine ayrılan muazzam miktardaki kârları saklamaya çalışıyordu.

Demek ki biz, Türkiye'de gerekli maddelerde açığa çıkarılmamış ve çok hızlı yükselen bir fiyat artışı görüyoruz. Sadece 1960-1965 döneminde asgari geçim indeksi 1960'dakine göre en aşağı % 30-35 artmıştır.

Bu dönemde ücretlerle ilgili ne gibi değişiklikler olmaktaydı?

Türk iktisatçısı Feridun Ergin, 1960-1963 döneminde «ortalama» ücret miktarının % 17 oranında arttığını, bu arada ayrı ayrı sanayi dallarında yükselişin % 8-13 olduğunu söylüyordu.[55] 1964 Aralık ayında haftalık *Yön* Dergisi, İstanbul Ticaret Odası'na atfen, ücretlerin aynı yıllarda % 14,5 oranında arttığını yazıyordu.[56] İşçi ücretlerindeki bu artış, yakın zamanlarda, proletaryanın baskısı sonucunda Türk hü-

(54) Cumhuriyet. **14 Ocak 1965.**
(55) Türkiye İktisat Gazetesi. **10 Aralık 1964.**
(56) Yön. **Sayı: 91, 25 Aralık 1964, s. 6.**

kümetinin grev hakkını resmen tanımasıyla, ortaya çıkmıştı.[57] Gazetelerin verdiği habere göre, 1963'ün ikinci yarısında ve 1964'te özel sektörden 137.500 işçinin, devlet sektöründen de 206.700 işçinin katıldığı 696 işçi hareketi olmuştur. İşçilerin kararlı mücadeleleri sonunda, işçiler işçi ücretlerinde ortalama % 10-25 oranında bir artış elde etmeyi başarmışlardır.[58]

Görülüyor ki, Türkiye'de işçi ücretlerindeki belli artış, hayat pahalılığının artmasından doğuyordu ve başka faktörlerle birlikte proletaryanın ekonomik durumunun daha da kötüye gittiğini gösteriyordu. Türk işçi sınıfının gerçek ücretlerindeki düşüş, gittikçe yoğunlaşan sömürü koşullarıyla meydana geliyordu.

Türkiye'nin tüm savaş sonrası tarihi, proletaryanın gittikçe yoğunlaşan sömürülmesiyle karakterize edilir. Sanayi sayımı bilgilerine göre, işçilerin sömürülme derecesinin hesapları göstermektedir ki, Türkiye'de artık-değer ölçüsü, %300 - 360 arasında oynamaktadır. 1950'de eldeki verilere göre, sayımın kapsamına giren girişimlerde 239,7 milyon lira ücret ödenmiş, 863,3 milyon lira da «yeni yaratılan değerler» olarak elde edilmişti. Bunun sonucu olarak, bu dönemde Türkiye işçisinin sömürülme oranı en az %360'dı.[59] 1962 yılında 4.025 girişimi içeren büyük sanayi ile yapılan bir anketin sonuçlarına göre, o yıl boyunca 230 devlet teşekkülünde 3.580 milyon liralık «Yeni yaratılan değer» elde edilirken, 1.002 milyon lira ücret dağıtılmış; 3.795 özel girişimde ise 3.220 milyon liralık bir değer yaratılırken, 1.075 mil-

(57) Ulus, **16 Nisan 1963**; T. C. Resmi Gazete. **24 Temmuz 1963.**

(58) Yön, **Sayı: 90, 18 Aralık, s. 5.**

(59) **İşçilerin sömürülme oranının hesaplanması şu kaynaklara göre yapılmıştır: Y. N. Rozallev,** Ocherki Polozheniya. Promyshlennogu Proletariata Turtsii Posle Vtoroy Mirovoy Voyny, **s. 127-140; Y. N. Rozallev, «Bugünkü Türkiye'de İşçi Sınıfının Durumu,»** Polezheniya Rabochego Klassa i Rabocheye Dvizhiniye v Stranokh Azii i Afriki **(Asya ve Afrika Ülkelerindeki İşçi Sınıfı ve İşçi Hareketlerinin Durumu), Moskova, 1962, s. 179-181.**

yon lira ücret ödenmiştir.[60] Böylece, 1962'de artık - değer'in ücretlere oranı %300-360'ı bulmuştur. Bu hesaplar aslında çok eksik olmalarına rağmen göstermektedir ki, işçi bir işgünü sırasında 50-60 lira tutarında bir değer yaratmakta, buna karşılık 16,5 lira ücret almaktadır (1962 ortalaması). Kapitalist, karşılığını vermeden gaspetmektedir.

Sömürü derecesi hakkındaki sonucumuza, bu oranların zaman bölümleri şeklindeki analiziyle de varıyoruz. 8 saatlik bir işgününde işçi kendisi için sadece 2 saat 15 dakika, kapitalist için ise 5 saat 45 dakika çalışmaktadır.

Son olarak, kapitalist devletle birlikte küçük bir grup kapitalist, onbinlerce işçiye 2 milyar lira öderken, sömürmeleri sonunda 6-8 milyar lira gelir elde etmişlerdir.

Kâr ölçüsü üzerine de açıklayıcı bilgiler vardır. Resmi verilere göre, 1941'de kâr, yatırılan sermayenin % 30-35'ini aşmaktaydı, ve kaymağı silip süpürenler büyük ve en büyük işadamlarıydı.

Türkiye'de işçi sınıfının sömürülmesindeki artış bazı özel girişimler ve sanayi dalları üzerindeki rakamlarla da kanıtlanabilir.

1965 Ocak ayında *Cumhuriyet* Gazetesi 40.000 işçinin çalıştığı Zonguldak kömür havzası üzerine bir yazı yayınladı. 1960 yılında, bu havzadan 6.315.000 ton, 1963'de 6.793.200 ton[61] ve 1964'de 7.140.000 ton kömür çıkarılmıştı. Kömür çıkarımındaki artış daha çok yoğunlaştırma yoluyla sağlanabilmiştir. Gazetenin bildirdiğine göre, «kömür ocaklarında yeni çalışma yöntemlerinin getirilmesi sonunda maliyet fiyatı düşmüştü.» 1963'de kömür çıkaran devlet şirketinin geliri 11 milyon lira, 1964'te 28,8 milyon liraydı.[62] 1964'te Zonguldak kömür ocaklarında kömür işçileri bir çok grev yaparak ücretlerini artırdılar. *Cumhuriyet* Gazetesi, acı bir dille, «bu

(60) **H. Cillov**, Türkiye Ekonomisi, **s. 307.**
(61) T. C. Merkez Bankası AŞ. Aylık Bülten, **Sayı: 5, 1964, s. 87.**
(62) İktisadi Rapor. 1965, **s. 127.**

ücret artırmaları da olmasaydı, şirketin kârı 71 milyon lirayı bulacaktı», diyordu.[63]

Türkiye'de kömür ocaklarında gittikçe artan felaketler aslında bir raslantı değildir, bu kazalarda bir sürü işçi ölür ve binlercesi yaralanır. 1965 Nisan ayında gazeteler, Maden İşçileri Konfederasyonu Başkanı'nın konuşmasından alıntılar yayınladılar. Başkan konuşmasında, son üç yılda Türkiye ocaklarında 42.000 kaza olduğunu, 1.619 işçinin öldüğünü ve 2.537'sinin de yaralandığını söylüyordu. Ayrıca aynı dönemde 1.721 işçi iş hastalıklarından dolayı büyük acı çekmekteydiler.

Cumhuriyet Gazetesi'nde «SEKA»ya bağlı devlet kağıt fabrikalarında iş yoğunlaştırma yöntemleri hakkında ilginç bilgiler yayınlanmıştı. Şirketin müdürü C. Köstem, üretimi hızlandıran özel bir «pirim sistemi» üzerinde çalışılmış ve uygulamaya sokulmuş olduğunu yazıyordu. Bu sistem yüzünden 1964'te iş temposu oldukça artmıştı. 1964'te bu devlet teşekkülünün kârı aşağı yukarı 21,8 milyondu.[64] 1965'te teşekkülün yönetim kurulu, üretimin yoğunlaştırılması için daha etraflı bir program önerdi.[65]

İşçilerin gittikçe artan sömürülmeleri bazı Türk iktisatçıları tarafından da açıkça kabul edilmekteydi. Yukarıda adı geçen H. Cillov, *Türk Ekonomisi* adlı kitabında büyük işletmelerin işçiden kopardığı «yeni yaratılmış değer» üzerine şu rakamları veriyordu:[66]

Yeni Yaratılmış Değer'in Miktarı (lira olara)

Yıl	*Devlet Sektörü*	*Özel Sektör*
1950	5,63	3.41
1955	9,91	6.50

(63) Cumhuriyet, **4 Ocak 1965.**
(64) İktisadi Rapor. 1965, **s. 127.**
(65) Cumhuriyet, **27 Ocak 1965;** İktisadi Yürüyüş. **Sayılar: 436-437, 1964, s. 90-91.**
(66) **H. Cillov,** Türkiye Ekonomisi, **s. 398.**

1959	23,70	13,53
1960	27,38	14,00
1962	27,96	16,20

Görülüyor ki, Türkiye burjuvazisi sömürüsünü yıldan yıla artırmaktadır.

İşçi sınıfının artan sömürülmesi proletaryanın gittikçe yoksullaşmasının başlıca nedenidir ve bu durum birçok indekslerde yansımaktadır. İşçilerin gerçek ücreti gittikçe düşmekte ve bugün çok düşük bir düzeyde bulunmaktadır. Resmi bilgilere göre, ülkedeki hayat pahalılığı son 10 yılda 2,8 misli artmış, itibari ücret ise en iyisinden ancak iki misline çıkabilmiştir.

1938 ve 1951'de, Türkiye'de nüfus başına düşen ortalama gıda tüketimi üzerine çalışmalar yapılmıştır. 1964'de *Akşam* Gazetesi, bazı gıda maddelerinin tüketimi üzerine bir istatistik yayınlamıştır. Tablo XI'i incelerken görüyoruz ki, savaş ve savaş sonrası yıllarında en önemli gıda maddelerinin; ekmek, yağ, et, yumurta ve şeker tüketiminde düzenli bir düşüş olmuştur. Bu maddelerin 1958'den bu yana yerini tutan patates tüketimi ise üç misli artmıştır. Bunun sonucu olarak, işçiler pahalı gıda maddelerinden vazgeçmek, daha az yararlı ve daha az gerekli ucuz gıda maddelerini tüketmek zorunda bırakılmışlardır. Bu rakamlar Türk işçilerinin gittikçe artan mutlak yoksullaşmasını ortaya koymaktadır.

TABLO XI

Gıda Maddelerinin Nüfus Başına Ortalama Yıllık Tüketimi (kg olarak) (*)

Gıda maddesi	1938	1951	1963
Ekmek	235,5	200	199
Et	23	18	13
Yağ	13,6	6	8
Şeker	16,5	10	10
Yumurta	70 tane	25 tane	2 tane
Patates	12,8	20	39

(*) **1938 ve 1951 hesapları** Y. N. Rozaliyev, Ocherki Polozheniya Promyshlennogo Proletariata Turtsii Posle Vtoroy Mirovoy Voyny (İkinci Dün-

Tüketim üzerindeki bilgilerin karşılaştırılması, işçilerin yarı - aç yarı - tok bir yaşam sürdüklerini göstermektedir. Gerçekte, ortalama nüfus başına gıda maddeleri tüketiminde Türkiye, Avrupa'da sonuncu gelmektedir. Örneğin, Fransa'da nüfus başına yıllık et tüketimi 74 kilogram iken, Türkiye'de 13 kilogram; Avusturya'da nüfus başına yıllık şeker tüketimi 36 kilogram iken, Türkiye'de 10 kg; Batı Almanya'da nüfus başına yıllık hayvan yağı tüketimi 25 kg iken, Türkiye'de 8 kg'dır.[67]

İşçilerin artan yoksullaşmalarının bir indeksi, onların yaşama şartlarının kötüleşmesini gösterecektir. Konforlu daireler kiralayamayan işçiler kendi evlerini tahta, tuğla ve diğer «inşaat malzemelerinden» yapmaktadırlar. Türkiye'de bu inşaatlara «gecekondu» adı verilir. Türkiye'de yüzbinlerce işçi her yıl bu gecekonduları yaparlar ve şehirler etrafında fakir mahalleler meydana gelir.

Türk gazetelerinin verdiği bilgiye göre, bütün Türkiye'de 1950 yılında 20.000 gecekondu ve 1953'de yalnızca İstanbul Ankara ve İzmir şehirlerinde 48.300 gecekondu vardır. 1958'de Ankara'da aşağı yukarı 45.850 gecekondu (içinde 220.300 kişi yaşıyordu), İstanbulda 40.000 (260.000 kişi) ve İzmir'de 4575 (20.000 kişi) gecekondu vardı.[58]

Son yıllarda gecekonduların gelişme oranı en iyimser tahminleri geçmiştir. En ılımlı tahminlere göre, 1965'de bütün yurtta 300.000 gecekondu vardı.[69] *Forum* dergisi ve *Cumhuriyet* gazetesi konut sorununun «şehirlerin en belirgin sorunu» haline gelmiş olduğunu ve durum devam ettiği takdirde 1970'de gecekondu sayısının 700.000'i geçeceğini ve ge-

---

ya Savaşından Bu Yana Türk Sanayi Proletaryası Durumu Üzerine Gözlemler) s. 119 - 120; 1964 ile ilgili veriler 19 Mart 1964 tarihli Akşam Gazetesi'nden alınmıştır.

(67) Food and Agricultural Organization of the United Nations. Production Yeorbook, Volume 15, Rome, 1961, pages 246 - 249.

(68) Cumhuriyet, 16 Ocak 1958.

(69) Cumhuriyet, 23 Ocak 1965.

cekondularda 3-5 milyon kişinin yaşıyor olacağını yazıyorlardı. Basın bunun nedenlerini saklamamakta ve işçilerin % 86'sının ayda azami 100 lira kira verebileceklerini, oysa ortalama kira fiyatlarının daha yüksek olduğuna işaret etmektedir.[70]

Ve bu yoksulluk ve ümitsizlik, milyonlarca lira kâr elde eden burjuvazinin korkunç derecede zenginleşmesiyle el ele yürümektedir.

Yoksullaşması, proletaryanın haklarını almak için verdiği mücadeleyi gittikçe yoğunlaştırmakta ve burjuvaziyi de karşısında bulmaktadır. Türk burjuvazisinin işçi hareketlerine karşı verdiği mücadelenin temel yönü, açık şiddet, işçi sınıfı liderlerini fizikman yok etme ve provokasyon çizgisinde ilerlemeye bir yere kadar devam etmektedir. Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142'inci maddeleri uygulanmaktadır. Bu maddeler gereğince, «yurt içindeki mevcut ekonomik ve politik düzeni değiştirmeyi amaçlayan» herhangi bir örgütün üyesi 15 yıl hapis ile cezalandırılmaktadır. Bu tür örgütlerin başkanları ise ölüm cezasına çarptırılır. Bu kanunların, savaş öncesi İtalyan Hukukundan alındığı Türkiye'de herkesce bilinir.[71]

Türkiye'de Komünist Partisi'nin faaliyet göstermesi kesinlikle yasaklanmıştır. Gericiler, sık sık katliamlar örgütlemekte, toplantıları ve sendika ve ilerici örgütlerin düzenledikleri mitingleri basmaktadır. İşçi sınıfı özellikle Bayar - Menderes hükümeti zamanında haşin işkencelere maruz bırakılmıştır.

Türk burjuvazisinin sağ kanadı, proletaryanın bilincini, aşırı milliyetçilik, şovenizm ve hatta din istismarıyla körletmek için korkunç çaba harcamaktadır. Zaman zaman Türk basınında ve radyosunda anti - komünist isteri kampanyaları düzenlemektedir.

---

(70) Forum, **Sayı: 241, 15 Nisan 1964, s. 12;** Cumhuriyet, **23 Ocak 1965.**
(71) Yön, **Sayı: 89, 11 Aralık 1964, s. 6 ve 7.**

Yabancı danışmanlar, özellikle Amerikalılar, «komünizmle mücadele kampanyalarında» az rol oynamamaktadırlar. Amerikan danışmanları çok kere Türk burjuvazisini işçilere karşı «aşırı liberal» davranmakla suçlamışlardır. Örneğin, 1965 Mart ayında «Toplu İş Pazarlığı» adlı, İstanbul girişimcilerine verilen özel bir seminerde Amerikalı konuşmacılar, «Türk girişimcilerinin - Amerikalı girişimcilerden daha liberal olduklarını» söylüyorlardı. V.I. Mortram'ın başkanlığındaki özel bir Amerikan heyeti Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, ve Eskişehir'de buna benzer seminerler düzenlemişlerdi.[72] Tanınmış Komünizmle Mücadele Derneği, aynı zamanda Türkiye'deki Amerikan çevrelerinden geniş çapta destek görmektedir.

Uzun süre Türk hükümetinin resmi ideolojisi, Türkiye'de sınıfların ve sınıf mücadelelerinin mevcut olmadığı, olamayacağı ve «Türklerin ortak çıkarlar etrafında kaynaşmış bir millet olduğu» görüşü idi. Egemen sınıflar, sosyalizm ve kapitalizm gibi «aşırı akımlara» karşı olduklarını, bu akımlara karşı faal mücadelenin yapıldığı orta yolu seçtiklerini bildiriyordu. Bu teori, pratikte, işçilerin ve işçi örgütlerinin geniş çapta sindirilmesi için bir temel teşkil ediyordu.

Türkiye'de sınıf mücadelelerinin başlaması, işçi sayısının artması ve özellikle sendikal hareketler, burjuvazinin işçi meselesine karşı tutumunu biraz değiştirmesine yolaçtı.

Egemen çevreler, eski işçi hareketlerini açıkça bastırma politikası yanında, daha sık olarak uyutma taktikleri kullanmaya, vaadler vermeye başlamış; Uluslararası Hür İşçi Sendikları Konfedarasyonu ile Batı Almanya ve ABD'deki sağ kanat sendikaları temsilcilerinin etkisinde bulunan reformist sendikalarla proletarya üzerindeki kontrollerini artırmaya çalışmışlardır. Türkiye birçok kere, Amerikan Sendikalar Birliği (AFL-CIO)'nin «gezici elçisi» Irving Brown, Ameri-

(72) Türkiye İktisat Gazetesi, **26 Mart 1965.**

kan sendikalar patronu Charles A. Myer, ABD Çalışma Bakanı Yardımcısı V. F. Peterson vb. tarafından ziyaret edilmiştir[73] Bazı Türk sendika başkanları ABD'deki sendika okullarında, ayrıca da 1955 yılında Yakındoğu'daki sendika başkanları için Uluslararası İş Organizasyonu tarafından kurulmuş İstanbul İşçi Enstitüsü'nde eğitim görmüşlerdi. Hiç şüphesiz, gerek Türk burjuvazisinin, gerekse yabancı sağ kanat sendika temsilcilerinin Türk proletaryasına bu reformist ideolojiyi yerleştirme çabaları bazı sonuçlar verecekti. Bugün Türkiye'de bütün sendikal işçi hareketlerinde reformist sendikaların, işverenlerin ve devletin kesin etkisini görebiliriz. Fakat yine de işçi hareketleri egemen sınıfların bekledikleri sonuçları tam anlamıyla vermemektedir.

Mayıs 1960 Devrim'i ve MBK'nin ilk hareketleri, bazı işçiler arasında, yeni hükümetin durumlarını düzelteceği ve anti - demokratik kanunlara son vereceği ümidini uyandırmıştı. Fakat bu ümitleri de boşa çıktı. Hükümet Türk proletaryası için önemli olan sorunlara çözümyolları bulamadı. Ağustos 1960'da, Cemal Gürsel, sendikaların işçilere grev hakkı istemelerine karşılık olarak, bu tür haklara «hemen izin verilemeyeceğini» söylemişti.

Fakat yeni hükümet, gitgide gelişen işçi hareketlerini sindirmeyi başaramadı. Gerek sayıca, gerekse örgütlenme yönünden güçlenen Türkiye proletaryası, haklarını alma yolunda daha kararlı mücadelelere girmeye başladı.

İşçi hareketlerinin yeniden fışkırmasının, politik isteklerin belirmesiyle aynı zamanda olması çok ilginçtir. Eylül 1960'da, basının verdiği bilgiye göre, İşçi Sendikaları Konfederasyonu hükümetten, İşçi sendikalarının bağımsızlığa kavuşturulmasını, işçilere grev hakkı, toplu sözleşme hakkı verilmesini ve iş kanununun yeniden gözden geçirilmesini istemiştir. Konfederasyonun Ankara'daki Dördüncü Kongre-

(73) **R. P. Korniyenko,** Rabocheye Dvizheniye v Turtsii. 1918 - 1963 gg. **s. 120.**

sinde (19-21 Kasım 1960) delegeler, kararlı bir şekilde, işçinin haklı isteklerini yerine getirmeye çalıştılar. Kongre salonunda şu sloganlar göze çarpmaktaydı. «Grev hakkı olmayan bir sendika, mermisiz silaha benzer.» «Grev hakkı, işçinin özgürlüğünün garantisidir.»[74]

Ocak 1961'de İstanbul İşçi Sendikaları Birliği temsilcilerinin bir toplantısında, örgüt başkanı «biz grev hakkının ve toplu sözleşme hakkının verilmesini istiyoruz. Sendikaları baskı altında tutan kanunların kalkmasında israr ediyor, işsizlik sigortası kurulmasını istiyoruz» demiştir. Toplantı, «vaad istemiyoruz!» sloganı altında yürütülmüştür.

Mart 1961'de 32 İstanbul sendikasının temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda bir Sendika temsilcisi seçimlerden sonra başa geçecek olan parti liderlerine hitaben, «grev hakkını vermek için biraz düşünseler iyi olur. Eğer bu hak tanınmazsa, kuvvet yoluyla alacağız», demiştir:[75]

İşçilerin bu genel isteği, hükümeti sendikalarla ilgili yeni bir kanun taslağı yapmaya zorladı; basın haberlerine göre, bu kanun grev hakkını (ancak yetkililerin izni olduğu sürece) tanıyordu. Kanunun bazı anti - demokratik maddeleri basında açıklanmıştı. Bunlar hükümetin bir anti - işçi kampanya hazırladığı konusunda hiç şüphe bırakmıyordu.[76] Bu olay işçileri daha da hırslandırdı. Yurdun herbir yanında kanun maddelerini sert bir şekilde protesto eden toplantılar ve mitingler düzenlendi. Maden işçileri, devlet tekel işletmeleri işçileri ,deri işçileri, tekstil işçileri, inşaat işçileri, demiryolu işçileri, liman işçileri ve lastik sanayi işçileri vb. sendikaları tarafından protesto gösterileri düzenlenmekteydi.[77]

Fışkıran işçi hareketleri ile birlikte, 1961 Şubat ayında bazı sendika liderlerinin önderliğinde İstanbul'da Türkiye

(74) **Daha fazla bilgi için bakınız: a.g.e. s. 127.**

(75) **Daha fazla bilgi için bakınız: Y. N. Rozaliev,** Polozheniye Rabochego Klassa v Sovremennoy Turtsii. **s. 169.**

(76) Cumhuriyet, **14 ve 15 Temmuz 1981.**

(77) Ulus, **6 Şubat 1961;** Cumhuriyet, **9 Temmuz 1961.**

İşçi Partisi kuruldu (TİP); programı İngiliz İşçi Partisi programının etkisindeydi. TİP'in bu kısır programı, 1961'de örgütü, saflarında büyük işçi kitlelerini toparlamaktan alakoymuştu[78] Ancak 1961 sonlarında Parti liderlerinin - belli başlı sendika liderleriyle birlikte - grev ve toplu sözleşme hakları konusundaki mücadeleye katılmasıyla, partinin otoritesi artmaya başladı.

Bu yöndeki kararlı ilerlemeler, hükümeti, grev ve toplu sözleşme haklarını işçiye resmen tanımaya zorladı. Yeni Anayasa'nın 47. maddesi gereğince (bu Anayasa 9 Temmuz 1961'de yürürlüğe girmişti) işçilere grev hakkı tanınıyordu. Bu maddenin Anayasa'ya sokulması ve hükümet tarafından tanınması işçi hareketleri için büyük bir başarıydı. Fakat Anayasa, grevlerin, sonradan kabul edilecek bir «kanunla düzenleneceğini» söylüyordu.[79] İşçiler gerçek grev hakkını henüz kazanamamışlardı.

1961'in ikinci yarısı, işçi haklarının alınması için yapılan mücadelenin daha da geliştirilmesiyle geçmişti. Üyelerin baskısıyla Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk - İş) ilerigelenleri, sendika, grev ve toplu sözleşme kanun tasarılarını tartışmada etkin bir rol almaya zorlandılar. İstanbul, Ankara, İzmir, Eskişehir, Zonguldak gibi şehirlerdeki geniş işçi hareketleri, Türk proletaryasının, işçi hareketlerinin yalnızca resmen değil, gerçekten tanımasını istediğini ortaya koyuyordu.

31 Aralık 1961'de İstanbul'da Türkiye tarihinde ilk defa bu derece kalabalık olan bir işçi mitingi oldu; yurdun her köşesinden temsilciler bu mitinge katıldılar.[80]

---

(78) **R. P. Kornlyenko,** Rabocheye Dvizheniye v Turtsii. 1918 - 1963 gg. **s. 130 - 131.**

(79) T. C. Resmi Gazete, **24 Aralık 1961. Anayasa için bakınız: L. A. Ornatskaya, K. V. Malakhovskiy, «1961 Anayasası Üzerine,»** Problemy Sovremennoy Turtsii **(Bugünkü Türkiye'nin Sorunları), Moskova, 1963, s. 117 - 119.**

(80) **M. Şenol, «Türkiye'de Sendika Hareketinde Son Gelişmeler,»** Yeni Çağ. **Sayılar: 3 - 4, 1964, s. 216;** Milliyet, **1 ve 2 Ocak 1962.**

Türk basınının bildirdiğine göre, mitinge 100.000'den fazla insan katılmıştı. Konuşmacılar «grev ve toplu sözleşme hakkını almak için andiçtiklerini, eğer yetkililer bu hakları kanuni yollarla vermezlerse, genel grev ilan edileceğini» söylediler.[81] İşçinin haklarını almak için yapılan bu büyük gösteri, işçi hareketlerini saptırmak için özel çabalar sarfeden egemen çevreleri ciddi olarak korkuttu.

Ocak 1962'de, hükümet, Türk - İş temsilcilerinin, işverenlerin, hükümet temsilcilerinin, bazı avukat ve üniversite profesörlerinin katıldığı bir çalışma meclisi düzenledi. Meclis, grevler, toplu sözleşme ve sendikalar hakkındaki yeni karar taslaklarını tartışmak ve karara bağlamak için toplanmıştı. Başka bir deyişle, Türkiye'nin egemen çevreleri, kanun taslaklarının sorumluluğunu üstlerinden atmak istiyorlardı. Maalesef, hükümetin döndürdüğü bu dolap bir dereceye kadar başarılı oldu. İşçi olmayan temsilcilerin kuvvetli baskısı sonunda sendika temsilcileri, kanuna, işçinin grev ve toplu sözleşme hakkını kısıtlayan bir takım maddeler ekledi-ler.[82]

Çalışma Meclisi, kanun taslaklarını onayladıktan sonra kanun parlamentoya gönderilmiş ve 15 Haziran 1963'te de kabul edilmiştir. İşçi Sendikaları Kanunu (274 sayılı), Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Kanunu (275 sayılı) işçilere sendika ve sendikal örgütler kurma hakkını ancak hükümetin sıkı kontrolu altında tanıyordu. Böylece kanunun bazı maddeleri yetkililere sendika yönetim kurulu seçimlerini, sendika parasının ne şekilde kullanıldığını, politik örgütlerle ilişkilerini ve ayrıca uluslar arası ilişkilerini sürekli kontrol etme imkanını veriyordu.

Grev hakkının tanınması, grevin uygulanmasını imkansız hale getiren bir takım hükümleri de beraberinde getiri-

(81) Türkiye Yıllığı, 1962, **s. 234 ve 335.**

(82) **Daha fazla bilgi için bakınız: R. P. Kornlyenko, «İkinci Dünya Harbinden sonra Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikaları,»** Problemy Sovremennoy Turtsii, **s. 86 c ve 87.**

yordu. Kanun, her grevde özel izin almak için uzun bir muameleler sürecini getirmekte, hükümete işçilerin herhangi bir grevini durdurma hakkını tanımakta, toplu iş pazarlığı yanında anti - demokratik keyfi sistemin kalmasına da izin vermekte, bazı sanayi dallarındaki işçileri grev hakkından tamamen mahrum etmekte; bunun yanısıra (hiçbir kısıtlama koymadan) lokavtları serbest bırakmaktaydı vb.[83] Sonuç olarak, bugünün Türkiye'sinde işçilerin örgütlenip bir grev yürütmesi oldukça zordur.

Görüldüğü gibi, Devrim'den bu yana fışkıran işçi hareketleri işçi sınıfının politik hakları için verdiği mücadele ile başlamış ve proletaryanın temel isteklerini bunlar oluşturmuştur. İlk döneminde mücadele grev ve toplu sözleşme haklarının tanınması, TİP'in kurulması ve sendika hareketlerinin yaygınlaşması gibi bazı kısmi zaferlerle sona ermişti. Eğer Türk sendikalarının sağ kanat liderlerinin uzlaştırıcı politikası olmasaydı, Türk proletaryasının zaferi çok daha büyük olacaktı.

1962'den beri işçi sınıfı mücadelesi grevlerle büyümekte ve bu mücadele proletaryanın ekonomik durumunu kararlı bir biçimde düzeltme sloganı altında yürütülmekteydi. İşçi mücadelelerinde önemli yeni faktörler şunlardır: Büyük çapta eylemler, işçi mücadelelerinin emperyalist tekellerin ve en büyük banka ve milyonerlerin işyerlerinde yürütülmesi, mücadelenin grevlerin yanısıra başka mücadele biçimleriyle (mitingler, gösteri yürüyüşleri, bildiri dağıtmaları gibi) beraber yürütülmesi; işçilerin gittikçe artan birlik ve dayanışma içinde olmaları, proletaryanın haklı isteklerinin burjuvazinin başka tabakaları tarafından desteklenmesi.

1961'in sonunda ve 1962'in başında İstanbul liman işçileri greve gittiler, bunların çalışmaları yarı devlet teşekkülü Denizcilik Bankası tarafından denetlenmekteydi. Aynı za-

(83) **Kanunların analizi için bakınız: R. P. Korniyenko,** Rabocheye Dvizheniye v Turtsii, 1918 - 1963 gg., **s. 139 - 141.**

manda, 8 saatlik işgücü, ücretlerde artış ve çalışma koşullarının düzeltilmesini isteyen 20.000 liman işçisi grev tehdidini öne sürüyordu. İşçilerin bu bankanın keyfi tutumuna karşı verdiği mücadelelerin tarihi oldukça eskidir. Liman işçileri bir çok kere ücretlerinin artırılmasını istemiş, fakat bu istekleri banka yöneticileri tarafından reddedilmiştir. 1961 - 1962'de liman işçilerinin 4 günlük grevi başarıyla sonuçlanmış, işverenler ücret artırmaya mecbur kalmışlardır.[84]

1962'nin ilk yarısında yurttaki işsizliğe karşı geniş çapta gösteriler dalgalanmaya başlamıştır; bunlar işsizliğin artışını protesto etmişlerdir. Örneğin Antalya'da 1962 Şubat ayında işsizler büyük bir miting düzenleyerek şu dövizleri taşımışlardır: «İş istiyoruz», «İşçiler ekmek bulamazken zenginler pasta yiyor». Gösterilere küçük esnaf ve küçük tüccarlar da katılmıştı.

Mayıs 1962'nin başında Ankara'da 5000 inşaat işçisi işsizliğe karşı büyük bir protesto gösterisine başlamışlardır. Polis kordonunu yaran işçiler isteklerini dile getirmek üzere temsilcilerini Senato ve Meclis Başkanlarının karşısına çıkarmayı başarmışlardır. İşsizliğe karşı tedbir alınması sloganıyla başlayan gösteriler, hükümetin tutumuna karşı genel bir protesto şekline dönüşmüştür.[85]

Aynı zamanda İstanbul, İzmir, Denizli, Afyonkarahisar ve diğer bazı şehirlerde de işsizliğin artmasına karşı işçi gösterileri yapılmıştır.[86] Aynı tarihte, 1962 Mayısında grev yoluyla mücadeleler de hızla gelişmeye başlamıştır. Mayıs ve Haziran aylarında Rami Motor Fabrikası ve Bursa Otobüs atelyelerinde grevler olmuştur. Ağustos ve Eylül aylarında İstanbul'da «Defterdar» ve «Bahariye» tekstil fabrikaları işçileri greve başlamıştır. Bu sonuncu grevde işçiler son derece iyi örgütlendirilmiş bir şekilde grevlerini

(84) Milliyet, 5 ve 20 Ocak 1962.
(85) Cumhuriyet, 5 Mayıs 1962; Milliyet, 4 Mayıs 1962.
(86) M. Şenol, Türkiye'de Sendika Hareketinde Son Gelişmeler, s. 217.

yürütmüşler ve şu zaferleri elde etmişlerdir: Fabrika sahibi ek ücret vermeden işi hızlandırmamayı ve işçileri işten atmamayı kabul etmiştir. Ayrıca «Derby» ve «Sümer Lastik» fabrikalarında işçiler greve giderek ücretlerinin artmasını ve üretim sahalarındaki çalışma koşullarının düzeltilmesini istemişlerdir.

Türk işçileri özellikle Amerikan şirketlerinin denetimindeki işyerlerinde de önemli hareketlere giriştiler. Bu hareketler gerçekte Devrim'den bu yana ilk anti - emperyalist kitle hareketleriydi. Bunlar sadece ekonomik değil, bir yönüyle de politik mücadelelerdi.

Haziran 1962'de Çiğli (İzmir) havaalanı (hava kuvvetleri üssü) inşaatında, Türk işçilerle üssü yapan Amerikan şirketi temsilcileri arasında, Amerikalıların iş kanununu açıkça çiğnemeleri üzerine bir anlaşmazlık çıktı. Türk işçileri ABD Başkanı'na Amerikalı işverenlerin faaliyetini protesto eden bir telgraf çektiler.

Sonradan anlaşıldığı gibi, Amerikan işadamlarının kanun dışı davranışları birçok yabancı işyerinde de görülmekteydi. Haziran sonunda Lastik - İş sendikası Başkanı Rıza Kuas, «Goodyear» fabrikası işçileri adına ABD Başkanına «işçileri aşağılayan, onları köle gibi sömüren, işyerine hükümet gözcülerini ve sendika temsilcilerini sokmayan, anti - demokratik ve kanun dışı yöntemlerle sendikayı parçalamaya çalışan» işletme yönetiminin gelişigüzel davranışını protesto eden bir telgraf çekti.

Ağustos ortasında Türk basını, yeni inşa edilmekte olan NATO hava üssü ve Ereğli Demir Çelik Fabrikaları'nda Türk işçilerinin geniş protesto hareketlerine giriştiklerini yazıyordu. 12 Ağustos 1962'de 103 sendika temsilcisinin ve ülkenin her köşesinden federasyonların katıldığı binlerce kişilik bir anti - Amerikan miting yapıldı. Polis kordonuna ve konuş-

(87) Cumhuriyet, 13 Ağustos 1962; Milliyet, 13 Ağustos, 1962; Hürriyet, 13 Ağustos 1962.

macıların açıkça tehdit edilmesine rağmen işçi temsilcileri, «Morrison - Knudsen Company» adlı Amerikan şirketinin Türk işçilerine karşı keyfi davranışına ve gayriinsani sömürüsüne kızgın bir dille çattılar, atılan işçilerin tekrar işe alınmasını ve tekrar normal çalışma koşullarına dönülmesini istediler.

Eylül 1962 başlarında İzmir'de 11 sendika bir bildiri yayınlayarak tekrar, Çiğli'de Amerikalı işverenlerin Türk işçilerine karşı açık bir şekilde inatçı davranışlarını göz önüne seren bazı olaylara işaret ediyorlardı. Bildiride, «şirket yöneticelerinin Türk işçilerini sömürdükleri, onları cezalandırdıkları, işçileri davacı olmadıklarına dair kağıt imzalamaya zorladıkları ve kanunlarımıza göre bunu yapmaya yetkileri olmadığı» ifade edilmekteydi.[88]

1962 sonunda Adana'daki askeri inşaatlarda çalışan yapı işçileri de, yabancı şirketlerin gayriinsani sömürüsüne karşı sert bir protesto yayınladılar. Bildiride, işçiler, Türk işçilerinin aynı işte çalışan Amerikalı işçilerin onda biri kadar para aldıklarını söylüyorlardı.

Şunu gözden kaçırmamak gerekir ki, Türk Hükümeti hemen hemen bütün olaylarda emperyalist tekelleri korumakta, onları mazur göstermekteydi. Örneğin, Türk işçileriyle «Morrison - Knudsen» şirketi arasındaki anlaşmazlık üzerine İkinci Koalisyon Hükümeti Çalışma Bakanı Bülent Ecevit, Türk toprakları üzerindeki Amerikan askeri üslerinin denetiminde Türk makamlarının yetkisiz olduğunu kabul eden bir demeç veriyordu.

1963'te Mersin'deki «Ataş» petrol rafinerisinde de grev ilan edilmiştir. «Mobil Oil» (sermayenin % 37'si), «Caltex» (% 34) «Shell» (% 18) ve «Britich Petroleum»a (% 11)[89] ait «Ataş» rafinerisindeki petrol işçilerinin grevi, işçi sınıfının anti - emperyalist mücadelesinin gelişiminde çok önemli bir

(88) Zo Rubezhom. **Sayı 36, 8 Eylül 1962.**
(89) **N. H. Neyzi**, Türkiye'de Petrol Sanayii, **s. 155.**

yer tutar. «Ataş rafinerisi, 1962'de kurulmuştu. Ortadoğunun en büyük petrol rafinerisidir. İşletmenin yıllık kapasitesi 3,2 milyon ton rafine petroldur ve yabancı tekeller sadece Türkiye'nin değil bütün Ortadoğu'nun petrolünü rafine edeceklerini ummaktadırlar.[90] Bu işletmedeki Türk işçileri, ücretlerinde % 60 oranında bir artış ve toplu sözleşme hakkı istemişlerdir. Yönetim, istekleri reddetmiştir; 21 Ekim 1963'de işçiler işi durdurmuşlardır. Grev, Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu'na mutlak bir uygunlukla ilan edilmiştir. Fakat ertesi gün Bakanlar Kurulu, «memleket sağlığını veya milli güvenliği bozucu nitelikte ise grev önlenebilir» diyen yeni kanunun 21. maddesine dayanarak grevin durdurulması için bir emir yayınlamıştır.[91]

Hükümetin davranışını değerlendiren Türk burjuva basını, grevin durdurulmasını haklı gösterecek bir yığın özür buluyordu. Örneğin, *Forum* Dergisi, «Kıbrıs meselesi dolayısıyla ülkedeki gergin hava»dan, «uluslararası küçük düşme durumu»ndan «ekonomiye gelecek zarar»dan, hatta «grev sonucu olarak işçi sendikalarının zayıflama tehdidiyle karşı karşıya olduklarından» söz ediyordu.[92] Fakat aynı dergi, işçilerin kanuni haklarına rağmen, hükümetin kendi işçilerinin haklarını nasıl çiğnendiğine dair tek söz bile etmiyordu.

Şu ilginç noktayı da gözden kaçırmamak gerekir ki, eski Çalışma Bakanı Cahit Talas, hükümetin davranışını haklı çıkarmak için, bu davranışların «Batı demokrasisine tam bir uygunluk» içinde yürütüldüğünü iddia etmekteydi.[93] Böylece Türk hükümeti emperyalist tekellerin çıkarlarını korumak için Türk işçilerine açıkça karşı çıkıyor, grev kanunu-

(90) **«Mobil Oil Türk AŞ.»** İktisadi Yürüyüş. **Sayılar: 436 - 437, 1964.**
(91) Quarterly Economic Review... **Sayı: 90, Mart 1964, s. 8; M. Şenol,** Türkiye'de Sendika Hareketinde Son Gelişmeler, **s. 220.**
(92) **«Ataş Rafinerisindeki Grev,»** Forum, **Sayı: 234, 1 Ocak 1964, s. 7.**
(93) **C. Talas, «Ataş Grevi, Mevzuat ve Hükümetin Yetkisi,»** Forum **Sayı: 15 Ocak 1964, s. 9 ve 10.**

nun anti - işçi maddelerinin pratikte nasıl uygulanacağını gösteriyordu.

Türkiye'de grev kampanyasına önemli bir halka ekleyen olay, 1963'te E. Burla, E. Aktar ve V. Koç'a ait «Kavel Kablo» işçilerinin 5 haftalık direnişleridir. Grev, ocak ayının sonlarında başlamıştır. İşçiler, fabrikadaki keyfi direnişin sona ermesini, çalışma koşullarının düzeltilmesini ve kanunsuz olarak işten atılan dört arkadaşlarının tekrar işe alınmalarını istemişlerdir. Fabrikanın sahipleri ve yöneticileri bu haklı istekleri kabul etmemişler ve on gün sonra da bütün işçilerin fabrikadan atıldıklarını ilan etmişlerdir. Fakat grevciler kapılara grev gözcüleri dikerek şu sloganlarla gösteriler düzenlemişlerdir: «Öleceğiz, fakat haklarımızı da alacağız», «Sosyal adalet istiyoruz» Grevci işçilerin üstlerine polis gönderilmiştir. Kapıdaki ve caddedeki kargaşalıkta 10 kişi yaralanmış, «grevi düzenleyenlerden» yedisi dahil olmak üzere bir çok işçi tutuklanmıştır. Fakat işçiler boyun eğmemiş ve grev devam etmiştir.

Türk - İş'in «Kavel Kablo»daki grevi reddetmesine rağmen. bütün ülkenin işçileri grevcilerin yardımına koşmuştur. Az sonra para toplama işi örgütlenmiştir. Şubat ayında «Dayanışma Cephesi» doğmuş ve ülkenin çeşitli işletmelerindeki işçilerden gelen paralar toplanmaya başlanmıştır. Çok kısa bir zamanda 100.000 lira para toplanmıştır. «Dayanışma Cephesi» grevcilere yalnızca maddi olarak değil, manen de destek, olmuştur. Cephenin sekreteri Mustafa Süren, «Bu şekilde birleşerek, sosyal adalet için, ortaçağ tipi sömürünün tasfiyesi için, işçi çıkarlarına saygı ve milli gelirin daha adil dağıtılması için daha başarılı bir mücadele yürütebiliriz» demiştir.

«Dayanışma Cephesi» işçilere bir bildiri dağıtarak uzun zamandan beri işçilerin «sınıfsız toplum», «milli bütünlük» gibi teorilerle aldatıldığını belirtmiştir. Bildiride, artık işçi sınıfı uyanmaktadır ve hızla sınıf bilinci çizgisinde eyleme

geçecektir; gerçek yerini almak için mücadeleye girecektir ve hakkını kazanmak, kendi çıkarını korumak için yeterli gücü vardır, denmiştir.

«Kavel Kablo» işçilerinin gördüğü büyük destek onlara polis hücumlarına ve hükümetin savurduğu tehditlere karşı direnme gücü vermiştir. 5 Mart 1963'te hükümet temsilcilerinin hazır bulunduğu bir toplantıda işçilerin bütün isteklerinin yöneticiler tarafında kabul edildiği bir protokol imzalanmıştır.[94] Bu zafer Türkiye'nin bütün işçileri tarafından sevinçle karşılanmıştır.

«Kavel Kablo» grevinin hemen arkasından, Bayar - Menderes hükümetinin mahkum üyeleri için genel af ve C. Bayar'ın hastalık gerekçesiyle serbest bırakılması için yapılan hazırlıklara karşı geniş öğrenci hareketleri başlamıştır. Bu gösterilere 10.000'den fazla kişi katılmış, 24 Mart gecesi öğrencilerle ordu arasındaki çatışmada Ankara'da 20 öğrenci ve polis yaralanmıştır.

Ankara sokaklarında ve daha sonra İstanbul'da, 25, ve 26 Martta gösteriye katılanlarla, asker ve polis arasında büyük çatışmalar olmuştur. Çatışmalarda bir yığın insan yaralanmış, Adalet Partisi merkezi ve Yassıada kararlarının yeniden gözden geçirilmesini isteyen bazı gazeteler tahrip edilmiştir. Bu büyük gösteriler sonunda yetkililer heyecanlı öğrencilerin karşısında C. Bayar'ı hapishane duvarları arkasında tutmak zorunda kalmışlardır.

«Kavel Kablo» işçilerinin başarılı grevi ve öğrenci hareketleri, işçilerin yeni grev ve gösterileri için bir işaret olmuştur. Mayıs 1963'te İstanbul'da «Adalet» fabrikası tekstil işçileri başarılı bir grev ve inşaat işçileri bir gösteri yapmışlardır. Haziran'da «Kavel Kablo»da işçilerle yapılan anlaşmayı çiğnemeye çalışan işverene karşı ikinci bir grev pat-

(94) Forum, Sayı: 213, 15 Şubat 1963, s. 6; Akis, Sayı: 452, 23 Şubat 1963, s. 20; Hürriyet, 3 ve 4 Mart 1963; Cumhuriyet, 2 ve 5 Şubat ve 4 Mart 1963.

lak vermiştir. Temmuzda, sendika başkanını değiştirmek isteyen Zonguldak işçileri, muazzam bir gösteri hareketine girişmişlerdir.

Hemen belirtelim ki, Grev Kanunu nihayet Meclisten geçerken ve bütün yurtta işçilerin haklarını savunan güçlü olaylar süregiderken, Türk - İş'in sağ kanat yöneticileri ve başkanı Seyfi Demirsoy, tipik «sarı» sendika temsilcileri gibi hareket ediyorlardı. S. Demirsoy'un «Türk işçileri grev ve toplu sözleşme yapmak için henüz yeterli olgunluğa erişmemiştir» şeklindeki konuşmasından hemen sonra 17 sendika kendi örgütlerini kurmak için konfederasyondan ayrıldı. Gerici sendika liderlerinin bir kısmı Türkiye'de işçi hareketlerini baltalamak istiyordu.[95] Fakat sendika üyelerinin kitle hareketleri, işçilerin haklarını almak için kararlı oluşları, sağ kanat sendika liderlerinin genel olarak lanetlenmesi, o sıralarda sendika hareketlerinde bir gerilemeyi önledi.

Nihayet 24 Haziran 1963'de Grev Kanunu yürürlüğe girdi. Hükümet işçi hareketlerini «kanuni sınırlar» içinde görmeye başladı. İlk «kanuni» grevler Lastik Mamulleri Trio Fabrikası, İstanbul «Bozkurt» Tekstil Fabrikası, Bursa'daki otobüs atelyeleri işçi grevleriydi. Yeni kanunun anti - işçi karakteri pratikte uygulandığında ortaya çıkıyordu. İlk «kanuni» grevler sırasında bile yetkililer işçilere en şiddetli canavarca yöntemleri uygulamaktan geri durmuyorlardı. Özellikle «Trio» Fabrikası grevinde Lastik - İş Sendikası Başkanı Rıza Kuas ve sendikanın temsilcisi olan Celal Beyaz uzun süre hapiste tutuldular. Vehbi Koç'a ait «Bozkurt» Fabrikası'ndaki tekstil işçilerinin grevi sırasında işçiler, grev kırıcılarını işyerine sokmaya çalışan polisin saldırılarını başarıyla püskürttüler. Tekstil işçilerinin grevi şu sloganlarla yürütülüyordu: «Kendimizi fakirlikten kurtarmak için grev yapıyoruz», «Aşırı kârlara ve düşük ücretlere paydos», «al-

(95) Gece Postası, **10 Ocak 1963**.

dığımız ücret karnımızı doyurmuyor». Bu sloganlar, doğrudan doğruya fabrika sahibine sesleniyordu.

Grev Kanununun anti - işçi karakteri, istatistikle de ortaya konmaktadır. Yürürlüğe girdiği ilk yılda Türkiye'de 400 kadar «toplu iş anlaşmazlığı» oldu ve bunlara 200.000'den fazla işçi katıldı. Fakat *Forum* Dergisi'nin de yazdığı gibi çoğu zaman işçiler greve gidemiyorlardı. Bu zaman zarfında 10.000 işçinin katıldığı 20 grev oldu. Derginin görüşüne göre, bu durum, kanun açısından «gerçek başarı»ydı.[96]

1964'de 2.342 işyerinde 696 toplu iş anlaşmazlığı oldu. Toplam olarak 344.219 işçi - 206.700'ü kamu sektöründen ve 137.500'i özel sektörden - bu anlaşmazlıklara katımıştı. Ama o günlerde yalnızca 87 işyerinde 11.316 işçi greve gidebildi (o yıl 306.488 işgünü kaybolmuştu.)[97]

Bu sonuç, Türk burjuvazisinin, bu kanun sayesinde grev yoluyla işçi mücadelesini zorlaştıracağı ümidini bir dereceye kadar gerçekleştirmiş oluyordu.

Grevcilerin başlıca istekleri şunlardı: işin yoğunlaştırılmasına son verilmesi, ücretlerin artırılması, sosyal yardım ve çalışma koşullarının düzeltilmesi, sendika hakkının tanınması. Toplu anlaşmazlıkların üçte ikisi devlet sektöründe yer almaktaydı.[98] Kanunun bir yıllık uygulanmasından elde edilen sonuçlar işte bunlardı.

Bütün engelleme ve karışıklıklara rağmen işçi sınıfının mücadelesi gittikçe yoğunlaşmaktadır. 1965'te *Yön* Dergisi «Türkiye'de işçi hareketleri eskiye oranla çok artmıştır» diye yazmaktaydı.[99] 1964'ün ikinci yarısında ve 1965'te Ankara'daki Büyük Otel inşaatında inşaat işçileri 28 günlük grev yaptılar; Sinop'taki Amerikan radar merkezi inşaatında işçiler grev yaptılar, İş Bankası, Osmanlı Bankası, Ticaret Ban-

(96) Forum, **Sayı: 248, 1 Ağustos 1964, s. 7.**
(97) Türkiye Yıllığı. 1965, s. 174 - 175.
(99) Türkiye Yıllığı. 1965, s. 169.
(98) Yön, **Sayı: 90, 18 Aralık 1964, s. 5.**

kası ve bazı sigorta şirketlerinde... hizmetliler greve gittiler.[100]

1964'te en büyük işçi hareketi İstanbul'daki «Berec» transistorlu radyo ve pil fabrikasında meydana geldi. «Berec» işçilerinin grevi, gergin havası, kararlığı, uzunluğu ve grev yoluyla gelişen mücadeledeki önemi açısından «Kavel Kablo» grevine eş sayılabilir.

«Berec» Fabrikasındaki grev, işçilerin yöneticilerle ücret artırmak amacıyla toplu sözleşmenin imzalanması için 10 ay uğraşmaları sonunda patlak vermişti. İşçiler isteklerinde, fabrikanın günlük kazancının binlerce lira, buna karşılık işçi ücretlerinin günde 9-11 lira olduğunu belirtiyorlardı. Fakat işverenler, işçilerin bu isteklerine kulak asmadılar. 1 Aralık 1964'de sendika grev ilanının gerekli olduğunu açıkladı. Fakat İş Bankası, grevin başında Sendikanın 500.000 lira tutarındaki fonunu bloke ederek grevi geciktirmek istedi.[101] İş Bankası'nın bu davranışından haberdar olan birçok işyerindeki işçiler «Berec» grevcilerini desteklemeye hazır olduklarını bildirdiler. 7 Aralık'da 1000 işçi işi bırakarak şu sloganlarla sokağa çıktılar: «Sadaka istemiyoruz, işimizin karşılığını istiyoruz», «Ulusun zenginliği patronlara değil, halka dayanır», «Bizi sömürmenize izin vermeyeceğiz», «Biz köle pazarındaki köleler değiliz» vb. İşçilerin üzerine polis gönderildi; polis işçilerin işbaşı yapması için şiddet kullanmaya başladı. Fakat grev 20 Ocak 1965'e kadar sürdü. İşçiler arasında yaşayan iki Türk gazetecisi - S. Akalın ve Ö. Okay - haftalık Yön Dergisi'nde «Berec» işçilerinin yaşamını, yaşama koşullarını, tecrübelerini ve umutlarını gerçekçi bir dille anlattılar.[102]

---

(100) Yön, **Sayı: 50, 18 Aralık 1964, s. 13**; Türkiye İktisat Gazetesi, **24 Aralık 1964 ve 21 Ocak 1965**; Cumhuriyet, **5 Aralık 1964.**

(101) Cumhuriyet, **1 ve 8 Aralık 1964.**

(102) **S. Akalın, O. Okay, «Berec'in Grevcileri Arasında,»** Yön, **Sayı: 91, 25 Aralık 1964, s. 12.**

Gazetecilerle konuşan bütün işçiler, işin çok yorucu olmasından, düşük ücretlerden ve sürekli açlık ve hastalıktan söz ettiler. Örneğin, 6 yıldır o fabrikada çalışan Münevver Kaya adlı 19 yaşındaki bir işçi gazetecilere, «grev sırasında sendikanın yaptığı yemek yardımıyla ilk defa doyurucu bir yemek yedim» diyordu. İşçi kız, fabrikadaki kadın ve çocukların güçlerinin çok üstündeki işlerde çalıştırıldıklarını söylüyordu. «Berec» fabrikası işçilerinin «büyük bir disiplin içinde sürdürdükleri» ve diğer işyerlerindeki işçilerden maddi, manevi destek gördükleri grev, işçilerin zaferi ile sonuçlandı; işverenler ücret artırmaya mecbur kaldılar.[103]

Henüz İstanbul'daki grev sona ermeden kömür üretiminin merkezi Zonguldak'ta kömür işçilerinin bütün yurdu sarsan hareketleri başladı.

Zonguldak kömür ocakları işçileri uzun yıllardan beri ocaklardaki çalışma koşullarının düzeltilmesi için kararlı ve azimli bir mücadele veriyorlardı. 1964'te bu mücadele son haddini buldu. İşçilerden enfazlasını koparmaya çalışan Devlet Kömür İşletmesi, yalnızca «arıtılmış» çalışma yöntemleri getirmekle kalmıyor, yeraltında çalışan işçileri kötü muamelelere maruz bırakıyordu. Daha sonraki incelemeler sırasında da ortaya çıktığı gibi, işçiler 8 saat yerine 11 - 16 saat çalışmaya zorlanmakta, birçok nezaretçinin hakaretlerine maruz kalmakta, ücretlerinin ödenmesi her zaman geç yapılmaktaydı ve ücretler çok düşüktü.

1964'te işletme 26 milyon lira «net» kâr elde etti. Sendikaya bağlı işçiler toplam kârın 6 milyonunun işçiler arasında dağıtılmasını istediler, fakat yöneticiler bu isteği yerine getirmeyi reddettiler. Bunun üzerine hava daha da gerginleşti.

11 Mart 1965'te ocaklardan birinde 1.500 işçi greve başladı. Bu greve bir ocaktan 500 işçi daha katıldı. O gece önce

(103) Yön. **Sayı: 90 18 Aralık 1964, s. 13**; Türkiye İktisat Gazetesi, **21 Ocak 1965.**

Kilimli, Çaydamar ve Asma, sonra Kozlu işçileri de işi bıraktılar. 40.000 işçinin çalıştığı Zonguldak yöresinde çalışma hayatı birdenbire felce uğramıştı. Yurdun her yanındaki işçilerin de katılacağı bir genel grev tehdidi başgösterdi.

Grev egemen çevreleri çok korkuttu. Bakanlar Kurulu, meşhur grev kanununa dayanarak, grevi durdurmak için bu yöreye asker yolladı. Bakanlar Kurulu'nun bu kararı bir anda uygulamaya geçirildi. Kozlu'ya 2 piyade bölüğü, 2 topçu bölüğü, 200 deniz eri ve 350 polis gönderildi. Zonguldak, askeri harekat bölgesi ilan edilerek askerle dolduruldu. Ordu tarafından yörenin, dışarısı ile olan bütün ilişkisi kesildi, bütün yollar tutuldu ve yollar üstüne barikatlar kuruldu. «İşçi toplulukları» üstüne «ateş aç» emri verildi.

Bütün bu hazırlıklara rağmen işçiler yılmadı. Askerleri, «sizi kardeşlerinizin üzerine saldırtıyorlar, kahrolsun iktidar» sözleriyle karşıladılar. Taşla, sopayla, kazmayla, kürekle silahlanarak düzenli ordu birliklerine karşı durmaya karar aldılar. «Vur» emri verilince, askerler ateş açtı, iki işçi öldürüldü ve 10 işçi yaralandı. Sonunda «zaferi», yöreyi «işgal» eden düzenli ordu birlikleri kazandı. İçişleri Bakanı İsmail Akdoğan, Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, ve Tabii Kaynaklar Bakanı Mehmet Turgut, Emniyet Genel Müdürü Ahmet Demir ve General Şevket Ozan sahneye çıktılar. Bütün bu kişilerin huzurunda işçilere karşı misilleme başladı. Bir yığın maden işçisi tutuklandı, 15.000 işçi polis konvoyu altında köylerine gönderildi. Diğerleri de polis, piyade ve deniz kuvvetlerinin baskısıyla ocaklara inmeye mecbur bırakıldılar[104]

İşçileri korkutmaya, onların morallerini bozmaya çalışarak işçilere karşı «kararlı» bir mücadele yürüten yetkililerin bu gayri insani tavırları, Türkiye'deki bütün işçileri uyandırdı. Birçok sendika protestolara girişti. İşçilere Ankara ve

(104) Cumhuriyet, 12, 13, 14, 15 ve 16 Mart 1965; «Zonguldak - Kozlu Olayı,» Yeni Çağ, Sayı: 4, 1965, s. 358 - 363.

İstanbul'daki öğrenciler de katıldı. Hatta bazı burjuva gazeteleri bile işçilere karşı yapılan kanlı hareketleri lanetlediler.

Bu genel gerginlik ve protestolara karşı hükümet yeni bir provokasyona başladı. Basında, hayret verici biçimde, şiddet hareketlerinin «suçlusu» olarak «komünistler» gösteriliyor ve onlara karşı kışkırtıcı cümlelere yer veriliyordu. Hatta birtakım gericiler «komünist tahrikçilerin eylemlerinin soruşturulmasını» öneriyordu. Gerici çevrelerin anti - işçi politikalarının ikinci evresi olarak basında bir anti - komünist isteri başladı. Harekete sokulan bütün çomaklara rağmen, hiç şüphe yok ki, Zonguldak olaylarında Türk proletaryası «kanun» çerçevesi içinde yıllarca elde edemeyeceği bir sınıf mücadelesi eğitiminden geçmiş oldu.

1965'te dışarıya giden işçilerin gayri insani sömürü düzenini açıkça protesto etmeye başladıkları haberi geldi. Türk işgücünün satışını örgütleyerek onların dışarıya ihraç edilmesinde bazı çevrelerin çeşitli amaçları vardı. İlk olarak dışarıya işçi ihracı, Türkiye'deki büyük işsizler ordusunun sayısını bir dereceye kadar azaltıyordu; ikinci olarak yabancı parayla ücret alan işçiler biriktirdikleri parayı eve göndereceklerinden döviz rezervlerinin artacağı düşünülüyordu; üçüncü olarak, yabancı şirketlerde tecrübelerini artıran işçilerin yurda daha fazla üretim teknolojisi bilgisiyle döneceklerini umuyorlardı.

Fakat gerçek, maalesef egemen çevrelerin hesaplarını altüst etti. Herşeyden önce işgücü ihracı yurt içinde gittikçe büyüyen işsizler ordusunun sayısını hiç azaltmadı, işsizler ordusu büyümekte ve ülkenin ekonomik durumundaki etkisi önemli bir şekilde artmaktadır. İkinci olarak, Türk işçilerinin ücretleri çok düşüktü. İşçilerin çoğu kalifiye işçi değildi, en az ücretli ve en az tecrübe isteyen işlerde çalışıyorlardı. Ayrıca yabancı paralara göre Türk lirasının devalüasyonunu da göz önünde tutarsak, işçilerin yurda para getir-

mek yerine eşya getirmeyi tercih ettiklerini görürüz.[105] Üçüncü olarak dışarıya giden Türk işçileri en ağır sömürü yöntemlerine maruz bırakılıyorlardı.[106] Ocak 1963'te *Hürriyet* Gazetesi, örneğin, «dışarıdaki Türk işçilerine işçi muamelesi değil, köle muamelesi yapıldığını» yazıyordu.

Yurt dışındaki işçilerin ciddi durumları, 1964 sonunda Batı Avrupa ülkelerine gidip, orada Türk işgücünün ihracı için ek olanaklar bulan Çalışma Bakanı Bülent Ecevit tarafından da kabul ediliyordu. Bir basın toplantısında Bakan, Türk işçilerinin «orda çok sıkıldıklarını», «yabancı dil bilmediklerinden söylenenleri hiç anlamadıklarını», «karmaşık ücret sistemine alışmakta çok güçlük çektiklerini», «işçinin büyük bir kısmının kontratlarındaki koşulları anlayamadıklarını» ve bir Türk işçisinin uzmanlık kazanabilmesi için örneğin Batı Almanya'da en az üç yıl kalmak zorunda olduğunu söylüyordu.[107]

Dışarıdaki işçilerden döviz akımını artırmak için; ve aynı zamanda ayrıcalıklı bir proletarya zümresi yaratabilmek amacıyla Türk hükümeti işçilerin ücretlerinin bir kısmını Türk bankalarına yatırmaya mecbur eden bir kanun çıkarttı.[108] Batı Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika ve diğer ülkelerdeki Türk işçileri, durumlarının acıklılığını ve kötüye gittiğini daha açık bir şekilde anlamaya başlamışlardı. Bu yüzden yurt dışına giden işçilerin protestoları gittikçe artmaktaydı.

Ocak 1965'de Hollanda'da bir inşaat şirketinde çalışan Türk işçileri çok düşük ücretlere ve şirketin gayri insani davranışlarına karşı grev ilan ettiler. Birçok işçiyi tutukla-

(105) Forum, Sayı: 248, 1 Ağustos 1964, s. 6 ve 7.
(106) A. Saydan, «Batı Almanya'daki İşçilerimizin Başlıca Meseleleri,» Yeni Çağ, Sayı: 5, 1965, s. 448 ve 449.
(107) «Dışarıya Giden İşçiler Meselesi, Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in Basın Toplantısındaki Demeci,» Forum, Sayı: 257, 164, s. 15 ve 16.
(108) Forum, Sayı: 248, 1964, s. 6 ve 7.
(109) A. Saydan, «Batı Almanya'daki İşçilerimizin Başlıca Meseleleri», Yeni Çağ, Sayı: 5, 1965, s. 450.

yan polis, işçilerin bir kısmını uçakla Amsterdam'dan Türkiye'ye yolladı. Türk gazetelerinin vatandaşlarına yapılan bu hakarete karşı çıkmalarına rağmen, Türk yetkilileri hiçbir şey yapmadı.[110]

Böylece Türk işçileri durumlarının ancak mücadele yoluyla düzeleceğini, kapitalistlerin tahmininden daha kısa bir zaman içinde anladılar.

Devrim'den sonraki işçi hareketleri ile ilgili veriler göstermektedir ki, bu ülkede sınıf mücadelesi çok keskin bir duruma gelmiştir. İşçi hareketleri daha kitlesel, inatçı ve örgütlü bir seviyeye ulaşmıştır. Türkiye proletaryası çağdaş mücadele yöntemleriyle birlikte, hızla bir tecrübe birikimi oluşturmaktadır. Bir sınıf olarak gücünün bilincine tam olarak ulaşmıştır ve son derece ağır ve ciddi zorluklara rağmen, kapitalizmin kalelerini tehdit etmektedir. Türkiye'de genel ekonomik durum (milli burjuvazinin hızlı gelişimi, yerel tekelci şirketlerin ortaya çıkışı, burjuvazinin en üst kesiminin emperyalizm ile işbirliği yapması, gayri insani sömürü, Türk burjuvazisi ve onun tekelci üst kesiminin güçlenmesiyle işçinin artan yoksullaşması...) Türkiye proletaryasını haklarını alma yolunda geri dönüşü mümkün olmayan, kaçınılmaz bir mücadele içine sokmakta ve gerçekte de mücadele bu yola dökülmektedir. İşçi sendikalarının baskı altında tutulması, proleter partisinin çalışmasının önlenmesi, burjuva demokrasisinin birçok temel özgürlüklerinin eksik oluşu, reformcu sendikaların işçi üzerindeki etkisi... bugün için işçi hareketlerinin gelişmesindeki en ciddi engellerdir. Fakat daha şimdiden görüyoruz ki, onun gücü ve alanı bir kaç yıl içinde mücadelenin daha örgütlü ve daha kitlesel olacağını göstermektedir.

(110) Cumhuriyet, **14 ve 15 Ocak 1965.**

türkiye'de sınıflar ve sınıf mücadeleleri

«Büyük burjuvazi ve giderek tekelci sermaye grupları on yıllardır Türkiye'deki siyasal dönüm noktalarına damgasını vurmuştur. Görünürde reformcu hedeflere yönelen 27 Mayıs Devriminin yönetim kadrosunda büyük sermaye derhal etkin olmuş, 1965'e dek süren koalisyonlar döneminde devlet kapitalizmini de payanda edinerek büyük bir sıçrama sağlamış, bugünkü tekelci gelişimin temelini oluşturmuştur. Bugünü de değerlendirebilme açısından bu dönem özellikle incelenmeğe değer. Türkiye'de kapitalizmin ve tekellerin gelişmesi üzerine birçok incelemesi bulunan Rozaliyev, bu kitabında önemli bir döneme ışık tutmakta.»

Y.N.ROZALİYEV

belge yayınları

KAPAK:

Yeni Çeltek Grevi, 1976

50 lira